

Ш.Наралиева, Н.Корганбаева, Ш.Алиакбарова

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ

Умумтаълим мактабларининг
8-синфи учун дарслик

2-қисм

8

Алматы
«Жазушы», 2018

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Узб) я 72
Н 23

Наралиева Ш. ва бшқ.

Н 23 Ўзбек адабиёти. Умумтаълим мактабларининг 8-синфи учун дарслик. 2-қисм / Ш. Наралиева, Н. Крганбаева, Ш. Алиакбарова. – Алматы: “Жазушы” баспасы, 2018. – 132 бет, расмли.

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Узб) я 72

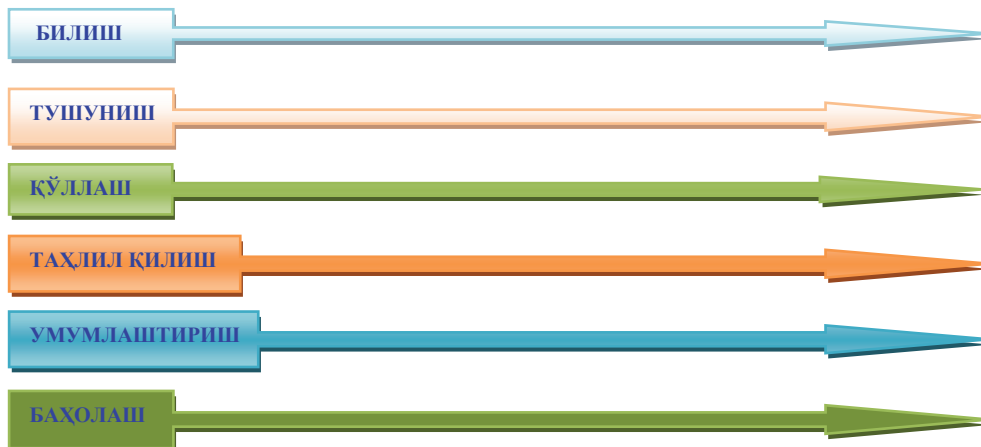
ISBN 978-601-200-611-7 (2-қисм)
ISBN 978-601-200-615-5 (жами)

© Наралиева Ш., Крганбаева Н.,
Алиакбарова Ш., 2018
© “Жазушы” баспасы, 2018
Барча ҳуқуқлар ҳимоя қилинган.
Нашрнинг мулкый ҳуқуқлари
«Жазушы» нашриётига тегишли.

Шартли белгилар

	<i>Ёдда сақланг!</i>		<i>Сўзлаш</i>
	<i>Билиб олинг!</i>		<i>Ёзиш</i>
	<i>Гуруҳда ишлаш</i>		<i>Муҳокама қилиш</i>
	<i>Тақдимот</i>		<i>Видеолавҳа томоша қилиш</i>
	<i>Савол ва топшириқлар</i>		<i>Мулоқот</i>
	<i>Тинглаш</i>		<i>Жуфтликда ишлаш</i>
	<i>Ўқиш</i>		<i>Якка тартибда ишлаш</i>
	<i>Донолар бисотидан</i>		<i>Матнолди топшириқлар</i>
	<i>Ёд олиш</i>		<i>Расм чизиш</i>

Янги мавзунни ўзлаштириш учун мўлжалланган топшириқлар:

Ўқиш

УСМОН НОСИР (1912–1944)

...Усмон Носир деганда биз кимни тушунамиз? У шундай истеъдод эгасики, бамисоли теккан жойини куйдиргувчи оловдир. Шоирнинг гоят қисқа умрига назар солган киши жуда узоқ ўйларга толиши шубҳасиздир. Чунки бу чакмоқдек умрда бениҳоя катта имкониятлар ёниб кетганлигини кўриб ва ҳис қилиб турасиз. Усмон Носир улуғ ва абадий шеъриятнинг дийдасидан оқиб улгурмаган шабнамдир, у ҳали қаҳқаҳага айланмай, лабларимизда мангуга қотиб қолган ним табассумдир. Унинг шеърлари кўз каби тирик, жонли, тутқич бермас ҳаёт пораларидир.

...Ҳар қандай катта ва ўзига хос истеъдод эгаларида бўлгани каби унинг ҳам бетакрор услуби мавжуд эдики, биз бу услубда бирмунча романтик кайфият устунлигини кузатамиз. Аслида ҳам, ҳаётдаги воқеа ва ҳодисаларни тадқиқ этиш ўша воқеа ва ҳодисаларни шеърхонга такрор айтиб беришдангина иборат эмас. Шунга кўра, ҳаёт нечоғли ранг-баранг бўлса, шоирнинг ундан орттирган таассуротлари ҳам шу қадар ранг-барангдир. Агар шоир бир шеърида тирикликнинг чексиз машаққатларидан дили озор топган шикаста зот сифатида кўринса, бундан сира ҳам ажабланмаслик керак. Одам боласи то ҳануз номукамал экан, то ҳануз ёруғ идеаллар учун кураш олиб борар эканмиз, инсонлар феъл-атворидаги қусурлардан бир лаҳза ҳам кўз юммаслигимиз шарт...

Усмон Носирнинг латиф ва самимий, гоҳ эса ўйчан, лекин ҳамиша мароқли шеъриятини кўздан кечирган киши теран ўйларга чўмади. Шоирга умр вафо қилиб, агар у узоқроқ яшаганда, бизга нечоғли қадрли асарлар яратиб бериши мумкин эди, деган фикр ҳаёлимиздан кечади. Усмон Носир шеърларини ўқиганимизда, баъзи шоирларнинг мудроқ ва ғализ ижодиёти тарих учун нечоғли нозарур эканлигини пайқаб қоламиз.

Биз бугунги кунда Усмон Носирнинг таржимонлик фаолиятини ҳам зўр мамнуният билан тилга оламиз. Улуғ рус адабиётининг иккита энг кўркем достони: «Демон», «Боғчасарой фонтани» унинг таржимасида жаранглаб турибди. Биз Усмон Носирни қадрлаймиз. Чунки у шеъриятнинг табаррук, муқаддас даргоҳида анвойи бир чаманзор, сира хазон бўлмайдиган мўъжиза боғ яратиб кетди.

Абдулла Орипов

НИЛ ВА РИМ (Тарих китобидан)

I

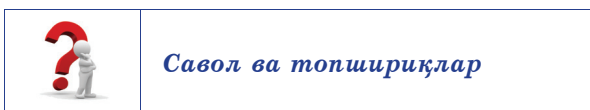
Лампам ёнур... Яраланган қанотдай оғир
Ўй босади. Юрагимда гўё сел ёғир.
Қийналаман. Тиришаман. Ҳушим паришон,
Ўтмиш, ҳозир ва келажак кўринур ҳар он
Тиришаман, бутун кучим кўзимга келар;
Чироғимга парвонадек уринар йиллар,
Тўрт атрофим тўлиб кетар куйган қанотга...
Хаёлимда: катта саҳро, мен миниб отга
Шамолдан тез, булутлардан енгил чопаман,
Куйиб тушган ҳар қанотдан бир жон топаман.
Термиламан ўлик кўзга (нега қўрқайин?)
Барчасидан ўйиб олиб кўзининг ойин –
Термиламан: қичқиради йиллар, одамлар.
Эшитилар менга улар босган қадамлар...

II

Сариқ қумлар орасида қон рангли қуёш
Қўтарилар. Нил оқадир – қуллар тўккан ёш.
Фарёдларга чидолмайди ер билан осмон.
Ро қаерда? Азирисо? Қийнайди Тифан!¹
Кимга йиғлаб, кимдан мадад кутсин бемор қул?
Эрки қулфдир, ҳаёти қулф, бор худолар қулф!
Косасида сув йўқ, қуруқ халтаси – нон йўқ!
Ботаётган қуёш каби рангида қон йўқ.
Кўзида кўз йўқ, белида бел йўқ, ҳайҳот!
Фиръавн² уни чумолидай эзади: войдод!..
Фиръавннинг ҳукми қаттиқ, фиръавн – хўжайин,
Худоларга у манзурдир, ҳаёти тайин.
Неки қилса, ўзи билур, ўзи ҳукмрон,
Миср бўйлаб Нил оқадир – қуллар тўккан қон!

III

То Минисдан Рамзесгача, Рамзесдан нари
«Малика қиз» – Клеопатра³ ҳукмрон даври.
Ундан тортиб... яна узоқ, яна кўп йиллар
Харсанг билан ётқизилган неча минг йўллар.
Кўз ёшидан, дил тошидан қурилган ҳайкал
Мағрур турар, мағрур боқар, ҳеч бирон маҳал
На одамдан, на замондан қўрқмас асти у.
Ғазабини ютиб ўлган қуллар дасти бу!
Қуллар... (Менман у қулларнинг ўлмас авлоди,
Мана менман, у қулларнинг ҳеч сўнмас ёди.
Оталаримнинг бошидан пойдевор уйиб,
Озодлигим обидасин қурган инсонман!
Ўша жонман, ўша қонман ва ўша шонман).

БИЛИШ

¹ Ро, Азирисо, Тифан – қадимги Миср худолари.

² Фиръавн – қадимги Мисрдаги мутлақ ҳукмдор.

³ Минис, Рамзес, Клеопатра – қадимги Мисрнинг машҳур ҳукмдорлари.

Муҳокама қилиш

1. Асар сарлавҳасига изоҳ беринг. Асар номи билан мазмуни орасидаги боғлиқликни аниқланг.
2. “*Косасида сув йўқ, қуруқ халтаси – нон йўқ*” сатри кимлар ҳақида?

ТУШУНИШ

Сўзлаш

1. Адиб асарда Италия ва Мисрнинг аҳволини кўрсатиш орқали қандай улкан муаммони кўзда тутган?
2. Асарда келтирилган тарихий воқеаларга изоҳ беринг.

Қўллаш

Ўқиш

Тинглаш

1. Шеърни овоз чиқариб, шиддат билан ифодали ўқишни машқ қилинг.
2. Асар мазмунига мос халқ мақолларини топинг.
3. Асарда қандай бадиий тасвир воситалари ишлатилган? Жадвални тўлдиринг.

Бадиий тасвир воситалари	Далиллар

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

«3-2-1» усули асосида дарс таҳлили
 Дарсдаги **3** асосий ахборот;
 Қийинчилик туғдирган **2** масала;
 Дарсда ёққан **1** аспект.

УМУМЛАШТИРИШ

Бу ўлкалар билан бизнинг ватанимизнинг қандай ўхшашлиги бор?

Ўхшашликлар		
Миср	Италия	Ўрта Осиё

“Оқилнинг олти қалпоғи” усули орқали асар мазмунини баҳоланг.

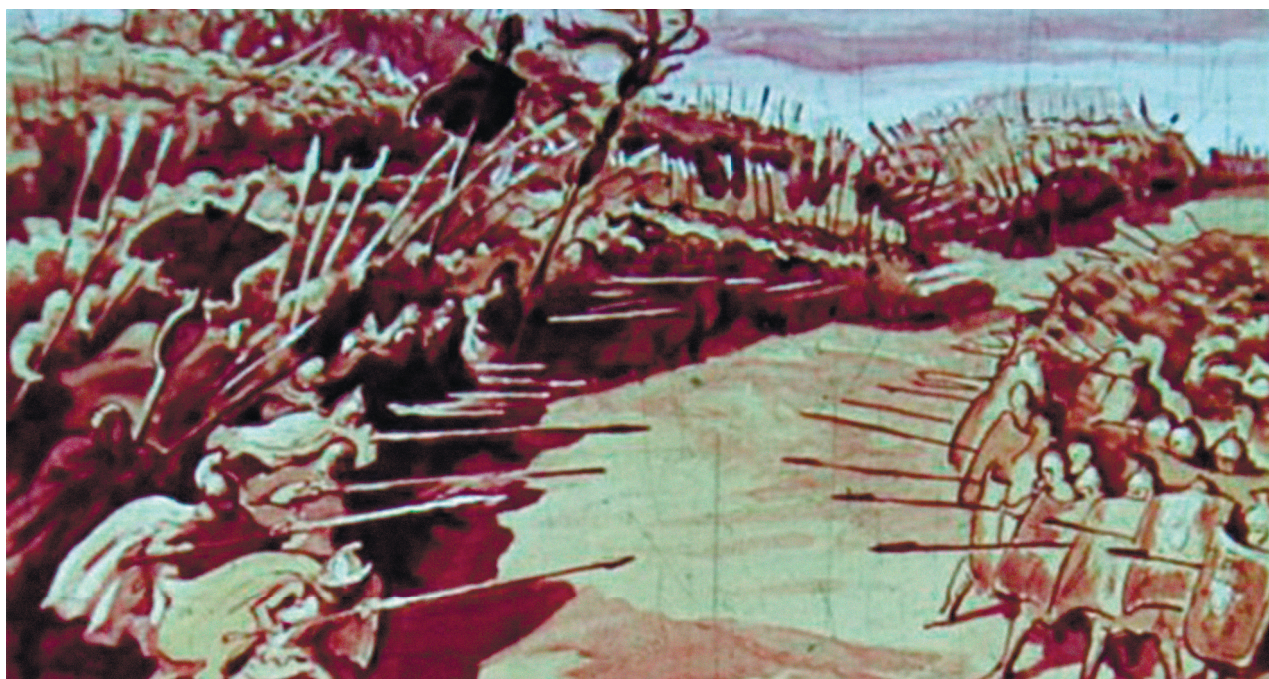
IV

Отим учар (хаёлимда) олдинга доим,
 Аввал баҳор осмонидек йиғлар гадо Рим.
 Эмчагида бир томизим сути йўқ она
 Гўдагини тош остига бостирди, ана!
 Ўлим яхши, одам агар, шундай хор бўлса!
 Бир парча нон нима ўзи? Шунга зор бўлса?
 Наҳот, чақмоқ ёндирмайди бутун очунни?¹
 Кул гардидай умр тоғдай кулфат учунми?
 Жавоб бергин менга, заки қадимги Ҳомер²,
 Кўз ёши-ю қонга ростдан ташнами бу ер?
 Қўй, яхши чол! Кўнглим тўлди, гаплашамиз сўнг,
 Бу нимаси? Эшитасанми, оғир, ҳазин мунг?
 Ҳамон йиғлар яланғоч Рим, ҳамон дил эзар,
 Ҳамон тилла қадаҳда қон ичар Цезар!³

¹ Очун – дунё.

² Ҳомер – қадимги Юнонистонда яшаб ўтган буюк бахши шоир.

³ Цезар – қадимги Римнинг шафқатсиз императорларидан бири.

V

Рим устида шамсиядек туманли осмон,
Катта циркка сиғишмасдан қайнар оломон:
«Одам билан ҳайвон ўйин кўрсатар эмиш...»
(Бундай қилиқ бизнинг учун қандайин эриш!..)
Тишларини иржайтириб бўкирган йўлбарс
Тўрт тарафга ташланади, талпиниб ларс-ларс.
Оч кўзлари қонга тўлган, сакраб ўйнайди...
О, бечора, қоч! У сени тирик қўймайди!
Ана! Ана, тирноғини нишлаб келар у,
Чангал солди! Халқ ўрнидан бирдан турди дув...
Чапак чалди. «Эй, аҳмоқ Рим, севинма қонга!
Бундан бошқа хўрлик борми, ахир, инсонга? –
Деди парча-парча бўлган гладиатор,¹ –
Рим – ўйиндан ўлим кутган жинни театр!»

VI

Иссиқ излар... Ҳамон у исёндан из бордак,
Булутларнинг орасинда юрар Спартак².

¹ Гладиатор – қадимги Римда томоша учун ҳайвон ёки одам билан жанг қилишга ўргатилган қул.

² Спартак – қадимги Рим империясида кўтарилган буюк қуллар қўзғолонининг раҳбари.

Осмон – қалқон, камон ёйи – чақмоқ, ёнар ўт,
Зулм учун йиғи, фиғон ва эркисизлик суд¹.
Жавоб берсин Афлотунми², Вергилийми³, ё –
Бошқа бири, қани ким у? Ким мард? Ким гувоҳ?
Ки тун қанча қора бўлса, ой шунча ёрур!
Спартакнинг лашкарлари ҳали ҳам борур.
Мана менман, у исённинг ўлмас авлоди.
Мана менман, у қулларнинг ҳеч сўнмас ёди,
Мана менман, фалакларга лов-лов ўт қўйиб,
Оталаримнинг бошидан пойдевор уйиб,
Келажагим обидасин қурган инсонман!
Ўша жонман, ўша қонман ва ўша шонман!!!

Савол ва топшириқлар

БИЛИШ

1. Цезарь ҳақида қандай маълумотлар биласиз?
2. Римликлар қандай хўрликлар кўрган?
3. **“Бир парча нон нима ўзи? Шунга зор бўлса? Наҳот чақмоқ ёндирмайди бутун очунни!”** сатрларидан қандай маъно англадингиз?

¹ Суд – моҳият, мақсад.

² Афлотун (Платон) – қадимги юнон файласуфи.

³ Вергилий – қадимги Юнонистондаги машҳур лирик шоир.

ТУШУНИШ

1. Спартакнинг лашкарлари ҳақида нима дея оласиз? Улар нима учун курашган?
2. Шеърдаги: “Ки тун қанча қора бўлса, ой шунча ёрур!” ҳикматининг ҳам ҳаётий моҳиятига тўхталинг.

ҚЎЛЛАШ

Асарга яна қандай ном бериш мумкин? Фикрингизни асосланг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Асарда қандай бадиий тасвир воситалари ишлатилган? Жадвални тўлдилинг.

Бадиий тасвир воситалари	Далиллар
Ўхшатиш	
Сифатлаш	
Қиёслаш	
Қаршилантириш	
Риторик сўроқлар...	

УМУМЛАШТИРИШ

Спартак лашкарига хос хусусиятларни асар мазмунига асосланиб тўпланг.

БАҲОЛАШ

“Инсерт” усули орқали асар ҳақида олган билимларни мустаҳкамланг.

“V” – биламан	
“+” – билмайман	
“-“ – янги ахборот	
“?” – тушунмадим	

МОНОЛОГ

Севги!
Сенинг ширин тилингдан
Ким ўпмаган, ким тишламаган?
Дардинг ёйдай тилиб кўксидан,
Ким қалбидан қонлар тўкмаган?

Сени яхши биламан, гўзал,
Петраркани¹ ўқиганим бор.
Буюк Римнинг Сапфоси² азал
Хаёлимни ошиқдай торгар.

Биламанки, Тассо³ бечора
Роҳат кўрмай ўтган бир умр.
Эй, маккора қиз, Леонора⁴,
Номи қора билан ёзилгур!..

Балки гулдан яралган пари
Тош кўнгилли Биатриче⁵:
– Гадосан, – деб қочмаса нари
Данте⁶ бахтли бўларди пича!

Балки Ҳамлет⁷ ойдin тунларда
Офелияни⁸ эркалатарди.
Балки, узун сочини силаб
Азонгача эртак айтарди.

Агар хиёнатни билмаса,
Эзмаса фожиа юрагин!

¹ Петрарка – қадимги Рим шоири.

² Сапфо – римлик шоира.

³ Тассо – муҳаббат мавзусидаги машҳур асарнинг қаҳрамони.

⁴ Леонора – адабий қаҳрамон.

⁵ Биатриче – машҳур шоир Данте ошиқ бўлган қиз.

⁶ Данте – Уйғониш даврининг буюк шоири.

⁷ Ҳамлет – буюк драматург Шекспирнинг асари қаҳрамони.

⁸ Офелия – Шекспирнинг «Ҳамлет» фожиаси қаҳрамонларидан бири.

Йўқ! Йўқ, шоир! Гар шундай бўлса,
Шекспирнинг¹ йўқдир кераги!

Дездемона², гуноҳсиз дилбар,
Жигар қонларингни ичган ким?
Биламан, Отелло³, биламан,
Отелло ҳақлими? Шоир – жим!..

Жим!.. Уфқдан ботар қуёшни
Шарт кесилган бошга ўхшатдим.
Парча-парча куйган шафақлар
Тирқираган қонни эслатди!

Қандай қўрқинч! Қандай қабоҳат!
Мумкин эмас ҳеч қийналмасдан!
Ақлидан озганми муҳаббат?
Мумкин эмас, қарши турмасдан!

Мумкин эмас, эй олижаноб,
Неча юракни айлаб хароб.
Шоҳона тож кийган муҳаббат,
Мумкин эмас, қарши турмасдан!

Ки одамнинг ўзигинамас,
Ҳиссини ҳам хароб қилса давр!
Қийналаман!.. Юрагимда ҳовур...
Бу – қаршилик! Йўқ! Гина эмас.

Бу – қаршилик! Кўринг тарихни.
Парвонадек қаноти куйган,
Бу – қаршилик! Кўринг тарихни.
Умр тепасида мушт туйган...

Қийналаман виждон билан ман,
Мумкин эмас, қарши турмасдан!
Ўз зиммамга катта иш олдим:
Эҳтимолки, тамом қилмасдан

Умрим тугар. Аммо, бўлмайти
(Кўнглим ўрнига ҳеч тушмайти).

¹ Шекспир – буюк инглиз фожианависи.

² Дездемона – Шекспир қаламига мансуб «Отелло» фожиаси қаҳрамони.

³ Отелло – шу номли фожианинг бош қаҳрамони.

Сенга қарши бош кўтармасдан
Асрларни йиғлатган севги!..

	<i>Савол ва топшириқлар</i>
---	-----------------------------

БИЛИШ

1. Севги, хиёнат – қандай ҳис-туйғу?
2. Инсон ҳаётининг мураккаблиги нимада деб ўйлайсиз?

ТУШУНИШ

1. Севган киши нега азоб чекади?
2. Нега муҳаббатдай юксак туйғу деярли ҳамيشа қабоҳат, разолат ва зўравонлик билан йўлдош бўлиб юради?

ҚЎЛЛАШ

Қуйидаги тизимдан фойдаланиб, матнга таянган ҳолда бадиий асар тилини аниқланг.

<i>Ўхшатиш</i>	
<i>Сифатлаш</i>	
<i>Қаршилантириш</i>	
<i>Жонлантириш</i>	

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Матн устида тадқиқот иши юритинг.

1-гурух	Матннинг асосий ғоясини топинг	
2-гурух	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
3-гурух	Фикрингизни расм билан тасвирланг	
4-гурух	Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг	
5-гурух	Тарбиявий хулоса чиқаринг	

УМУМЛАШТИРИШ

Жадвални тўлдириг.

Шеърдан сизга кўпроқ таъсир қилган жумла, фикр (келишмовчилик, тушунмаслик, қарши чиқиш)	Тушунтириш: Нега айнан шу фикрни танладингиз? Бу жумла сизда қандай савол, фикр ёки муносабат қўзғатди?

БАҲОЛАШ

Асардан олган таассуротларингизни “Муҳаббат – энг юксак туйғу” мавзусидаги эссе орқали изоҳланг.

АСҚАД МУХТОР (1920–1996)

Янги ўзбек адабиётининг таниқли вакили Асқад Мухтор 1920 йилнинг 23 декабрида Фарғона шаҳрида Маъсуд темирйўлчи оиласида туғилди. Асқад Мухторлар оиласи асли татаристонлик бўлиб, ўзбекча урф-одатларни тўла ўзлаштирган эди. 1931 йилда бўлажак адибнинг отаси вафот этиб, ўн икки етимнинг учинчиси бўлган Асқадни етимхонага топширишга мажбур бўлишди. Болалар уйдаги мактабни муваффақиятли битирган ўспирин 1936 йилда Тошкентга келиб, журналистика курсида ўқийди. Айти чоғда «Ёш ленинчи» газетаси тахририятида ишлайди. 1938 йилда Самарқанд давлат университетига ўқишга киради. Улуғ Ватан уруши бошлангач, СамДУ Тошкентдаги Ўрта Осиё давлат дорулфунунига қўшиб юборилади. Шу тариқа ўқишни Самарқандда бошлаган Асқад Мухтор уни Тошкентда битиради. Ўқишни тугатгач, А. Мухтор Андижонга ишга юборилди. У уч йил мобайнида педагогика институтида ўзбек адабиёти кафедрасининг мудири бўлиб ишлади.

Талабалик йилларидаёқ ижод қила бошлаган А. Мухтор ҳаётида 1945 йилда Тошкентга ишга келиши янги саҳифа очди, унинг ижодкор сифатида шаклланишини тезлаштирди. У аввал «Ёш ленинчи», «Қизил Ўзбекистон» газеталарида бўлим мудири, масъул котиб, сўнг «Шарқ юлдузи», «Гулистон» журналларида бош муҳаррир бўлиб ишлади. Ўзбекистондаги биринчи ҳафталик газета – «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»га асос солди. Мамлакатимиз Ёзувчилар уюшмаси котиби лавозимида ишлади.

Ўсмир ёшидан қўлига қалам тутган, дунё ва одамлар ҳақидаги ўйларини бадиий йўсинда ифодалашга уринган Асқад Мухтор чинакам ёзувчи даражасига етгунча мураккаб ижодий йўлни босиб ўтди. Унинг биринчи шеъри 15 ёшида чоп этилган эди.

Асқад Мухторнинг шоирлик салоҳияти «Пўлат қуювчи» (1947), «Ҳамшаҳарларим» (1949), «Раҳмат, меҳрибонларим» (1954), «Чин юракдан» (1956), «99 миниатюра» (1962), «Қарвон қўнғироғи» (1964), «Шеърлар» (1966), «Қуёш беланчаги» (1971), «Сизга айтар сўзим» (1978) сингари шеърий китобларида

ёрқин намоён бўлади. У ўзбек шеърятига чуқур тафаккур ва мураккаб туйғулар тасвирини олиб кирган шоир эди. Шу боис ҳам А. Мухтор ижоди қатор ёш шоирлар учун маҳорат мактаби бўлди.

XX асрнинг 50-йилларига келиб, Асқад Мухтор насрий асарлар ҳам ярата бошлади. Унинг «Дарёлар туташган жойда» (1950), «Қорақалпоқ қиссаси» (1958), «Бухоронинг жин кўчалари» (1980), «Жар ёқасидаги чақмоқ» (1982), «Кумуш тола» (1987) қиссалари, «Опа-сингиллар» (1955), «Туғилиш» (1960), «Давр менинг тақдиримда» (1964), «Чинор» (1969), «Аму» (1984) романлари ўзбек насри тараққиётига сезиларли ҳисса бўлди.

Асқад Мухтор ўзбек драматургиясининг ривожига салмоқли ҳисса қўшган адиб эди. Унинг «Мардлик чўққиси» (1948), «Яхшиликка яхшилик» (1949), «Самандар» (1978) каби пьесалари анча йиллар театрларимиз саҳналаридан тушмади.

Адиб Асқад Мухтор 1996 йилнинг 17 апрелида вафот этди.

Қуйида ёзувчининг «Чинор» романидан олинган парча билан танишасиз.

	Видеолавҳа томоша қилиш		Муҳокама қилиш
---	---	---	--------------------------------

1. “Хуршид Даврон кутубхонаси” туркумидан мавзу бўйича видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

	Ўқиш
---	----------------------

ҚЎРҚОҚЛИКНИНГ ТЎЛОВИ

(«Чинор» романидан парча)

Ривоят

Тошбақа судралиб бормоқда.

У бутунлай тупроқ рангида. Бўйинлари бурушган, кўзлари ўлик. Жони бор. Қимирлайди. Қаёққа бораётганини билармикин? Мунча секин қимирлайди? Қони совуқ бўлса керак-да. Бундай жонивордан ўлик ернинг ўзи яхши эмасми?..

Тошбақа бир замонлар тошбақа эмас экан. Ўтлоқларда майин барралардан тамадди қилиб, япроқларда йилтиллаган шабнам томчиларидан чанқоғини

қондириб, кўм-кўк осмонга тикка қараб, жониворлар орасида кўркама ва мағрур, ҳаётнинг завқини суриб, дориломон яшаб юрар экан. Кунлардан бир кун Чангали Мозандарон томондан йиртқич ҳайвонлар мўр-малахдек бостириб келиб, жониворлар ўртасида жангу жадал, ҳарбу зарб бошланибди. Лак-лак лашкар кетидан лашкар келибди, аскар кетидан аскар; жониворлар босқинчи йиртқичларни дам орқага суриб, дам ўзлари чекиниб, кўп қурбон беришибди, қирқ йил қирон бўлиб, тоғ этакларидаги яшил ўтлоқлар қизил қонга беланибди.

Қумурсқадан тортиб филгача, катта-кичик ҳар бир махлуқ урушнинг тақдирини ҳал қиладиган бир пайт келганда, ёнидаги шерикларининг ҳалок бўлаётганини кўриб, тошбақанинг кўнглига бир шумлик, бир ғулув оралабди: «Менга навбат келяпти-ку, ўлиб кетавераманми?!» Осмон жуда тиниқ, банорас экан. Яшил ўтлар, ранг-баранг гуллар майин шабадада аста тебраниб, ҳаётнинг нашъасини кўз-кўз қилармиш. «Йўқ, йўқ, мен ўлмайман!» – дебди тошбақа. Дебди-ю, яна жангга кирибди. Лекин яшин чақнаб, ер титраб, яна ёвнинг қўли баланд келабошлаганда, унинг юрагига яна ғулув тушибди. Шу бир зумлик таҳликадан қалтираб кетган тошбақа ўзини беихтиёр сафдан четга олиб, йўл ёқасидаги тошлар орасига яширинибди. Дўстлари буни пайқамай, ёвга қарши қонли жангга кириб кетаверишибди. Тошбақа эса тошлар орасидан бошини чиқариб жанг суронига қулоқ солиб ётибди. Аламли фарёдлар, йиртқичларнинг даҳшатли бўкиришлари, дўстларининг ўлим олдидаги ёлворишлари эшитилибди. У эса титраб-қақшаб ётаверибди, энди қайтиб чиқса, дўстга ҳам, душманга ҳам эл бўлолмаслигини билибди.

Яна қирқ йил қирғин бўлиб, кўп дўстлари ўша майдонда ҳалок бўлиб кетибди. Ўз ери учун жонини тиккан жониворларни ёв енголмабди. Душман чала ўлик лашкарларини судраб чекинибди. Булутлар тарқаб, чарақлаб офтоб чиқибди. Жанг суронлари тинган хушҳаво ўтлоқларда яна қўзи-қулунлар ўйноқилаб, қушлар сайрай бошлабди. «Энди хавф ўтиб кетди, мен ҳам аста чиқай-чи», – деб бизнинг тошбақа ҳам бир қимирлаган экан, ётган жойидан силжиёлмасмиш. Қараса, қирқ йилдан бери писиб ётаверганидан, тагидаги тош билан устидаги тош бир-бирига эт ўсиб, туташиб кетибди. Боши билан қўл-оёғигина чиқиб ётганмиш.

Энди нима қилиш керак? Ост-устига қопланиб қолган тошларни ҳам судраб, икки қадам йўлни бир неча кунда зўрға босиб, тўрт оёқлаб ёнидаги йўлга чиқибди. Чиқса, буни ҳеч ким танимасмиш, «тош», деб ўтиб кетаверишибди. Биров таниса ҳам нима дерди, нима деб тушунтирарди? Ундан кўра, у энди ҳеч кимга индамагани, уни ҳеч ким танимагани маъқул. Шундай ёлғиз, кимсасиз, тош ичида яшашга тўғри келади. Бироқ яшаш учун овқат ейиш керак. Ўт ичига кирай деса, тўнкарилиб қолишдан қўрқади. Шунинг учун йўл юриб, «Онда-сонда тиканларни ерман», – деб жонсиз саҳрога чиқиб кетибди.

Ўшандан бери унинг оти тошбақа экан. Осмонни кўрмайди, офтобни кўрмайди, бир умр ёлғиз, тош косаларини тавқи лаънатдек судраб оламдан ўтиб кетаркан. Болалари ҳам қалқон ичида туғилиб, азоб билан тош судраб яшаб, тош

ичида азоб билан ўлиб кетар экан. Ўша бир зумлик қўрқоқлиги учун кўпроқ азоб тортсин деб, худо ҳам унинг умрини ҳамманикидан узун қилганмиш. Бу азоблардан унинг юзлари доим бурушган, жонсиз кўзлари ҳамма вақт ерда, ранги эса тупроқ билан тенг, бир яшил барг дардида саҳро кезиб, тўрт юз йилдан бери имиллагани-имиллаган...

Қисса

Энг даҳшатли йиртқич – қуён.
Насриддин Афанди.

Умр йўлдоши урушда ҳалок бўлгандан кейин Шарофат иккинчи бор турмуш қуради ва шаҳарга кетади. Ўғли Акбарали эса ота юртида, боболари қўлида қолади. Орадан ўтган йиллар мобайнида она-бола ҳамиша алоқада бўлишади. Шарофат хола учун ўзи дунёга келган Шодасой қишлоғига қайтиб бориш улкан бир орзуга айланади. Акбарали янги кон топилган ўша Шодайсой қишлоғида ишлайди ва кўпдан бери онасига «олиб кетаман», деб ваъда беради.

Акбарали кутилмаганда кечаси кириб келди. Устибоши ҳўл, этиклари лой, соч-соқолидан ёмғир суви томарди. Қоронғида юзлари оқаринқираб кўринди, худди намчил куз кечасини бошлаб кирган эди даҳлизга. Шу кунлари тушида ҳам, ўнгида ҳам Шодасойни кўриб, ёлғиз ичкиб ўтирган Шарофат хола ўғлининг юзига тикилиброқ қарамади ҳам – кексалигидаги бирдан-бир орзусининг ушалишидан кўнгли бўшашиб, йиғлаб юборди! Ниҳоят! Ниҳоят Акбаралиси ваъдасининг устидан чиқиб, уни олиб кетгани келибди. Ахир Акбарали бир йилдан бери «Сизни Шодасойга олиб кетаман», деб ваъда бериб келади. Мана, ниҳоят, орзуси ушаладиган бўлди Шарофат холанинг. Шодасой, она юрт!

Шарофат хола Шодасойдан чиқиб кетганига тўрт йил бўлган бўлса, жонажон тоғ даралари бир кун ҳам кўз ўнгидан кетгани йўқ. Аслида ўзи Акбаралининг дадасидан кейин иккинчи эрга тегиши ҳам, Шодасойдан чиқиб кетиши ҳам хато

бўлган эди. ...Буни уруғларидан ҳеч ким юзига солгани йўғу, лекин йўқламай қўйишди. Айниқса, иккинчи эридан ҳам бева қолгач, қийин бўлди унга, энди ич-этини еб Шодасойни ўйлагани-ўйлаган. Бу узоқ шаҳарда тўртинчи қаватдаги ҳувиллаб ётган икки хонали квартирада ёлғиз ўзи, шу ёшида...

– Келдингми, айланай болам, – деб гиргиттон бўлди Шарофат хола шунча сарғайганларини бир зумда унутиб. У юрак касали, ўпка қисиишидан юзлари бир оз салқи, икки эрнинг доғида сочларига барвақт оқ оралаган, лекин кўзлари тийрак, жувонлик ҳусни қочмаган бўйдоргина аёл. Узоқ ивирсиди, тинмай гапирди, ўғлининг этигини тозалади, ёпинчиғини сиқиб қозиққа илди, чой дамлади...

Бир вақт қараса, Акбарали суяниб ўтириб ухлаб қолибди. Шарофат хола шундагина унинг келгандан бери оғиз очиб бир гап айтмаганини эслади, шундагина унинг қутсиз юзини кўриб қўрқиб кетди.

– Чарчабди бола фақир... – деди-да, якандозга болиш ташлаб, ётқизиб қўйди.

Ўзи бўлса кечаси билан ухлаёлмай чиқди, у ўғлининг эрталаб: «Қани, ойи, бўла қолинг, қишлоққа кетамиз!» дейишини орзиқиб кутарди. Охири сабри чидамай, сахарлаб туриб, ўғлидан бир хабар олди, лекин Акбарали ҳали донг қотиб ухлаб ётарди. Шу ётганча у эртасига кечга яқин кўзлари қизариб, қовоқлари салқиб турди. Онасига аллақандай бегона назар билан қараб, бошини эгди. Кейин соқолини олди, дераза олдида ташқарига қараб туриб қолди.

Шарофат хола ўғлидан ўзи кутган гап у ёқда турсин, бошқа бир тузукроқ гап ҳам эшитмади. Энди у ўз орзуларидан умид узиб, бошқа бир ваҳимага тушган, Акбаралидан хавотир олиб қолган эди:

– Тобинг йўқми, болам? – деди у секин ўғлининг ёнига келиб.

– Йўқ, ойи, соғман, – деб ўғли унга майин қаради.

Хайрият, ўша-ўша Акбарали, онасига меҳрли, овози отасиникидек ширали, беозор. Шарофат хола, унинг бу ҳолатига мен сабабчимиканман, деб жуда қўрққан эди, унинг майин қарашидан сал далда топди.

– Ишинг тузукми? – журъатсизгина сўради у.

– ...Ҳм.

– Мени олиб кетгани келдингми ахир?

Акбарали ундан ўзини олиб қочмоқчи бўлгандек, нариги дераза олдида борди, тескари туриб жавоб берди:

– Йўқ, бормаймиз, ойи, мен у ердан кетдим...

Шарофат хола шум хабар эшитгандек, ичидан қалтираб кетди. Йўқ, бу гапнинг мазмунидан эмас, соғинган Шодасойга бормайдиган бўлганидан эмас, ўғлининг ғалати товушидан сесканди.

– Бошлиқларинг билан чиқишолмадингми?

– ...

– Нега ахир, болам?

– ...

– Ё бир иш қилиб қўйдингми?

– Йўқ! Йўқ! Йўқ! – деб бирдан ловуллаб кетди Акбарали. Бўғилиб ўшқирди. – Кетсам, ҳақим йўқми? Истаган жойимга боролмайманми, сўрайверасизми? – у асабий ҳолатда ёқасини бўшатиб, тарақлатиб деразани очиб юборди. Совуқ шамол хонага нам ҳаво билан ёмғир томчиларини учуриб олиб кирди.

Шарофат хола кўксига қўлини қўйиб, букчайиб қолди. Бу сафар ўғлининг товуши яна ҳам хунукроқ, бегонароқ эшитилди. Бирон кулфатга йўлиққани аниқ, маъюс кўзларида аллақандай ҳадиксираш, дард бор.

Акбарали дағаллигидан хижолат бўлиб, онасининг ёнига келди-да, бошини кўксига босиб, елкаларини силади.

– Ойи... – товуши паст, лекин ҳамон бегона, хаста эди. – Ойи, мен сизнинг олдингизга келдим, сиз билан бирга бўламан. Ишга кираман... Ёмонми, катта шаҳар!

– Нега ёмон бўлар экан, болам, ёмон эмас, тан-жонинг омон бўлса бўпти ишқилиб...

Она шундай деди-ю, лекин кўнглида бир ваҳима темирнинг зангидай ёпишиб қолди. Энди у Шодасойни тамоман унутган, фикри-ёди ўғлининг дардида эди; нима бўлди унга? Ишлаб турган жойини бекордан-бекорга ташлаб келаверадими? Ўзича ташлаб келган бўлса, унда нега бунча изтироб чекади? Бола бечоранинг рангига қараб бўлмайди. Бир нимани яширяпти. Ё бирон хотин-қиз...

Шарофат хола калаванинг учини топгандек, сал ўзига келди, қўли ишга қовушиб, ўғлини ўз ҳолига қўйди. «Бирон қиз важдан бўлса, бир кун эмас, бир кун қулфи дилини очар ахир», деб ўзига тасалли берди. Уйланмай ёши ўтиб кетаётган ўғлининг гоҳо қизлар ҳақидаги гаплари Шарофат холага ҳамма вақт сирли бир қувонч бағишлар эди.

Акбарали бўлса ҳамон камгап, деразага қараб ўйлагани-ўйлаган, соқол олишни эсдан чиқариб қўяр, соқол-мўйлови ўсган ҳолда кўчага чиқиб кетар, қайтиб яна тор уйга сиғмагандек, дераза олдида қотиб турар эди.

– Гапирсанг-чи, болам, ўз ёғингга ўзинг қовурилгунча, дардингни айтсанг-чи, – дер эди Шарофат хола кечқурунлари.

– Нимани гапираман? Иш қидиряпман. Топилиб қолар...

– Мендан дардингни яширма, болагинам, юрагингда борини айтсанг, енгил тортармидинг.

– Нимани айтаман! – деб яна жеркиб берди Акбарали... – Ўз ҳолимга қўясизми, йўқми?! У курсини бир тепиб, ташқарига отилди. Эшик тарақлаб ёпилганда, онаизор тарсаки еган одамдек кўзини чирт юмиб, кўксини ушлаб қолди. Деразанинг ромини ушлаб, пастга қараган эди, бирдан кўзига ажал кўрингандек, боши гир айланиб, ўзини орқага ташлади. Тўртинчи қават жуда ҳам баланд, кўча ўпқондек чуқур. Шарофат хола сира деразадан пастга қараб кўрмаган экан. Акбарали ҳар куни қарайди. Нега қарайди?..

Она кўнглини даҳшатли ўйлар чулғади, вужудини қўрқинч босиб, деворга суянганча ёлғиз йиғлади. Ўғли – бадбахт. Кўриниб турибди, у – бадбахт. Қандай

касофатни бошлаб келди? Зора, унутиладиган бир нарса бўлса! «Иш топаман», деяпти, иш топса, балки унут бўлиб кетар...

Шарофат хола дармонсиз юриб бориб, кароватга ёнбошлади. Ўғли қайтганча анча ўзига келиб қолди.

Акбарали этигини мойлатиб, бир оз очилиб қайтди. Дастурхон устида онасининг маъюслигини кўриб, гап очди:

– Сизни хафа қилдим, ойи...

– Ишга кириб олсанг бўларди. Уч ҳафта бўляпти. Зерикяпсан.

– Пулим бор, мана олинг, – Акбарали дастурхон остига анча пул қўйди. – Тузукроқ иш қидиряпман.

– Ҳа, илгаригисига ўхшаш мартабаликкина иш топилсайди...

– Илгаригисини гапирманг! – Акбаралининг товуши яна синиқ косадек жанранглади.

«Йўқ, йўқ, у мени ўйламаяпти. Олам кўзига қоронғи. Худоё худовандо, нима гап ўзи, бу нима азоб?»

Аммо бугун Акбарали ухлади, унча ётоқчиламади. Шарофат хола ҳар кеча унинг уйқусини пойлайди. Уйқусинигина эмас, умуман, ўзини ҳам, негадир деразани ҳам пойлайди, ухламайди. Хайрият, бугун Акбарали тузук ухлади, ҳатто жиндек хуррак ҳам отди бир зумгина. Бунинг устига, эртасига «ишга кирдим», деб ҳам келди. Ўтириб нонушта қиладиган бўлди. Иштаҳаси ҳам тузук, баъзан гаплашиб ҳам ўтиради. Шарофат холанинг кўнгли жойига туша бошлади.

Акбаралининг ҳам рангига сал қон югурди, унинг юриш-туришида сал-пал паришонлик бўлса ҳам, илгаригидек эмас. У комбинатга электрик бўлиб ишга кирган эди. Қиши билан янги цехни ишга туширамиз, деб ҳар куни ҳамма қатори тонгдан шомга қадар ишда бўлди. Баъзан кечалари ҳам чақириб қолишса, йўқ демай, брезент шимини кийиб, шалдир-шулдур занжирли «темир тирноқлар»ини елкасига илиб, чиқиб кетарди. Одам қаторига кириб, туппа-тузук бўлиб қолди. Келган кунларидаги кайфияти зерикишдан экан-да. Ишга кирди дегунча, ўзгарди-қўйди. Шарофат хола ҳам худди шундай бўлар деб ўйлаган эди. Меҳнатда гап кўп.

Баҳор яқинлашиб қолди. Қаердадир, уфқнинг нарёғида эрта баҳор момоқалди роғининг сўнги, бўғиқ гулдуриси эшитилади. Акбарали очиқ дераза олдидан туриб, ошхонага чиқди-да, газ плитанинг қулоғини буради, канфорка шарақлаб қайнаётган рух чойнак тагидаги зангори тилини лип этиб ютди. Товоқчада қаймоқ кўтариб кирган Шарофат хола ёмғир суви сирқиб турган нимчасини бошидан олиб қозиққа илди.

– Оби нон билан мана буни еб ол-чи, болам, ҳозир чой дамлаб бераман.

Акбарали эринибгина келиб столга ўтирди. У энди ўттизлардан ошган бўлса ҳам, юзига бевақт кексаликнинг нуқси уриб қолган, тароқсиз сочларига оқ оралаган, ҳорғин, сўлғин эди. Шарофат хола чой дамлаб келиб, нон ушатди, ўзи ҳам ўтириб, узун уҳ тортди.

– Зинасидан чиқолмайдиган бўлиб қолдим, болам, нафасим қисади.

Акбарали унга ачиниб, меҳр билан қаради-ю, индамади. Онаси кекса, сўнгги ойларда гавдаси бирдан чўкиб, чехраси камдан-кам очиладиган бўлиб қолган эди. Акбарали унга қараб-қараб қўйди, лекин назари тобора маъносизланиб, кўзлари ҳеч нарсани илғамаётгандай бўлиб қолди, хаёли бошқа ёққа оғди шекилли. Онаси яна гап бошлагандагина, беихтиёр ўзига келиб, қаймоққа нон ботирди.

– Қирда лола гилам бўлиб кетибди, дейишади. Болалар қучоқ-қучоқ териб келишган экан, ҳаммасининг баргида шундоқ ғубор.

– Ёмғир ҳам юволмабдими? – ҳафсаласизгина сўради Акбарали чой хўплаб.

– Ёмғир ҳам юволмабди, қурум-да қурум. Бу комбинатларингнинг мўрисидан озмунча гард учадимми?

Акбарали индамас, иштаҳасиз нон чайнар эди. Онаси давом этди:

– Ўзимизнинг Шодасой лолалари эсингдами, ўтдек ёнарди-я! Гард-ғубор йўқ, шабнам қўнса, анор донасидай қизариб, милтиллаб турарди.

– Айниқса, тегирмоннинг пастида... – деди Акбарали бирдан товуши юмшаб. Ажинлари ёзилиб, юзида болаларча соддалик пайдо бўлди. – Чимликсой бўйида тўп жийда билан тераклар ҳам турганмикан?..

– Тургандир шовуллаб, – деди она ҳам маъсум чехраси очилиб. Болаликда югурган сўқмоқларинг шундоққина кўз ўнгимда турибди.

...Шарофат хола ўғлининг ҳам товушида ажиб қўмсаш оҳангини, кўзларида маънос хаёлчанликни сезиб, эски дарди лип этиб юзага чиқди. Иссиқ кафтини унинг қўлига қўйди.

– Қайтиб кетайлик, болам, – паст товуш билан, ялингандек, – мен ҳам бамисоли пишиб турган меваман, бугун бор, эртага йўқ, болам. Қишлоғимизга қайтайлик.

Акбарали қўлини тортиб олди, ўрнидан туриб, сутнинг кўпигидай кўтарилиб кетди. Ширин хотиралар ҳам, хаёлчанлиги ҳам бирдан йўқолган эди.

– Қишлоқ йўқ ҳозир у ерда, неча марта айтаман сизга, шаҳарча, кон шаҳарчаси бўлиб кетган!

Шугина гапни секинроқ айтса ҳам бўларди. Онасини яна ранжитди. Акбарали қовоғи солинганича коржомасини қўлтиқлаб ишга кетди. Рўмоли елкасига тушган Шарофат хола бояги ўрнига мукка тушиб, оппоқ бошини икки қўли орасига олди.

Момоқалдироқ худди том тепасида қаттиқ гумбурлади-ю, деразалар бирдан қоронғилашиб, шаррос ёмғир қуя бошлади.

Савол ва топшириқлар

БИЛИШ

Гуруҳда ишлаш

Сўзлаш

1. Акбарали ҳақида қандай фикрга келдингиз? Унинг онасига бўлган муносабатини изоҳланг.
2. Шарофат аянинг ожизлиги нимада?
3. Акбарали қандай ўғил эди?
4. Қариган чоғида Шарофат ая нега Шодасойни қўмсайди?
5. Ўғлининг баджаҳллилигига сабаб нима эди?
6. Онаси нега ваҳимага тушди?
7. Шарофат ая шаҳарни унутмаслигини қандай билдирди?

ТУШУНИШ

Муҳокама қилиш

1. Нима сабабдан асар бошида тошбақа ҳақидаги ривоят берилган?
2. Шарофат аянинг Шодасойни соғиниш сабабларини кўрсатинг.

ҚўЛЛАШ

1. Сиз бунга ўхшаш ҳолга тушганда кимдан биринчи маслаҳат сўрардингиз?
2. “Акбарали – виждонли йигит” мавзусида баҳс-мунозара ўтказинг.

Акбарали – виждонли йигит	
ҲА	ЙЎҚ

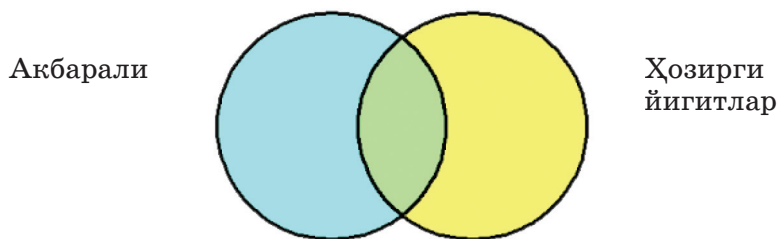
ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“Ақлий ҳужум”.

УМУМЛАШТИРИШ

Акбарали ва ҳозирги даврдаги баъзи йигитларга хос хусусиятларни Венн диаграммаси орқали ёритинг.

БАҲОЛАШ

“Энг даҳшатли йиртқич – қуён” дейилган фикрга асар мазмунига таяниб баҳо бериб кўринг-чи.

Ўқиш

Она-бола ўртасида бундай суҳбат биринчи марта бўлаётгани йўқ. Гап ўзидан ўзи бошланиб кетади-да, охири дилисиёҳлик билан тугайди. Кейин, «Бир чехраси очилиб келса эди», деб кечгача йўлга кўз тутаяди онаизор. Йўқ, ишга жойлашгандан кейинги биринчи қувончлар кўп ўтмай сўнди. Акбарали яна бояги-боягидай руҳсиз, қутсиз, индамай кириб келиб, кийимини ҳам ечмасдан каравотга ўзини ташлайди. Бирпасдан кейин туриб, яна дераза олдида боради, столда чойи совиб, онаси баъзан ўтирган жойида мудраб қолганини ҳам сезмайди.

Хаёлида такрорланавериб, занглаган мих билан ўйиб ёзилгандек хотирасига ўрнашиб қолган ўша совуқ куз, ўша воқеалар яна кўз ўнгига келади. Ёлғиз қолдими – келиб чирмашаверади. Ёлғизлик эса унга ҳамиша йўлдош. Кўпчилик орасида ҳам, онаси билан ёнма-ён ўтирганда ҳам у ёлғиз. Хаёлида ўша ўйларидан бошқа ҳеч нарса йўқ. Ўша воқеаларни хаёлидан кун-бакун ўтказиб, ўзига нажот излайди. Тополмайди...

...Шодасойда қаёқдан ҳам пайдо бўлди у киши! Оти Бектемир эди. Акбарали унинг отини тилга олгиси келмайди, қўрқади. Уйқуда алаҳсираб айтиб қўйиши бор. Кечаси келиб деразани тақиллатди. «Оч, Бектемирман. Дадангни ўртоғиман» деди. Акбарали унақа одамни билмасди. «Дадангни ўртоғиман», деганидан кейин, туриб эшикни очди. Ҳали-ҳали кўз ўнгида турибди: бир кўзи кўр эди бу

одамнинг. Кириб келиши билан брезент қалпоғини елкасига туширди-да, Акбаралини ўз боласидай бағрига босди. Ундан димиққан хом тери ҳиди келарди.

– Акбаралимиди отинг?

– Ҳа.

У халтачасини бурчакка қўйиб, ёмғирлигини ечди. Устида пиджаги ҳам йўқ, кўйлакчан эди. Акбарали шунча тикилса ҳам танимади. Лекин отаси тенги одам эди. Жуда узоқлардан, кўп қийинчиликлар кўриб келган бўлса керак, ниҳоят бошпана топганидан руҳи тетик, жиҳозларга тикилиб-тикилиб қарар, иссиқ печкага қўл теккизиб кафтини кафтига ишқар эди.

– Чой қўйиб юбор. Ойинг йўқми?

Меҳмонга чой қўйиш эсига келмабди. Чойга уринди.

– Ойим... бошқа эр қилиб кетганлар.

– Э-ҳа... – деди Бектемир чўзиб. Стол ёнига ўтириб, ўз уйидагидек енгини шимарди. -Шундоқ дегин, – деди яна ўйчан. У Акбаралидай баланд бўйли, юзини чуқур ажинлар тилкалаган, кўр кўзи юмуқ, ичига чўккан, қора, чўтир одам эди.

– Биз даданг билан урушга бирга жўнаган эдик... Бир эшелонда, – деди бошқа сўз тополмагандай. – Капсанликман, ҳов тоғдан.

Шугина экан-ку. Акбарали, дадамга жуда яқин одаммикан, деб ўйлаган эди. Ҳафсаласизгина чой дамлаб келди.

– Дадам урушнинг биринчи йилиёқ ҳалок бўлган, – деди.

– Биладан. Эшитган эдим.

– Ҳозир қаёқдан келяпсиз?

– Бунинг тарихи узоқ... – деди меҳмон. У чой хўплади-ю, ҳеч нарса емади. Бошидан кўп савдолар ўтганлиги кўриниб турарди. Чиндан ҳам тарихи узоқ экан, кечаси билан гаплашиб чиқишди.

Бектемир 1942 йили Моздок яқинида қуршовда қолиб, уч ой жанг қилгандан кейин, очликдан сулайган, ўқ-дорисиз ўн етти ярадор билан бирга душманга асир тушди. Дармонга кириб олай, сал ўзимга келай, деб лагерма-лагер юриб, ҳамма танишларини йўқотди. Уларни бир жойда узоқ тутишмас, дам аллақандай ер ости корхонасига, дам туннел қурилишига, дам тош карьерига қўйишар, кечалари билан нотаниш йўлларда колонна қилиб ҳайдашар эди. Бектемир бу йўллар ичида не-не одамларни, не-не азобларни кўрмади, бир неча тилларни ўрганди, неча-неча ўлимлардан қолди, неча хил касалликларга йўлиқди. Энди унинг бир кўрмагани ўлим эди. Ҳамма нарсадан умид узиб, ўлимни кутар эди у.

Урушдан кейин уларни ҳамма унутиб ташлаб кетган асирлар лагеридан америкалик солдатлар келиб қутқазди. Шундан кейин Бектемир ажалга чап берди ҳисобу, лекин энди унинг учун дарбадарликнинг янги даври бошланган эди. Европада элма-эл судралиб юриб ризқини терди, икки соғлом қўлидан бўлак таянчи йўқ эди. Гапларга қараганда, Ватанга қайтиш хавфли, у ерда унга ўхшаганлар учун яна лагерлар тайёр эмиш... Лекин йўқ, ватангадоликнинг азоби гўр азоби билан тенг экан. Ўн уч йил саргардонликдан кейин юрагини ҳовучлаб

бўлса ҳам юртига қайтди. Қайтиб келса, «Яхши қилибсиз, боринг оилангиз билан тирикчилигингизни қилинг», дейишибди.

Бектемир пешанасига тарс этиб урди, ўрнидан туриб кетди.

– Келганимдан бери биронта танишга кўринганим йўқ, сени қора тортиб келдим, Акбарали. Дадангни яхши кўриб қолган эдим, келишим билан лоп этиб эсимга тушди...

– Овқатдан олинг, Бектемир ака...

Бектемир дастурхонга қаради-ю, ҳеч нарсани кўрмади, у изтиробда эди.

– Менга қара, мен...мен бир иш қилишим керак. Нимадир қилишим керак, биласанми!..

– Бола-чақа омон эканми?

– Ҳа, хотиним, қизим... Лекин ҳали уйга борганим йўқ, юрак дов бермаяпти.

– А?

– Улар менинг тирик эканимни билишмайди. Қайси юз билан бораман? Нима деб бораман? – Бектемир яланғоч кўксига, юрагига, чўнтақларига шапатаб, жаҳл билан гапирди: – Нима билан бораман? Мен... бир иш қилишим керак.

– Ишга киринг.

– Ҳа, аввал – иш. Сенга келганимки... менга бир иш топиб бер, ука. Шундай касб керакки, қасд қилиб қўйдим: кеча-ю кундуз ишга шўнғиб кетай. Токи одамлар мени кўрмасин, фақат меҳнатимни кўришсин. «Меҳнат», «Меҳнат», «Меҳнат!» Бошқа нарса керак эмас. Шундагина бир куни бориб хотиним билан қизимнинг оёғига бош қўйсам, балки гуноҳимдан ўтишар. Акбарали, ука, сенга ёрилдим, ёрдам қил...

– Ёрдам бераман, нега ёрдам бермас эканман. Конга олиб борай. Ишга киринг. Меҳнат десангиз, меҳнатнинг зўри шу ерда.

Ўшанда эртасига у дадасининг ўртоғига конни кўрсатадиган бўлди. Қуёшли куз эртаси жуда чиройли эди. Йўл бўйидаги қайрағочларнинг шапалоқдек-шапалоқдек қизғиш барглари оёқ остида шитирлайди, кўлмак сувлар жимирлайди. Тоғ шабадаси Шодасойнинг совуқ шовқинини дараларга таратмоқда, узоқда қорли чўққилар қуёшга ўчакишгандек йилт-йилт чарақлайди, кунгай ён бағирларда саф тортган арчалар қорайиб кўринади. Сўқмоқ йўл қадам сайин юқорига ўрлаб боради. Пастда эски Шодасой қишлоғи сарғиш дарахтларга бурканиб ётибди, сал берида унга туташиб кетган кон шаҳарчасининг тунука томлари. Йўлда дуч келган одамлар Акбаралини таниб салом беришар, булар иккаласи баравар алик олиб, шошмасдан гаплашиб, атрофларни томоша қилиб боришар эди. Бектемир ўз сменасига кетаётгандек, кўнгли яйрайди.

Акбарали отасига унча ўхшамас, новча, ингичка, камгапроқ эди. Лекин кечасидаги ҳикояларидан кейин оқ кўнгил Бектемир ака унга ёқиб қолди, ота ўрнига меҳрибон бир одам орттиргандек бўлди Акбарали.

– Уйланмабсан-да, чакки қилибсан... – деди Бектемир ака.

Акбарали ерга қараб кулиб қўйди.

– Мени киргизишармикан? – деб сўради Бектемир. Руда ортилган МАЗлар ўтиб борарди, Акбарали эшитмади.

– Хужжатим йўқ, киргизишармикан?

– Мен бор-ку! – деб қичқирди Акбарали кулиб. Эшитмади деб ўйлаб, кўкрагига уриб кўрсатди: – Мен, мен! Мана бўлмаса, кийиб олинг, буни кўрса тўхта-тиб ўтирмайди, – дея пиджагини ирғитди Акбарали. Бектемир ака пиджакни илиб олиб, кийди.

– Ярашди, ярашди! – деб қичқирди Акбарали. Иккаласи ҳам хандон ташлаб кулди. Бу вақт МАЗлар ўтиб бўлган эди, кон оғзида уларнинг кулгиси янграб эшитилди, тоғлардан бир зум акси садо келиб турди.

– Энди сенинг ўзингни киргизмаса-чи? – деб кулди Бектемир ака йигитнинг яна ҳам ингичка тортган қўйлакчан гавдасига қараб.

– Мени танишади, – деб қўл силтади Акбарали. Бектемир ака устидаги формали пиджакка қараб-қараб қувонарди.

– Эрта-индин ўзимга ҳам тегади, худо хоҳласа.

Қоровулхонада уларга ҳеч ким индамади, йўлакда қўлларига биттадан карбид фанари олиб бошларига каска кийишди-да, конга кириб кетишди. Тоғ қаърининг зах совуғи бирдан кўкракка урди. Пиёда юрадиган тахта йўлак зах девор бўйлаб борар, темир йўл излари учрашган чорраҳалардагина туннел бир оз кенгайиб, ёруғ майдонларга олиб чиқар эди. Улар узоқ юришди. Тепадан чак-

ка томиб баданларни жунжиктиради, руда ортилган вагонетка эшелонлари ўтганда, кулоқларига бармоқларини тиқиб, деворга ёпишганча тўхтаб туришади. Неча-неча «тор кўча»ларга кириб чиқишди, бир ярим соатча юргандан кейин орқага қайтадиган бўлишди.

Тоғ қаъри жимжит бўлиб қолди. Тахта йўлак тагида шилдираб сув оқар, чироғини силкиб олдинда кетаётган Бектемир ака ўйчан жилмаяр эди. Бир маҳал муюшга келганларида қаердадир чақмоқ чақилгандек бир нима йилт этди-да, иккалаларининг ҳам кўзлари қамашиб, бир зум ҳеч нарса кўрмай қолишди.

Сўнгра зулмат таралганда, бир-бирларига савол назари билан қарашди. Бектемир ака темир йўлдан сакраб ўтиб, олдинга югурди. Нарироққа борганларида бир нима чирс-чирс этиб, яна чақмоқ чақилди.

– Бу ёқда! – деди Бектемир ака яна олдинга югуриб.

Ҳўл тахталар устидан олдинма-кейин югуриб, тойиб, қоқилиб, бир жойга етиб боришса, йўл четида деворлари бетонланган катта камеранинг шифти ўпирилиб, йўғон рельслардан ясалган темир балкаларнинг бир учи муаллақ осилиб ётибди. Темир балкалардан пайвандлаб ишланган оғир шифт бир четидагина илиниб, лопиллаб турар, ҳар лопиллаганида аллақаерида чирс-чирс электр чақмоқ чақиб, штрекларни¹ дам чарақлаган шуълага, дам зим-зиё қоронғиликка фарқ этар эди.

Акбарали яхлит темир шифтнинг ваҳимали лопиллашиданми ё кўзлари ҳеч нарсани кўрмай қолганиданми, ўзини йўқотиб бақира бошлади:

– Эҳтиёт бўлинг, қочинг, Бектемир ака!

Электр ҳамон чирсиллаб кўз очирмас эди, улар бир-бирларининг қаерда турганларини овозларидан, нафас олишларидангина пайқашарди.

– Трансформатор! – деб қичқирди Бектемир. – Ҳозир балкалар босиб тушса, трансформатор портлайди! Бу – ёнғин деган гап, забойларда² одам бор! Бу ёққа юр!

– Қочинг. Нима қилмоқчисиз?

– Трансформаторни ўчириш керак, портлайди!

– Қочинг, босиб келади ҳозир!

– Ўчириш керак, фалокат юз бермасин, қаёқдасан? Чирс-чирс чақмоқ чақилар, темир шифт даҳшатли лопиллар эди. Бектемир унинг тагига кириб, қайтиб чиқди.

– Дастага бу ёқдан яқинлашиб бўлмайди, кўзга уряпти. Қаёқдасан, кўтар буни! –У девор тагида турган қандайдир эски яшикка ёпишди.

– Қочинг деяпман, Бектемир ака! Ана тушяпти! – деб бақирди Акбарали. Бектемир бўлса бўйин томирлари ўйноқилаб яшикни силжитар эди, яшик оғир, жиққа сув, четларига бетон ёпишиб қотган...

– Кўтаришвор! Бир зумда ячейкадан ошиб тушиб ўчириб чиқаман! Қаёқдасан?

¹ Штрек – қазилмани олиб чиқиш учун ковланган ер ости йўли.

² Забой – кончиларнинг иш ўрни.

Чирс-чирс этган ўлик шуълада Акбарали унинг қонсиз юзини, оғирлик зўридан соққадай бўлиб кетган ёлғиз кўзини сўнгги марта кўриб қолди.

– Қаёқдасан?!

– Қочинг, Бектемир ака! Тезроқ қочинг, портлайди!

Акбаралининг товуши ўзига ҳам аллақаяқлардан эшитилгандек бўлди. Қаёққа кетаётганини ўзи ҳам билмасдан, қоқила-сурина қочар, бақирар эди. У негадир бирдан дармонсизланди, томоғи хириллаб, овози чиқмай қолди, чаккасини ушлаган қўлида қон юқини кўриб, яна ваҳимаси ошди. Узоқда туйнукдагидек бўлиб кун ёруғи кўринганда ҳамма ёқда чироқ ўчди. Йўллар, штреклар зим-зиё бўлиб қолди. Шу пайт орқада бир нима гурсиллаб, узоқдан мудҳиш фарёд эшитилди. Бу аччиқ товуш оёғидан чалгандек, Акбарали қоронғида зах деворга юзи билан суялиб қолди. Бироқ штреклардан нимадир гувиллаб уни қувлаб келаётгандек эди, ҳалиги товушнинг тоғ қаъридаги аксу садоси эшитилди қулоғига. У тупроқ деворга суйкалиб, тармашиб олдинга силжиди, нафаси бўғилиб, узоқдаги кун ёруғи уни ўзига тортаётгандек эди. Ҳалиги товуш... Бектемирнинг товуши. Уни темир балкалар босиб қолди. Улгурмади. Трансформаторни ўчирди-ю, ўзи чиқиб олишга улгурмади...

	<p><i>Савол ва топшириқлар</i></p>
---	------------------------------------

БИЛИШ

	<p><i>Гуруҳда ишлаш</i></p>		<p><i>Сўзлаш</i></p>
---	-----------------------------	---	----------------------

1. Бектемир нега безовталаниб, эзгу ишга шошиларди?
2. Нима учун меҳнатнинг зўри конда деб ўйлайсиз?
3. Акбарали воқеа шундай бўлишини билганда Бектемирга пиджагини берган бўлармиди?
4. Бектемир ўлимдан қўрқармиди?
5. Бектемир ва Акбаралининг тақдирларида қандай ўхшашликлар бор деб ўйлайсиз?
6. Бектемирни қахрамон дея оламизми?
7. Бир зум, бир сония инсон тақдирини ҳал қила оладими?

ТУШУНИШ

	<p><i>Муҳокама қилиш</i></p>
---	------------------------------

1. Акбарали дардини онаси билан нега бўлишолмади?
2. Нима учун Акбарали қилган қилмишини ҳеч кимга айтолмас эди? У бу ишдан афсусландими?
3. Нима учун Бектемир ака унга ёқиб қолди?
4. Бектемир ўзининг тақдири шундай бўлишини хоҳлаганмиди?

ҚЎЛЛАШ

“Елпигич” усули асосида асар юзасидан очиқ сўроқлар бекатини уюштиринг.

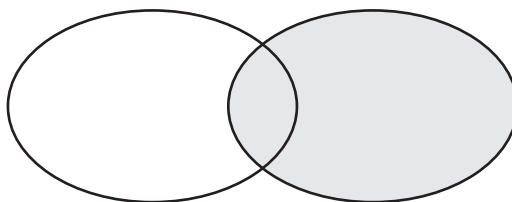
ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Гуруҳларга топшириқ:
Матн устида тадқиқот иши юритинг.

1-гуруҳ	Матннинг асосий ғоясини топинг	
2-гуруҳ	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
3-гуруҳ	Фикрингизни расм билан тасвирланг	
4-гуруҳ	Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг	
5-гуруҳ	Тарбиявий хулоса чиқаринг	

УМУМЛАШТИРИШ

Венн диаграммаси ёрдамида Бектемир ва Акбаралига хос хусусиятларни таққосланг.

БАҲОЛАШ

“Ақлий ҳужум”: Қўрқоқликнинг тўлови нимада деб ўйлайсиз?

Қочиш керак, энди қочиш керак! Қимдир қўрқмади, у қўрқди. Бир зумгина қўрқди. Бир зум... Бир зум. Ўша ҳал қилди. Қайтмоқчи ҳам бўлган эди, қайтмади. Яшиқ... оғир, цементли яшиқ... Қайтмади. Қўрқди. Бир зумгина қўрқув... Энди қочиш керак! Қочиш керак!

– Қочиш керак!!!

– Болам, Акбарали! Менга қара, ўргилай, ағдарилиб ёт, болам, босинқира-япсан...

Акбарали ўрнидан сакраб туриб, чаккасини ушлаб кўрди – қўлида қон юқи йўқ эди. Рўпарасида ранги қув ўчган онаси турибди.

– Ухлаганга ҳам ўхшамайсан, болам. Нимадан қўрқдинг? Ёмон туш кўрдингми?

Акбаралининг кўз ўнгида ҳамон Бектемир турарди. Лекин Бектемир йўқ. Бектемир темирлар остида мажақланиб кетган... Акбарали хунук тушга ўхшаган бу ўйни улоқтириб ташламоқчи бўлгандек, кўзини юмиб, бошини силкиди. Боши тошдек оғир эди... У қочиб келди. Қочиб қутуламан деб ўйлади. Лекин одам ўзидан қочиб қутулолмас экан. Қалласи ҳам, кўкси ҳам бўм-бўш.

Шу тариқа кунлар, ҳафталар ўтди. Шарофат хола ўзининг нафаси оғирлашиб, ҳансираши зўрайганига қарамай, фикри-зикри ўғлида эди...

...Акбарали... уйнинг қоронғи бир бурчагида узоқ ёлғиз ўтирадиган бўлди. Баъзан ўз-ўзи билан гаплашади: «Бир зум... фақат бир зум... Ўша лаҳзада бир зумгина ўзимни бошқача тутганимда эди... Одам ўзини ўзи ўлдирганда ҳам унга бир зумлик бардош етишмай қолади дейишади...» Яна алланималар дейди. Кейин қўрқиб ўрнидан туриб кетади.

Бориб қаёқлардандир ичиб келади, кечаси ухламай у ёқдан бу ёққа ағдарилиб чиқади. Кейинги вақтларда онасига, унинг бетоблигига ҳам эътибор бермай, аллақаёқларда бир нима қидиргандек, бир ўзи тентираб юрар, кеч қайтар эди. Бугун ҳам кун ботгунча айланиб юриб, посёлканинг овлоқ бир еридаги кимсасиз буфетга кириб борди. Бу ерда буфетчи хотин уни таниб қолган эди, сўрамасданок, икки юз грамм ароқ қуйиб берди. Ишсиз кунлари Акбарали бу ерга икки-уч қайта келиб кетади, бошқа кунлари бўлса, ишдан кейин...

Уйда Шарофат хола касал. Ўзига қарамаса ҳам, ўғлининг ҳуштак чалиб, папирос тутатиб келганига баъзан хурсанд бўлиб бош кўтаради. Аммо қаровсиз қолган беморнинг аҳволи кундан-кун оғирлашарди. Айниқса, ўғлининг ундан яшириқча ича бошлаганини пайқагач, у сўнгги илинжини ҳам йўқотгандек бўлди.

– Ойи! – деди бир куни Акбарали маст ҳолда онасининг ёнига ўтириб. – Мен ҳаммасини айтиб бердим. Соняга. Буфетчи хотинга айтдим...

– Нимани айтдинг, болам?

– Ўшани... У ёқда... одам ўлдирганимни... Сабаб бўлганимни.

Шарофат холанинг кўзи тинди, худди тушдагидек, тубсиз қоронғи жарликка шўнғиб кетди. Лекин ҳуши бор эди, гапиролмас эди холос. «Илоё, кетиб қолмасам бас. Яна қиттак қувват бер!» деб ўйлаганини билади. Анчадан кейин тили айланди:

– У нима деди, болам?

– Ичгин, унутасан, деди.

Акбарали омонат ўтирган жойидан гандираклаб, йиқилиб тушишига сал қолди. Шарофат хола дармонсиз қўли билан уни ушлаб қолмоқчи бўлиб, алланима деди. Энди унга барибир эди. «Энди у дунёлигимни ўйлашим керак», деб қўйди ичида. Шунинг учун: «Кимни, нега, қандай қилиб?» деб сўраб ўтирмади.

– Сен, болам, буфетчи хотинга эмас, бошқа ҳеч кимга ҳам эмас, фақат шодасойликлар олдига бориб гуноҳингни ўтинишинг керак. Фақат ўшалар гуноҳингдан кеча олади. Ўзингни кўрсат, бош эг. Бошқаларга ёрилганинг билан у лаънати бўйинтуруғинг гарданингда қолаверади. Қайтайлик, жон болам, кўзим очиғида...

Маст Акбарали каравотдан сирғалиб, қоқ полга муккасидан тушди-да, бўкириб йиғлаб юборди.

Шу кечадан кейин Акбарали ичкиликни ташлай олмаса ҳам, соқоли ўсган, қовоғи салқи, маст ҳолда онасига қатиқ-сут, дори-дармон олиб келиб бериб юрди. Аммо Шарофат хола энди на овқат ер, на дори ичар эди.

Бир куни ўғлини ёнига чақириб, васият қилди:

– Рози бўл, бўтам... Шодасойга олиб бориб, ота-буваларимиз ёнига қўй, мен ҳам рози кетай, жон болам... Тиригимда унамадинг...

Акбаралининг кайфи бирдан тарқаб, заиф баданини титроқ босди, ранги оқариб кетди. Фақат анчадан кейингина ўзига келиб:

– Ойи! – деб каравотга ўзини ташлади. Лекин Шарофат хола аллақачон кўз юмган эди...

– Мен ўлдирдим сизни, ойижон, мен ўлдирдим, мен, мен, мен!.. – дерди Акбарали икки қўли билан салқи юзларини чангаллаб...

...Негадир бирдан жимлик чўкди. Узоқ, оғир жимлик. Тунми, кунми, қанча давом этди Акбарали билмайди. Кўзини очса, ҳали ҳам ўша ерда, онасининг жасади ёнида ўтирибди. Кун иссиқ, қуёш қизитарди, деразалар, эшиклар очиқ, уй тўла одам, уй тўла жимлик. Туни билан шундай ўтириб чиққанга ўхшайди. Бу одамлар комбинатдан, маҳалладан, қўни-қўшнилари. Акбарали кўпини танимайди. Шарофат холанинг қадрдонлари, таниш-билишлари бўлса керак. Марҳуманинг ҳамсуҳбати, дўсти кўп эди. Акбаралиники бўлса – йўқ. Битта ҳам йўқ. Мана комбинатдан кимдир таъзия билдирыпти, кимдир кўнгил сўрапти, маҳалладан келган биров маросимга бош... Акбарали улар билан ҳеч қачон ёзилиб ҳангома қурган эмас.

...Шодасойга соат бешларда кириб боришди... Қабристон кўприкка етмасдан чап томонда, Шодасойнинг шундоқ тепасида, баландликда эди. Бу ердаги терак-

лар, қайрағочлар ҳозирдан сарғайиб кетибди. Оёқ ости қалин хазон, узоқдаги сув шабадасига тепадан ҳам сариқ барглар пилдираб тўкилиб турибди. Оёқ остида хазон шитирлаши қош қораярда узоқ-узоқларгача эшитилиб, бу теракзор қабристоннинг диққинафас жимлиги яна ҳам сирлироқ, оғирроқ бўлиб туюлар эди.

...Ҳалидан бери жонсиздай қотиб турган Акбарали қараса, онасини аллақачон қўйиб бўлишибди. У беихтиёр ҳаракат билан бир сиқим тупроқ олди-да, дўшпайиб турган янги қабр устига сочди. Фақат шундагина онасидан жудо бўлганлиги ҳушига етиб, оёқлари қалтираб, қабр ёнига тиз чўкди, юзини қўллари билан тўсиб, ўкраб-ўкраб йиғлади.

Абдусамад, Кенжа, бирга келган одамлар Акбаралининг тепасида бирпас туришди. Сўнгра, Абдусамад Акбаралининг ҳозир онасини ташлаб кетолмаслигини билиб:

– Қоронғи тушиб қолди, Акбарали ака, бўлмаса, биз қайтайлик. Сиз ҳали бир-икки кун шу ерда бўларсиз. Тўзим берсин... – деди.

Улар жўнаб кетишди...

...Акбарали она қабридан бош кўтариб, ўрнидан турганида атроф ним қоронғи эди. Оёқ остида хазон шитирлаб жимликни бузди, қўналғада қушлар чўчиб питирлашди. Акбарали теракларни, қабр дўнгликларини оралаб, панжараларга, сағана тошларига урилиб, сўқмоқ йўлни излар, аллақандай ваҳимадан қора тер босиб кетган эди. Нимагадир илиниб енги йиртилди, қовжираб ўт босган дўнгликлар, харсанг тошлар қоронғида ваҳимали соядай киши юрагига ғулув соларди. Акбарали ниҳоят сўқмоқни топди, узоқдан панжарали дарвоза кўринди. Бироқ муюлишда бир одам қорасини кўриб, сочи томирларигача музлаб кетди. Одам жуда катта эди, у дарахтлар соясида, қоронғида пусиб тургандек кўринди. Танини совуқ тер босган бўлса ҳам, Акбаралини қандайдир ғайри табиий куч ўша томонга сургади. «Қўрқавераманми, энди менинг қўрқадиган жойим йўқ!» деб пичирлади-ю, ўзи истамаса ҳам оёғи тортиб кетди. Одам шарпаси дарахт соясида бирпас кўринмай қолди, Акбарали дадил босиб борарди. Дарахт орасидан оқаринқираб уфқ кўринди. Шу пайт беш қадамчагина нарида ҳалиги шарпа яна пайдо бўлди. Энди у ёни билан турарди. Акбарали унга қараб тўхтади-ю орқага тисарилди. Бирдан... Ҳавогача титраб кетди. У бақириб юбордими ўзи билмайди, лекин оғзи очилиб, бехосдан тамом гунг бўлиб қолган эди. Акбарали қозикдек қотди, тебранди, қўли билан кўзларини беркитди, яна очди, рўпарасида... ўзи... ҳа, ўзи, Акбарали турарди!

Бу ердан қандай қилиб қочганини у билмайди, бир маҳал бориб дарвоза панжарасига урилганида сал ўзига келди. Хайрият, йиқилиб қолмабди... Ё йиқилиб, яна туриб кетдими? Қанча ётди? Тилдан қолмадимикан?

Гапириб кўрай деса, ёнида одам йўқ. Ўзича гапирса ҳам бўлади-ку. Тили шинқираб оғзига сиғмай турганга ўхшайди, лекин йўқ, айланяпти.

– Ёлғон! Ёлғон! Бас. Қўрқмайман! – деб қичқириб юборди у.

Қоронғида жимжит қабристон янграб кетди, сойнинг нариги қирғоғидаги жардан: «...ас!» «...ан!», деган акси садо келди. Акбарали ўз товушидан яна қат-

тиқроқ қўрқиб кетган эди. «Нега қичқиряпман? – деб ўйлади. – Бу жиннилик аломати эмасмикан? Бу кўзимга кўринган одам... одам? Ўзим-ку бу! Ё жинни бўлганда одам ўзига ўзи кўринармикан? Ўзим...

Ҳа, бу унинг худди ўзи эди. Ўша қирра бурун, ёноғи чиққан ориқ юз... Лекин қоп-қора. Соя! Акбаралининг яна орқасига қайрилиб қарагани юраги дов бермади. У қоқила-сурила катта йўлга чиқиб олиб, бир қўли билан пешонасини ушлаганча шаҳар чироқлари томон юрди. Пешонаси муздек эди. Лекин у ишонмади.

«Иситма! Йўқ, жинни эмасман мен! Совуқ иситма!» – деб тинмай пичирлар эди, анчагина юргандан кейин орқасига қайрилиб қаради, асфалт йўлга аллақачон ёқдаги чироқ шуъласи тушиб, йилтиллаб ётар эди. У кўприкдан ҳам аллақачон ўтиб кетган экан, билмабди. -Тавба, ўзига ҳам ўзи кўринадими одам! Йўқ, бир нима бўляпти менга, бирон жойга бориб ётишим керак. Ҳадеб ўйлагандан. Ҳадеб ўйлагандан. Энди ўйламайман. Бориб ётаман. Қаерга бўлса ҳам. Тавба, ҳамма азобларни тортдим, энди бир камим жинни бўлиб кўча-кўйда тентирашмиди? Йўқ, ўйламайман. Бектемирни ҳам, ойимни ҳам, ўзимни ҳам... Ўзимни? Гўристондаги ўзимними?.. Ҳа, ҳа, ўйламайман, ҳеч қайсисини ўйламайман, бас!»

У ҳақиқатдан ҳам ҳеч нарсага ўйламай қўйди. Тўғри бориб меҳмонхонага кирди. Йўлакда мудраб ўтирган семиз хотин биққи қўлини чўзиб унинг паспортини олди-ю калитни бериб, яна уйқуга кетди.

Акбарали калитда номери кўрсатилган хонани очиб кирди-да, ечинмасданоқ каравотга чўзилди. Деразалар ланг очик, ташқаридан Шодасойнинг муздек шовиллаши қулоққа чалинади. Бу – руҳан чарчаган, жисман эзилиб кетган Акбаралининг чалкаш ўйларини бирпасда аллақачонларга олиб қочди, у қачон қотиб ухлаб қолганини ҳам билмайди. Эрталаб жунжикиб ўрнидан турди.

Энди у анча тетик эди. Тунги ғалати воқеани аниқ эслаб, лабининг бир чети билан салгина маънос жиламайиб қўйди. Қаттиқ чарчаган экан-да, одамнинг жинни бўлиши ҳам ҳеч гапмас. Энди нима қилиш керак? Кимга учраш керак? Учраш? Нега? Акбарали ҳеч нарсага тайёр эмас, ҳеч қандай режаси йўқ эди. Каравотда ўтирганча ўсиқ соқолларини пайпаслаб кўрди. Оч қоринга папирост тутатди. Эшик тақиллаганда чўчиб ўрнидан турди, одам товуши эшитилиши билан кечаги чарчоғи қайтиб келгандек, ичида нимадир яна сўнди, бўшашиб, лоқайд бўлиб қолди.

Эшик қоққан кечаги семиз хотин экан, Акбаралини кўриб, қўрқиб кетгандек, ғалати саломлашди-да, столга меҳмонхона анкетасини ташлаб, тўлдириб бериш кераклигини айтиб, чиқиб кетди. Акбарали анкета қоғозини қўлига олди. Иккита. Иккита ташлаб кетибди. Нега иккита? Ҳар аҳтимолга қарши деб бўлса керак, бири бузилиб-негиб қолса...

У беихтиёр ғижимлаб қўйган анкетани столга ёзиб, кафти билан текислади-да, қўлига қалам олди. Қоғозга тикилди. «Акбаробод посёлка меҳмонхонаси» деб ёзилган эди анкетанинг тепасида. Акбарали ўқиди, негандир илжайиб қўйди, кейин ҳижжалаб ўқигандек, яна узоқ тикилиб турди. Кўзини пирпиратди.

Ғижим қоғозни кафти билан яна текислаб, яна ўқиди, иккинчи анкетани ҳам олиб, солиштириб ўқиди. Кўзини четга олиб бирпас ўтиргач, яна тикилди. Қоғоз ловиллаб ёниб кетгандек, сесканиб ўрнидан турди. Эшикка отилмоқчи бўлди-ю, остонада тўхтаб, яна столдаги қоғозларга қаради. Оёқ учида қайтиб келиб, кўзини уқалаб, яна ўқиди. Энди бунинг рўё эмаслигига астойдил ишонди... Сувдан чиқиб қолган балиқдек оғзини очиб анча ўтиргандан кейин, қоғозга бир нима бўлмадимикан, дегандек қия кўз ташлади. Қоғоз турибди. Тепасига аниқ ёзилган: «Акбаробод посёлка меҳмонхонаси». Акбар... Акбарали... Акбаробод... Нега Акбаробод? Шодасой эди-ку? Оти бошқа бўлибди-да. Бошқа... бошқа Акбар.

Шу пайт рўпарадаги тошойнага кўзи тушиб, ўрнидан сапчиб турди. Кўзгуга яқинлашди, бирдан терга тушиб, тиззалари қалтирай бошлади: унга башарасини соқол босган, ёноқ суяклари туртиб чиққан, рангсиз, ёввойи бир одам кўзлари бақрайганча тикилиб турарди.

– Бу бошқа... Бошқа, бошқа! – деб қичқириб юборди Акбарали. Бирдан лоп этиб кечаги гўристонда кўрган одам қораси ёдига тушди. У Акбаралига кўпроқ ўхшарди...

У ҳозир боши тарс ёрилиб кетадигандек, отилиб йўлакка чиқди. Шу кетганча югураверди. Тонгда сув сепилган асфалт йўлкалар салқин, озода, товсилиб қолган кузак гуллар соф ҳавода хушбўй таратиб туради. Ҳансираган Акбарали буларни пайқаётгани йўқ, унга ҳаво етишмаяпти, этагига ўт илашгандек ҳамон югурмоқда. Қаёққа кетяпти – ўзи билмайди.

Бир маҳал уни кимдир чақиргандек бўлди. У орқасига қайрилиб қарашга журъат қилмай, тўхтаб деворга суянди. Ўпкаси оғзига тикилгандек ҳансираб эди. Ҳалиги овоз яна келди.

Бу чорраҳадаги репродуктор эди. Унда кончилар ҳаётининг сўнгги янгиликларини эшиттиришмоқда: «Акбарободликлар кеча яна бир воқеанинг гувоҳи бўлдилар: маҳаллий футбол командаси Олмалиқ спортчиларини қабул қилиб...»

Акбарали яна югурди. Уни қандайдир бир даҳшат қувлаб борар, ноаниқ бир фикр олдинга судрар эди. Докадек оқарган, баданлари қалтираган ҳолда гўристон дарвозаси олдида пайдо бўлди. Аввал дарвозанинг салқин панжарасидан ажралолмагандек анчагина ёпишиб турди-да, кейин яна югурди, қоқила-сурина кечаги қора кўринган муюлишга етиб борди. У оёқда зўрға турар, кўзларини ишқалаб-ишқалаб ҳайкалга тикилар, ҳеч нарса илғамас эди.

Чала сарғайган қайрағоч соясида, қабр устида чоғроққина бронза ҳайкал. Кеча шомда кўланкадай қорайиб, катта, ҳайбатли бўлиб кўринган экан. Акбарали аввал тепада сузиб бораётган булутларни кўрди. Сўнгра қайрағочнинг ҳайкалга соя солиб турган шохини. Шундан кейин ўзининг яқингинадаги ёшлик даврига жуда ўхшаш, чиройли, иродали, навқирон бир кончининг қиёфасига кўзи тушди.

– Акбарали... – деб пичирлади у негадир, гўё ўзи бошқа одамдек.

Одам ўзига ўзи тикилиб турса ғалати бўларкан. Бошқа оламдан, нариги дунёдан келгандек... Акбаралининг ҳуши ўзида бўлмаса ҳам, лекин негадир ҳайкал-

ни ўз қўли билан ушлаб кўргиси келди. Сарғайган ўтни босиб, ўзининг бронза қиёфасидан кўз узмасдан, аста яқинлашди, қўлини узатиб совуқ харсанг тошга бармоқларини тегизди. Яна яқинроқ қадам босай деганида қабр дўнглигига қоқинди. Гўр... Акбаралининг гўри. Анча чўкиб ҳам қолибди...

«Мен тирикман, мен тирикман...» дерди кўнглида бошқа бир фикр дам-бадам бош кўтариб.

Ўзи эса ҳайкални пайпасларкан, пичирларди:

– Акбарали Ғозиев... Акбарали Ғозиев...

Тошга ўйиб зарҳал билан ёзилган лавҳада ҳам шундай дейилган эди:

АКБАРАЛИ ҒОЗИЕВ

(1931–1960)

Қончи дўстларини ҳалокатдан қутқариш
йўлида қаҳрамонларча ҳалок бўлди.

Акбарали энди ҳеч нарсага ҳайрон бўлмайдиган бўлиб қолган. Ҳайрон бўлиш, ўйлаш қобилиятини йўқотган, бир мўъжиза юз бериб, отаси билан онаси тирилиб келиб, ҳозир рўпарасида пайдо бўлса ҳам ҳайратда қолмас эди чоғи. У бир қўли билан харсангга суянганча қотиб қолди, кўзи тинди. Анчадан кейин зарҳал ҳарфлар кўз ўнгида яна пайдо бўлди: «А-к-б-а-... Акбарали Ғозиев... ҳалок бўлди».

У яна кўзини юмди. Миясининг қайси бир бурчидадир кичкинагина умид, бир ўй сарғайган баргдай зўрға илиниб, қалтиллаб турар эди: «Кўзимга кўриняпти, ҳозир кўз очаману менинг отим ўрнида Бектемир аканинг оти пайдо бўлади!..» Йўқ, яна ўзининг оти пайдо бўлди. У ҳарфларни пайпаслаб кўрди, уларни қалтироқ бармоқлари билан қўпориб ташлашга ҳам уринди. Тилла ранг ҳарфлар товланиб турарди. Кейин Акбарали торс ёрилиб кетаётган чаккасини ушлади. Шу пайт бармоқларига боқса, қон – тирноғи қайрилиб кетибди. Қон юқини кўриб ҳуши ёришгандек бўлди, бу қон алланималарни эсига солди. Қон, зах... қоронғи штреклар. Даҳшатли шовқин, аччиқ ёввойи товуш, инграш... Акбарали қонли бармоғига яна қараб, толпинди, қочмоқчи бўлди, кейин бўшашиб тўхтади: «Ахир бу Бектемир ака-ку! Бектемир ака ҳалок бўлди! Одамларни деб... мажақланиб кетди!»

У қовжираган майсага ўтириб йиғлади. Узоқ йиғлади, энди тамом ҳушига келган эди, воқеа бутун тафсилотлари билан ёдига тушди, яна бир марта хаёлидан ўтди. Ҳатто ўз кўзи билан кўрмаган тафсилотлар ҳам кўриниб кетди кўзига. Мана, конда чироқлар ўчиб, барча моторлар, конвейерлар тўхтагандан кейин, ҳамма штреклардан қўл фонарини ёқиб кончилар чиқиб келишди. Ўн, ўттиз, етмиш, юз киши... Улар трансформатор ёнида темир том босган ёлғиз мурдани топадилар, қуршаб оладилар, каскаларини ечадилар. Қоронғида узоқ сукут. Юзлаб одамлар ҳаётини сақлаб қолган бу марднинг ким эканлигини ҳеч

ким айтолмайди, юзи таниб бўлмайдиган даражада мажақланиб кетган... Кейин костюм... костюм чўнтагидан пропуск, шахсий гувоҳнома чиқади. Гувоҳнома: Акбарали Ғозиев. Ҳамма ерда ҳайратомуз, мусибатли тантана. Митинглар. Акбарнинг номи тилдан тушмайди. Қариялар дуода, тирик қолган кончиларнинг болалари унинг фидокорлигига бағишлаб сборлар¹ ўтказадилар. Ҳайкал, музей... Кончилар посёлкаси «Акбаробод» деб аталади. «Акбар» деса оналарнинг кўзига ёш келади. Акбарали эзгу ном...

«Одамларнинг соддалиги! Одамларнинг софлиги... азиз армонлари. Йўқ, булар мени бу дунёга сиғдирмайди. Мен қаёққа боришим керак? Бектемир ака!.. Қора ерда мен ётсам бўлмасмиди! Акбарали қабр тошидан бошини кўтарди. Мен яна ўзимни ўйлаяпман. Наҳотки шундан бошқага ярамасам?.. Ярар эдим, ўша бир зумдан ўтиб олсам, албатта ярар эдим. Лекин энди... энди кеч. Бир зумлик хато. Бир нафас тубанлик... уни энди бутун ҳаётини бериб ҳам тузатиб бўлмайди. Акбарали ўзининг ҳайкалига қаради. – Хайр... Бектемир ака».

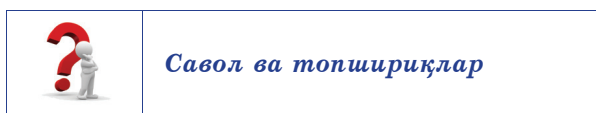
Оёқларини базўр судраб, кўзини ердан олмай, қабристон дарвозасидан чиқиб кетди. Меҳмонхонага етиб боргунча ердан бош кўтармади. Яна бир кун каравотда чўзилиб ётди. Бу уйқу ҳам эмас, туш ҳам, ўй суриш ҳам эмас, қандайдир ҳис-туйғусиз, қоронғига-ёруққа, сукутга-шовқинга лоқайд, карахт бир ҳолат эди. Ётган еридан нимадир кавшади, графиндан сув ичди-да, яна чиқиб кетди.

Биронта таниш учрамасди. Хотинлар, болалар негадир уни четлаб ўтишди. Фақат дарахтлар, ариқлар, кўприкларгина таниш. Ўша, неча йиллар мактабга, ишга қатнаган кўчалари. Лекин ҳамма нарса, ариқ бўйида ўсган ялпизгача бегона. Бутун олам бегона... У негадир кон бошқармасига, кейин посёлка советига бориб қолди. Ҳамма жойда, вивескаларда ўзининг отини кўриб орқага қайтди, калтак еган дайди кучукдек ўзини панага олди.

Одамлардан қўрқадиган бўлиб қолди.

* * *

Қўрқоқлик ўлим билан тенг. Номуси букилган Акбарали чигал вазиятдан қандай чиқишни билмай, яна бир қўрқоқликка йўл қўяди: ўзини ўлдиради. Шу тариқа бир зумлик қўрқоқлик учун уч кишининг умри тўлов бўлди. Чиндан ҳам «Энг даҳшатли йиртқич – қуён».

БИЛИШ

¹ Сбор – тантанали йиғилиш.

Сўзлаш

1. Акбаралининг ичимликка берилишининг сабаби нима эди?
2. Онасининг ўлимига ўғлини сабабчи қила оламизми?
3. Меҳмонхона анкетаси нега уни эсанкиратиб қўйди?
4. Қабристондаги воқеага қандай фикр билдира оласиз?
5. “Пиджагини бериш» оқибати нималарга олиб келди?

ТУШУНИШ

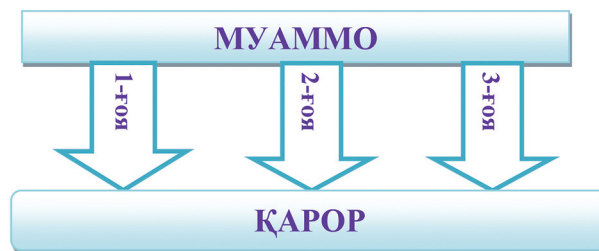
1. Нега онаси ўзини пишиб етилган мевага ўхшатди?
2. Умрининг охирида Акбарали дуруст ечим қабулладими, ёки..?

ҚўЛЛАШ

Гуруҳда ишлаш

“Қарорлар шажараси” усули асосида асардаги Акбаралининг дуч келган муаммолари устида ишлаш.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Тақдимот

“Акбаралининг ҳаёти мазмунли бўлиши учун қандай йўл танлаши керак эди?” мавзусида гуруҳда тадқиқот иши юргизинг. Синфга тақдим этинг.

УМУМЛАШТИРИШ

Ёзиш

Асардан биз нимани ўргандик?

БАҲОЛАШ

Ёзиш

Шахсий фикрингизга таяниб, қуйидаги жадвални тўлдиринг.

<i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i>	<i>Асарнинг сюжетини қандай баҳолайсиз?</i>	
<i>Асар тилига оид</i>	<i>Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?</i>	
<i>Баҳолашга оид</i>	<i>Акбаралини нима ўлдирди?</i>	

САИД АҲМАД (1920–2007)

Яхши ёзувчиларимиздан Саид Аҳмаднинг «Уфқ» китоби бошқа анчагина романлар орасида ярқираб турибди. Бу китобни китобхон бошдан-оёқ шавқ билан, ҳеч қаерда туртинмасдан, диққати сусаймасдан, иштаҳаси бўғилмасдан ўқиб чиқади.

Ўқишли китоб ёзиш, унинг ҳар саҳифасини, ҳар сатрини китобхонга манзур қилиш, қувонтириш, унинг кўнглини топиш осон эмас. Бундай китобни ёзиш учун ёзувчининг маҳорати, китоб ёзишга ҳаваси, ҳатто енгиб бўлмайдиган хоҳиши ҳам кифоя қилмайди, буларнинг устига дард ва қалбдан бошқа ҳар қандай майда орзу-ҳавасни, ҳар қандай манфаат-ғаразни қувиб чиқарадиган, йирик-юксак ғоя мавж урадиган илҳом керак.

Илҳом билан маҳорат топишгандагина китоб ёзувчининг қалбидан қўшиқдай отилиб чиқади, китобхоннинг қалбида акс-садодай янграйди.

«Уфқ» кечаги кунимизнинг каттакон ва яхлит парчасидир. Бир мамлакат, бир халқнинггина эмас, бутун инсоният оламининг ҳаёт-мамоти ҳал бўлаётган, одамларни, мамлакат бойлигини комига тортаётган буюк хунрезлик. Уруш бўлаётган жойларда харобалар орасидан, қурбонлар остидан қон сизиб оқаётти. Мамлакат ичкарасида пешона тери, кўз ёши, маҳрумият, қарғиш, наъра... «Уфқ» мана шу кунлардаги ўзбек қишлоғи ҳаётини тасвир қилади.

Бунда ёзувчининг «ошиб-тошиб» айтган «қўшимча» сўзлари юракка таъсир қилмайдиган, демак, ақлда из қолдирмайдиган «оташин» чекинмалари йўқ. Бу соф ҳаёт, ёзувчининг қалбини ўртаган, ардоқлаган, унга илҳом берган ҳаёт тасвири, оғир ва шу билан бирга, гўзал, мунгли ва шу билан бирга фараҳбахш, мусибатга тўла ва шу билан бирга одамга қувват берадиган умид, унинг бошини «тошдан» қиладиган ишонч барқ уриб турган ҳақиқий ҳаёт манзарасидир.

Китобда қимирлаган ҳар бир жоннинг қайғуси, қувончи, қилиш-қилмиши, муҳаббати, ғазаби, оғзидан чиқадиган ҳар бир сўзи рост: Биров уруш касофатидан тор-мор бўлган муҳаббати харобаси устида кўз ёш тўкади; уруш бўрони кўз очирмаётган вақтда бировнинг қалбида муҳаббат ғунчаси япроқ ёзади; ота аскарликдан қочган фарзандини отади ва шу билан бирга «хайрият, ўқ тегмади»

дейди; қишлоқдан қаҳрамон чиққанда бутун қишлоқнинг кўкраги кўтарилади, ҳар бир хонадонга файз киради, уруш касофати онанинг ўлимига сабаб бўлади.

«Уфқ» да тасвир этилган қишлоқ ҳаётини, одамларини кўриб, ҳар бир ўзбек катта ифтихор билан: «Биз – ўзбеклар!» дейди, қардош халқлар ўзбекни меҳр билан: «Ўзбек оғайним», деб атайти.

Саид Аҳмад бундан кўп йиллар муқаддам қўлига адабиёт танбурини олиб чертганда, қўли келишганини кўриб, яхши созанда бўлиб, яхши-яхши машқлар чалишини орзу қилган эдик. Шу орзу ушалиб келаёттибди. «Уфқ» унинг илҳом ва маҳорат билан чалинган машқидир.

Абдулла Қаҳҳор, 1965.

Ўзбек миллати маънавиятини шакллантириш борасидаги улкан хизматлари учун ёзувчи Саид Аҳмадга 1999 йилда Ўзбекистон Қаҳрамони унвони берилди.

Ўқиш

ҚОЧОҚ

(«Уфқ» романидан парча)

«Уфқ» романи уч китобдан иборат. Булар «Қирқ беш кун», «Ҳижрон кунларида» ва «Уфқ бўсағасида» деб аталади. Сиз қуйида танишадиган парча трилогиянинг иккинчи китоби – «Ҳижрон кунларида» қисмидан олинган.

Воқеа иккинчи жаҳон уруши йилларида Фарғона водийсида бўлиб ўтади. Асарнинг бош қаҳрамони Икромжон урушдан бир оғидан ажраб, ногирон бўлиб қайтади. Икромжон ва унинг хотини Жаннат холанинг ўғиллари Турсунбой ёлғиз фарзанд бўлгани учун эрка ва худбин бўлиб ўсган. У тенгиларнинг бари урушга кетган. Икромжондай мард кишининг бу тантқиқ ўғли отасининг юзини ерга қаратиб, урушдан қочган.

Жаннат хола энди чўлдан бир қадам ҳам бошқа ёққа жила олмасди. Унинг юраги шу чўлда. Тўқайга пинҳоний қатнаб юришига, чодирдан устара йўқолишига сабаб бор эди. Турсунбой шу тўқайда. Унинг қамишлар орасида яшириниб юришини Жаннат холадан бошқа ҳеч ким билмасди. Кеча Жаннат хола ўғлининг олдида борганда соқоли ўсиб кетганини, сочлари қулоқларидан осилиб ваҳший қиёфасига кириб қолганини кўрган эди. Шунинг учун ҳам у эрининг устарасини обориб берганди.

Икромжон қишлоққа кетди. Энди тушлик пайтида ҳам ўғлига овқат олиб борса бўлади. Ҳамма шудгорга чиқиб кетган. Чодирлар олдида ҳеч ким йўқ. Жаннат хола шошиб ун чалиб қуймоқ солди-да, болтани қўлига олиб тўқайга қараб кетди.

Турсунбой қамиш қапа олдида тиззасини қучоқлаб дарвиш қиёфасида ўтирарди. Совун тегмаган бетлари кир, ҳам кўрпа, ҳам тўшак ўрнини босган тўнининг енглари титилиб, этаклари балчиққа беланганидан доғ босиб кетганди. Унинг бир вақтлар қизларни шайдо қилган қоп-қора кўзлари энди маъюс, атрофга маъносиз боқарди.

Кеча саҳар пайтида осмони фалакда турна ўтди. Турсунбой шунда ҳам уйғоқ эди. Турна овози унга жуда кўп нарсаларни эслатиб кетган эди. Турна қанотида бу чўлларга баҳор олиб келди-ю, аммо Турсунбойнинг қалбида уйилиб, муз битиб ётган қорни эритолмади. Унга баҳор келмади. У ҳар куни тўқай кезиб, қамишлар орасида ишлаётган ҳамқишлоқларини кўриб ўтиради. Уларнинг бари таниш одамлар. Фақат биттаси бегона. Бу йигит ким бўлди экан?

Икки кун бўлди, Турсунбой Зебини шу йигит билан кўрди. Турсунбой Зебининг овозини ҳам эшитди. Эшитди-ю, ўзи овоз чиқазолмайди. Агар ёлғиз учратолса эди, албатта, овқат келтиришини ялиниб сўрарди. Йўқ, ёлғиз учратолмаяпти. Унинг қамиш чайласи олдидан ўрдаклар учади, яқингинасидан тўнғизлар ўтади. У бу жойда худди шулардек яшириниб, одамлар кўзига кўринмай яшашга мажбур.

У қачонгача шу хил яшашини билмасди. Бу тўғрида ўзидан сўрамасди ҳам. Мабодо, шундай хаёл бошига келса, ўзидан-ўзи қўрқиб кетарди. У ниманидир кутарди. Нимани кутаётганини ўзи билмасди. У кўпинча эртани эмас, тақдири-ни эмас, онасининг олиб келадиган овқатини кутарди. Шундан бошқа ҳаётдан илинжи қолмаганди.

Жаннат хола чайла олдида келганда Турсунбой қимирламай ўтирарди. У шошиб она қўлидан тугунчани олди-ю, ҳеч қаёққа қарамасдан ўзини овқатга урди. У бир умр овқат кўрмагандек пишиллаб, шалоплатиб қуймоқни еб бўлди. Ёғ бўлиб кетган қўлларини ялади. Унга қараб турган онанинг юрак-бағри эзилиб, кўзларидан мўлт-мўлт ёш юмаларди.

Турсунбой қўлларини тўнининг тагига артиб, онасига қаради.

– Шатталигимни дадам билладими? Унга айтма. Нақ тутиб беради.

– Даданг бир оёқдан ажраб келган.

– Биладан, биладан, – деди Турсунбой яна лабини ялаб.

– Тоғанинг ўғлидан қорахат келган, хотини билдирмаяпти.

Турсунбой бошини эгиб қимирламай ўтириб қолди. У раиснинг ўғли билан ўртоқ эди. Иккови бирга ўқишган, бирга катта бўлишган эди.

– Азизхон қаҳрамон бўлди.

Турсунбой қўл силтаб тесқари қаради. Бирдан бошини эгди-ю, узоқ сукутга қолди.

– Шунақа, болам. Сени ҳам қаҳрамон бўлади, деб ўйлагандик.

Турсунбой индамади. Бояги ўтиришида ўтираверди. Кейин бош кўтариб маъюс деди:

– Бир пиёла аччиққина кўк чой бўлармиди-я!

– Қандоқ қилиб олиб келаман, биров билиб қолади. Сен шўринг қурғурга қумғон олиб келай десам, ўт ёқолмайсан. Тутунидан билиб қолишади.

Турсунбой ўрnidан туриб керишди. У керишганда тўнининг олди очилиб, яланғоч кўкраклари кўриниб кетди.

– Яктагинг ҳам кир бўлиб кетибди.

Бирдан ачимсиқ тер ҳиди келиб она димоғига урилди. У бурнини жийириб юзини тескари ўгирди.

– Кўйлак олиб келмапсан-да.

– Қандоқ олиб келаман. Даданг билиб қолса нима бўларди? Шу кунда ўзимнинг ҳам анча мазам йўқ. Безгак тутаяпти. Дадангга билдирмаяпман. Билиб қолса, қишлоққа тушириб юборади. Мен кетиб қолсам, ҳолинг нима кечади? Кечалари танам зирқираб оғриси ҳам тишимни тишимга қўйиб чидаяпман. Пешонам қурсин, бунча шўр бўлмаса.

Бола онанинг дардига парво қилмади. Ҳамон лабини ялаб бошқа ўйлар билан овора эди.

– Шунақа, болам, касалман. Ишқилиб, толеингга ўлиб қолмай-да.

– Эртага овқатни кўпроқ олиб кел!

– Хўп, болам хўп. Ишқилиб, касалимни даданг билиб қолмасин-да, дарров қишлоққа жўнатворади.

– Этик топиб келмасанг, оёқларимни қамиш тилиб ташлади.

– Этикни қайдан оламан. Даданг бир пой этик кияди. Бир оёғи йўқ унинг. Бугун устарасини қидириб мени жуда қийнаворди. Умримда қилмаган ишим. Қайчи опкелган эдим. Сочингни олиб қўяйми?

– Керак эмас. Этик топиб кел!

Она-бола узоқ гаплашолмадилар: Жаннат хола боласини қабрга қўйиб келатгандек, юрагида оғир дард билан орқасига қайтди.

Турсунбой яна ёлғиз қолди. Яна қамишларнинг совуқ шитирлаши, яна бақаларнинг киши меъдасига тегадиган бир хил қуриллаши. Тепада кўм-кўк осмон, атрофда қовжираган сап-сарик қамиш... Турсунбой онаси кетган йўлдан юриб ялангликка яқин келди. Атрофга аста разм солиб, секин қамишлар орасидан бош чиқарди. Нотаниш бола ҳамон кетмон уряпти. Яланғоч бадани терлаб кетганидан янги ювилган самовардек ялтирайди. Марза четида икки қўлини белига қўйиб Зеби турибди. Бола унга қарамайди. Зеби хохолаб кулади.

Унинг кулгуси Турсунбойнинг қулоғига ўқдай ботди. Зебининг бошидаги рўмолини шамол учиряпти, бўйнига ўраб ташлаяпти. Турсунбой унинг шу бўйинларига билагини ташлаган. Кулги тошиб чиқаётган лабларидан ўпган. Қани энди шу кунлар қайтиб келса? Келармикин? Шу топда уларнинг ораси икки юз метрча ҳам келмайди. Чақирса, эшитади. Югурса, етади. Аммо чақиришнинг ҳам, югуриб етишнинг ҳам иложи йўқ. Уларнинг ораси миллионларча километр, унга на юриб етиб бўлади, на учиб. Балки бир умр етиб бўлмас.

Зеби қумғондан сопол пиёлага чой қуйиб, йигитга олиб борди. Йигит бир дам кетмонини ерга ташлаб, қўлидан пиёлани олди. Зебига қараб-қараб симира

бошлади. Турсунбой тамшанди. Шўр кўлмак ичавериб Турсунбой чой таъмини унутаётган эди. Шу топда унга Зебидан кўра қўлидаги қумғон аъло туюлиб кетди.

Тўқайнинг айлана жойидан Жаннат хола бир қучоқ илдиз орқалаб чиқди. У бетоблигидан илдизларни аранг кўтариб келарди. Орқасидаги юкдан мункайиб бурни ерга тегай-тегай дерди. Нотаниш йигит шудгордан югуриб чиқиб орқасидан юкни олди. Кампир қотиб кетган белини силаб, ерга ўтириб қолди. Турсунбой бу манзарани кўриб турарди. Шу топда унинг кўзига бу нотаниш бола ниҳоятда бадбашара, ниҳоятда ёвуз бўлиб кўринди. Гўё онасининг меҳрини шу бола ундан тортиб олиб қўяётгандек. Уни онасидан бегона қилаётгандек туюлди. Нотаниш бола илдиз бойламани елкасида азод кўтариб чодир тарафга қараб пилдираб кетди. Шудгорда Жаннат хола билан Зебихон қолди.

Турсунбой бир интилиш билан қамиш орасидан чиқди-ю, юраги дов бермай орқасига тисарилди. Унинг кўксига Зебига нисбатан қандайдир аламли ўч ёнарди. Зебихон Жаннат холани суяб марзага олиб чиқди. Капа олдидаги қамиш ғарамига ўтқизди. Қумғондан чой қуйиб тутди. Кампир қуруқшаб қолган лабларини пиёлага тутди-ю, негадир ичмай, тўқай томонга қаради. У қўлидаги чойни ҳам боласига илинарди. Турсунбой тупугини ютди. У ўз онасини яхши билади. Агар у шу топда унинг ёнида бўлганда, албатта қўлидан олиб шу чойни ичарди. Она бир қултум сувга зор бўлиб турган бўлса ҳам барибир олиб ичарди. Турсунбой титраб кетди. Қўллари муштга айланди. Тишлари ғичирлади.

Тол шохига илинган темирни кимдир тош билан урди. Унинг залварли овози чўл бўйлаб янграб кетди. Ошпаз одамларни тушликка чақираётган эди. Зеби билан нотаниш йигит ўша ёққа қараб кета бошлашди. Йўлда Зеби йигитнинг билагига осилиб олди.

Бу манзарани Турсунбой ғазаб билан кузатиб қолди. У очликни ҳам, танҳоликни ҳам унутди. Телбадек довдираб балчиқ кечиб, бўри уясидек совуқ чайласига кетарди. Турсунбой ҳамма нарсадан кечганда ҳам биргина шу Зебидан кечмас эди. Шу танҳоликда ҳам кўнглининг бир чеккасида қачонлардир у билан топишиш илинжи яшарди. Энди у шу илинжидан ҳам маҳрум бўлганига ишонди. Унинг жарангли кулгилари ҳамон қулоқлари остида янграб турарди. Унинг санъат асаридек кўркем қомати кўз олдида турарди. Биринчи бор ўпгандаги лабида умрбод қолган аллақандай тотли маза ҳамон уни тамшантирарди. Энди-чи? Энди бу гаплар бир хаёл, рўё бўлиб қолди. Турсунбойни ҳаётда ушлаб турадиган ҳеч нарса қолмади.

Савол ва топшириқлар

БИЛИШ

1. Парчанинг 1-бўлимини қай даражада диққат билан ўқидик? Кузатиш учун “Дуруст ва дуруст эмас” ўйинини ўтказамиз.

Қуйидаги берилган гаплар дуруст бўлса (+), дуруст бўлмаса (-) белгиси қўйиб чиқинг.

<i>Парча романнинг «Уфқ бўсағасида» қисмидан олинган.</i>	
<i>Турсунбой эркатой бола эди.</i>	
<i>Жаннат хола боласининг тўқайдалигини билади.</i>	
<i>Отаси ҳам бундан хабари бор.</i>	
<i>Баҳор келди-ю, Турсунбойнинг қалбидаги муз эримади.</i>	
<i>У бир умр овқат кўрмагандек эди.</i>	
<i>Унинг устидан хушбўй ҳид тараларди.</i>	
<i>Онаси қўймоқ билан совуқ чой келтирди.</i>	
<i>Этик топиб келишини илтимос қилди.</i>	
<i>Зебини қизганди.</i>	
<i>У онасини орзиқиб кутарди.</i>	
<i>Низомжон ва Зебига газаб билан қараб қолди.</i>	

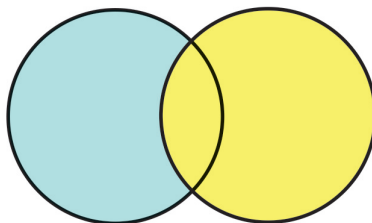
ТУШУНИШ

	<i>Сўзлаш</i>		<i>Тинглаш</i>
---	---------------	---	----------------

1. Парчанинг номланишига муносабат билдиринг.
2. Турсунбой нега эрка бўлиб ўсди?
3. Унинг урушдан қочишига нималар сабаб бўлган деб ўйлайсиз?
4. Турсунбой нима учун урушдан қочишга мажбур бўлди?

ҚўЛЛАШ

Венн диаграммаси ёрдамида Турсунбой ва Низомжонга хос хусусиятларни таққосланг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

1. Асарнинг авж нуқтасини топинг.
2. Чизмани ёритинг.

УМУМЛАШТИРИШ

1. Асар мазмунига мос мақоллар тўпланг.
2. “Кластер” усули орқали Жаннат холага хос хусусиятларни тасвирланг.

БАҲОЛАШ

1. Турсунбойнинг ўрнида бўлсангиз, қандай иш тутган бўлардингиз?

Ўқиш

* * *

Чўл баҳорини ҳеч қаернинг баҳорига ўхшатиб бўлмайди. Ҳозиргина яшнаб турган осмонни бир зумда қўрғошиндек булут ўрайди. Шатир-шутур ёмғир қуяди. Момақалди роқ еру кўкни ларзага солиб қалдирайди. Шамширдек ялтираган чақин чўлни олисларгача ёритади. Чўл осмонида нурли ишком бўлиб камалак пайдо бўлади. Бундай пайтда одамлар, бўри болалаяпти, дейишади.

Найманликлар¹ баҳорнинг ана шундай кунларини кечирашаётган эди. Уларнинг бу ерга келишганига икки ярим ойдан ошиб қолди. Шу пайтгача тўқайда аллақанча ерни шудгор қилиб қўйишди.

Зебихон саккиз кун бўлди Зирилламага² кетган. Қурт тутяпти. Жаннат хола ярим жон бўлиб ётиб қолган. У гоҳ худ, гоҳ беҳуд. Икромжон бир оёқлаб шудгор кезади.

Жаннат хола шу аҳволда ҳам судралиб ишлаётганлар олдига келади. Фимирсиб уларга чой ташийди. Эри қанча койиса ҳам парво қилмайди. Икки кунгина ётади-да, яна қумғон кўтариб шудгорга келади, ё бўлмаса тўқайга кириб ўтинбоп илдиз теради. Жаннат хола бутунлай ётиб қолишдан қўрқарди. Ётиб қолсам, Турсунбойнинг ҳоли нима кечади, деб ташвишланади. У бир ҳафтадан бери ўғлини кўргани йўқ. Турсунбой билан бундан етти кун олдин учрашганда:

– Болам, одамлардан ажралиб чиқолмаяпман. Овқатингни зовур орқасига қўйиб кетаман, – деб тайинлаган эди.

Шундан бери икки марта обориб қўйди. Ҳар борганда бўшаган товоқни олиб келарди.

Бугун ҳамма баробар шудгорга чиққан. Ҳар ер-ҳар ердан бўғиб, пол олишяпти. Уч кун ичида пол тортиб бўлишса, каналдан ариқ очиб келишади. Ҳаммининг далада бўлиши Жаннат холанинг айни муддаоси эди. У кечадан бери ўрнидан

¹ Найман – Фарғонадаги бир қишлоқ.

² Фарғонадаги бир қишлоқ номи.

туролмай ётган бўлишига қарамай, вақтни ғанимат топиб, чодир орқасига ўтиб қозон осди. Гўштсиз бўлса ҳам палов дамлади-да, эрининг келиб қолишидан қўрқиб дам едирмай сузиб олди. Қумғонда қайнаб турган сувни грелкага қуйиб, бир кафт кўк чой солди-да, мункиллаб орқа йўл билан тўқайга кетди. Белига бойлаб олган грелка пахтали нимчадан ўтиб биқинини куйдирарди. Аммо у мункайганича аламга тишини тишига қўйиб чидаб борарди.

– Пешонам қурсин, не кунларга қолдим.

У тўқай ичига кириб ташқаридан қараган кишининг назари тушмайдиган бўлгандан кейингина грелкани белидан олди. Терлаган экан, баҳор шабадаси танини яйратиб юборди. Кўйлак ёқаларини ечиб роҳатланди.

Жаннат хола кўп ўйлади. Боласининг, эрининг, ўзининг тақдири тўғрисида жуда кўп ўйлади, ўйининг охири шу бўлди: «Бу хилда яшаб бўлмайди, энди бас! Турсунбойни инсофга келтириш керак. Эгилган бошни қилич кесмайди. Урушга борсин. Ўзини оқласин. Ягона йўл шу! Агар Турсунбой кўнмаса, уни ўзим тутиб бераман. Шундай қиламан!»

Онанинг қарори қатъий эди.

У Турсунбойнинг чайласига яқин борганда юраги ҳовриқиб кетди. Боласи доимо чайла олдида тиззасини қучоқлаб ўтирарди. Нега кўринмайди? Кампир шошиб чайла ичига бош суқди. Турсунбой қамиш устида кўзларини юмиб ётибди. Она қўрқиб кетди. Ўзини унинг устига ташлади. Турсунбой кўзини очди, унга аламли қаради.

– Сенга нима бўлди, болагинам?

Турсунбойда аллақандай шер кучи пайдо бўлди-ю, сапчиб ўрнидан туриб кетди. Кейин дармонсизланиб яна ёнбошига йиқилди.

– Нима бўлди? Тобинг йўқми?

Турсунбой аранг жавоб берди:

– Бир ҳафтадан бери туз тотганим йўқ.

– Ахир икки марта овқат келтириб қўйгандим-ку.

– Бўш товоқдан бошқа нарса кўрганим йўқ.

Жаннат хола ҳар гал товоқни олгани борганда товоқ тупроққа қоришиб ётганини кўрарди. Бироқ, у ўғлининг феълини билганидан, ўзи шунақа, у ердаги чўпни бу ерга олиб қўймасди, деб қўя қоларди. Қанча хавф-хатарда пиширган овқати боласига буюрмаётган экан, уни итлар талашиб ейишаётган экан. Жаннат хола рўмолга ўралган товоқни шошиб ўғлининг олдига қўйди. Турсунбой кир бўлиб кетган панжаларини баробар товоққа тикиб, ғижимлаб оғзига соларди. Икки-уч ошамдаёқ товоқ бўшади. Она грелкадан сопол пиёлага чой қуйиб боласига тутди. Турсунбой ола туриб қўли қалтираб пиёлани тушириб юборди. Кўзлари олайиб тиззасига бошини ташлади.

Баданидан ачимсиқ тер ҳиди келиб турган болани она бағрига босиб бошларидан силади.

Турсунбойнинг иситмаси баланд эди.

– Безгак тутяпти сени, болам. Юр, юр, кетайлик. Сени олиб кетгани келдим.

Турсунбой жавоб ўрнига ингради. Шу топда Жаннат холанинг кўзига дунё қоп-қоронғи бўлиб кетди. Ўз дардини унутди. Бошидаги рўмолини ечиб кўлмакдан хўллаб келиб, ўғлининг пешонасига босди. Боласи кўзини очмай ингради. Жаннат хола ориқ бармоқлари билан ўғлининг юзларидан силаб, кўзларини бир нуқтага тикканича овоз чиқазмай йиғларди. Орзулари шамолга учди. Ҳомилаликдан то шу кунгача қилган умидлари тамом бўлди. Боласининг йўлга кирган кундаги қувонч, тили чиқиб, биринчи марта ая дегандаги олам салтанатига тенг шодликлар, дадаси опичлаб гузарга олиб чиқиб кетаётганда эшик олдида орқасидан қараб қолгандаги ҳеч нарсага тенг кўриб бўлмайдиган бахт, биринчи бор мактабга кузатганда оппоқ кўйлак, ғарч солиб тикилган этик кийиб чопқиллаб кетаётгандаги тонгдек, ҳеч қачон кўрмаган тонг... Ҳаммаси, ҳаммаси она кўз олдидан бир-бир ўтаверди.

Турсунбой алаҳсирарди.

– Янги тўним қани, этигим... Зеби, Зеби! Зеби! Эшикни ким тақиллатяпти, очма! Олма пишиб қопти-ку. Келяпти, келяпти! Велосипедимга тегмасин! Этигимни торт! Ошингни емайман! Зеби қани!

Жаннат холанинг юрак-бағри эзилиб кетди. Нима қилсин? Нима қилса, боласининг дардига эм бўлади? Чорасиз! Унинг дардини енгиллаштиришга ҳеч қандай имкон йўқ. Боласи қувғин. Ҳамма эшик берк. Шу торгина тўқайдан бошқа макони йўқ унинг. Бу жой ҳам уни умрбод сақлаёлмайди.

Она икки қўлини осмонга кўтариб фарёд чекди.

– О, худо, менда шунча қасдинг бормиди!

Унинг ҳавога кўтарилган қўллари шалошлаб икки тиззасига тушди. У шу кўйи қанча ўтирганини билмайди. Атрофни қоронғилик босган, қамишлар шамолда совуқ гувуллади. Ёнида ётган боласи ўқтин-ўқтин аянчли ингради. Шу пайтда олисдан кимнингдир, «Жаннааат», деб қичқиргани эшитилди. Она ҳушига келиб қулоқ тутди. Ўша овоз яна бир неча бор такрорланди.

Жаннат хола ўрнидан турди. Қоронғида боласининг башараси кўринмасди. Яна ўтириб тимирскиланиб пешонасини топди. Ҳамон иссиқ. Она икки ўт орасида қолди. Кетса, боласидан кўнгли тинчимади. Ким билади, ҳоли нима кечадди? Кетмаса, ҳозир уни қидириб келиб қолишади. Унда нима бўлади? У боласининг пешонасидан қўлини олмай тураверди. Уни чақираётган овоз борган сари яқинлашаверди. Она шошиб чайладан чиқди.

Қамишлар орасидан бир неча жойда машъала кўринди. Ҳар тарафдан «Жаннат! Жаннат!» деган товушлар келарди. Уни адашган, ё бўлмаса бирон фалокатга йўлиққан гумон қилиб, ҳамма баравар оёққа турган эди. Жаннат хола жон ҳолатда шудгор олинган тарафга югура бошлади. У қамиш орасидан чиқиши биланоқ Низомжон йўлиқди.

– Қаёқда юрибсиз, ая, тинчмисиз?

Жаннат хола унинг Низомжонлигини овозидан таниди. Нима дейишини билмай ғулдиради.

Низомжон овозининг борича тўқайга қараб қичқирди.

– Келаверинглар! Жаннат аям бу ёқдалар!

У бир неча марта атрофга шундай деб қичқиргандан кейин машғалалар шу тарафга қараб кела бошлади. Биринчи бўлиб оқсоқланиб Икромжон келди. Бирпасда уни машғала кўтарганлар ўраб олишди.

– Қаёқда юрибсан?

Жаннат хола жавоб беролмади. Унинг кўзлари бежо. Фақат қўлларини муттасил силкитиб, тўқай тарафга қараб қичқирарди. Она ақлидан озган эди. Низомжон уни суяб чодир олдига келгунча терга пишиб кетди. Жаннат хола ҳамон тўқайга қараб қичқирар, унинг қўлидан чиқиб ўша ёққа югурмоқчи бўларди. Чодир ичига киришганда, у бирдан жимиб қолди. Ҳолдан тойиб тўшакка ўзини ташлади-ю, қимирламай шифтга тикилиб ётаверди.

Одамлар бирин-кетин тарқаб кетишди. Икромжон Жаннат холанинг оғзига чой тутди. У бошини сарак-сарак қилиб ичмади. Дармонсиз қўллари билан кўрпани бошига тортиб кўзини юмди. У шу ётганича эрталаб ҳам кўзини очмади. У ягона фарзандидан кўзини узолмай, унинг бахтини кўролмай, армон билан чодирда жон берган эди.

Эрта азонда Низомжон тоғага хабар бергани Зирилламага от чоптириб кетди. Чўл уфқи қизариб турган кеч пайтида марҳуманинг жасади солинган тобутни елкага олишди. Низомжон унга ўғил бўлиб, ҳасса тутиб, тобут олдига тушди.

Унинг ўз боласи тўқайда, қамишлар орасидан маросимни кузатиб турарди. У ким вафот топганини билмасди. Дадасининг тобут олдида бел боғлаб йиғлаб кетаётганини кўрди-ю, кўзлари бежо бўлиб кетди. Ахир у куни билан онасини кутаётган эди. Унга овқат олиб келмоқчи эди. Нима бўлди? Наҳотки, ўлган бўлса? Энди, унинг ҳоли нима кечади? Энди унга ким овқат олиб келади?

Она, қазойим етиб оламдан ўтсам, болам ўз қўли билан қабрга қўяди, деб умид қиларди. Боласи қабрга яқин келмай, бўрига ўхшаб тўқайдан хунук қараб турарди. У туғиб катта қилган онасининг жасадини бегоналар елкада табаррук қилиб кўтариб кетаётганларини кўра туриб ҳам бир қадам олдинга жилмасди.

Қуёш қип-қизил чўғ бўлиб ботаётган чўл оқшомида ҳижронзада, аламзада, фарзанд доғида куйиб адо бўлган онани тупроққа қўйишди. Икромжонни тоға суяб турарди. Низомжон қабр ёнида чўккалаб бош эгиб ўтирганича ҳамма қўзғалганда ҳам бошини кўтармади.

Офтоб ўчди. Уфқда оловли булутлар қолди. Низомжон бошини кўтарганда ялтираб турган парча булутлар куйган қоғоз чўғидек бирпасда ўчди. Чўл жимжит бўлиб қолди. У ҳасрат-надомат билан битта-битта босиб чодир томонга юра бошлади.

Қишлоқдан келганлар грузовойга чиқиб олишган. Тоға Низомжонни кутиб турган эди, ёнига чақирди.

– Иним, чайлада ётма, кўрпа-тўшагингни кўтариб амакингнинг чодирига кел. Ёлғиз қолмасин, – деб тайинлади.

Низомжон унинг айтганини қилди. Чодирда фонар ёқмай, Икромжон тиззасини қучоқлаганича қимирламай ўтирарди.

Савол ва топшириқлар

БИЛИШ

“Елпигич” усули асосида очиқ сўроқлар бекатини уюштиринг.

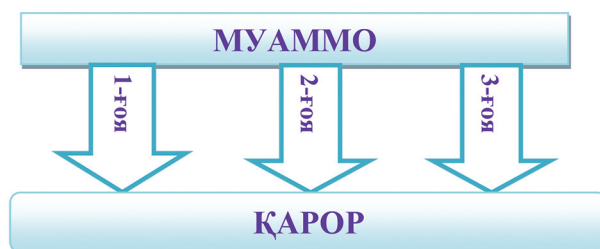

ТУШУНИШ

1. Онасига раҳми келмаган фарзанддан яна нималар кутиш мумкин?
2. Нима учун онаси касал бўлиб ётиб қолишдан кўрқарди?

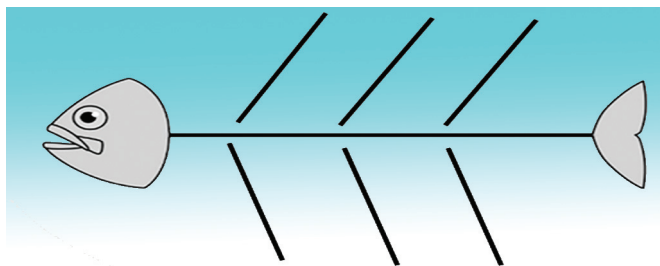
ҚўЛЛАШ

“Қарорлар шажараси” усули асосида асардаги Жаннат холанинг дуч келган муаммолари устида ишлаш.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“Балиқ скелети” орқали парча сюжетини таҳлил қилинг.

УМУМЛАШТИРИШ

“Турсунбой – қочоқ” мавзусида баҳс-мунозара ўтказинг.

1-гурух: Оқловчилар;

2-гурух: Қораловчилар;

3-гурух: Қарор чиқарувчилар.

БАХОЛАШ

“Жаннат хола ўлимига ким айбдор?” мавзусида эссе ёзинг.

Ўқиш

* * *

Икромжон шовиллаб турган кимсасиз тўқай ичида анча узоқлаб кетган эди. Аксига у на бўри, на қуён, на ўрдак уролди. То у қўлтиқтаёққа суяниб мўлжалга олгунча ўрдак учиб кетар, қуён инига етиб бўларди. Тўқай яланглигида ўзини офтобга солиб ётган баҳайбат эчкиэмар унинг қорасини кўрибоқ думи билан қамишларни шитирлатиб чайқатиб, бирпасда ғойиб бўлди.

Икромжон юра-юра чарчади. Милтиқни ерга қўйиб, чалқанча ётиб олди. Беғубор кўм-кўк осмонга тикилганича қимирламай ётаверди. Қаттиқ чарчаганидан кўзи илинган экан, нимадир шитирлаб уйғотиб юборди. Икромжон бирон ҳайвон бўлмасин, деб сапчиб ўрнидан турди. У ёқ-бу ёққа аланглади.

Ундан ўн беш қадамлар нарида, қамишлар орасида бир одам осмонда учиб кетаётган ўрдакларга қараб турарди. Нотаниш киши унга орқасини ўгириб турганидан башарасини Икромжон кўролмади. Қўлтиқтаёғига осилиб ўрнидан турди. Нотаниш кишидан кўзини узмай энгашиб милтиғини олаётган эди, у чап томонга юра бошлади. Икромжон беихтиёр унга эргаша бошлади. Оёқ тагида қу-

руқ қамиш шитирлади. Нотаниш ўгирилиб орқасига қаради. Қаради-ю, кўрқувдан кўзлари дум-думалоқ бўлиб кетди. Икромжон уни танимади.

Сочлари ўсиб елкасига тушган, кийимларининг жулдури чиққан, юзлари чивин чаққанда яра бўлиб кетган бу одам Турсунбой эди. У озиб, қорайиб, дармонсизликдан аранг судралгандек юрарди. Одам қиёфаси йиллар ўтиши билан, шароит таъсири билан ўзгариб кетиши мумкин. Фақат одамнинг кўзи ўзгармайди. Икромжон унинг Турсунбойлигини кўзидан таниб қолди. Қичқириб юборди.

– Турсун!

Турсунбой қимирламади. Икромжон таёқ билан сакраб-сакраб олдига келаятган эди, Турсунбой яна нари кетди. Унинг бу ҳаракатлари худди аллақандай ёввойи ҳайвонларни эслатарди. Чинакамига у ваҳшийлашиб қолган эди. Яқин олти ой биров билан гаплашмай, одамсифат ётиб-турмай, иссиқ татимай шу аҳволга тушган эди.

– Турсун, Турсунбой, болам! – деди жонҳолатда Икромжон.

Турсунбой бу гал жойидан қимирламай туриб қолди. Икромжон бора солиб унинг бўйнига осилди. Қўлтиқтаёғи ерга тушди. Бир оёқлаб туриб унинг елкаларини силар, пешоналаридан ўпарди. Бирдан димоғига қўланса ҳид урилиб, Турсунбойни бағридан қўйиб юборди-да, якка оёқлаб туриб қолди. Мувозанатини сақлаёлмай орқасига чалқанча ағдарилиб тушди. Боласи уни турғазиб қўймади. Ўзи бир қўлига тиралиб, яна ўрнидан турди. Ўғлининг юзига қаради.

Турсунбойнинг юзига кўпдан сув тегмаган. Бутун вужудидан ачимсиқ тер ҳиди буруқсаб турарди. Икромжон бу ногаҳон учрашувдан тамомила эсанкираб қолган эди. Нима қилишини, ўғлига нима дейишини билмасди. У шу бир оёқлаб турганча жуда оз фурсат ичида кўп нарсаларни ўйлади. Кўп нарсаларни хотирига келтирди. Хотинининг тўқайга илдиз теришга бориши сабаби шу бир неча минут ичида аён бўлди. Икромжон бутун борлигини, бугунини, эртасини бағишлаган ёлғиз фарзандига қараб бирдан жирканди. Қошлари чимирилиб, пешоналари тиришди. Унинг олдида ўз боласи эмас, бир йиртқич тургандек бўлди.

– Ўтир! – деб буюрди Икромжон.

Турсунбой итоаткорлик билан ерга чўккалади.

– Тўқайга қачон келдинг?

Турсунбойнинг тили гапга келмади. У гўё гаплашиш қобилиятини йўқотгандек, жавобга сўз ахтараётганга ўхшарди. Охири у қийнала-қийнала жавоб берди:

– Тўрт ой бўлди.

Турсунбой бошини эгиб ердан чўп олиб тишлаб ўтираверди.

– Онанг ўлди, – деди Икромжон.

– Биламан. Кўмишга олиб кетаётганларингда кўриб турган эдим.

Икромжон ўзини йўқотиб қўйди. Қаршисида ўтирган боласини ягона оёғи билан тепиб юборди. Турсунбой орқасига ағдарилиб тушди. У то ўрнидан тургунча Икромжон эмаклаб бориб бошига, юзига ураверди. Бола отасига мушт кўтаролмади. Унинг бундай қилишга дармони йўқ. Очлик ўз кучини кўрсатиб,

уни ҳолдан тойдирган. Икромжон ҳамон унинг дуч келган жойига мушт соларди. У муштларди-ю, аллақандай хунук овоз билан бақирарди.

– Онанг қандоқ хотин эди! Қандоқ хотин эди! Номард! Она қабрга қўйилаётганда кўриб туриб ёнига боролмаган, оқпадар! Ўз қўли билан тупроққа қўйишдан қочган ярамас! Онанг қандоқ хотин эди-я! Сен жувонмаргга қандоқ меҳр қўйган эди-я! Сен уни ўлдирдинг! Ўзинг ўлдириб, яна ўзинг уни тупроққа қўйганларини томоша қилдингми? Ифлос?

Икромжон мушт уриб чарчади. Сўкиб овози бўғилди. У Турсунбойнинг бўғизидан қўлини бўшатиб, башарасига қараб тупурди.

– Мана сенга!

У бунга ҳам қаноат қилмай қўлтиқтаёғини унинг елкасига икки марта зарб билан урди. Турсунбой аламдан ингради. Орқаси билан судралиб нари кетди.

– Ёт-бегоналар тобутни елкага олиб кетаётганларини кўриб чидаб турдингми? Йўлингга термилиб кўр бўлган онага шуми мукофот? Бутун умрини, жонини, роҳатини бағишлаган онага шуми мукофот? Алифдек қоматини сен букдинг, юзларига ажинларни сен солдинг, кўзларидан нурни сен ўғирладинг, шу ёруғ дунёни қоронғи зиндон қилдинг! Сен жувонмаргдан қандоқ умидлари бор эди онангнинг. Сенинг ўрнингга ит боқсак бўлмасмиди? Елкамда кўтариб катта қилганман. Шу елкаларимда катта қилганман. Оғиримни енгил қиларсан, деб ўйлаган эдим. Мушкулимни осон қиларсан, деб ўйлаган эдим. Оқ сут берган онангни гўрга қўйишга ярамадинг. Онага вафо қилмаган бола, кимга вафо қилади. Юрт ишига ярамаган бола, қай ишга ярайди.

Икромжон унга қараб қаҳр-ғазаб билан қичқирарди:

– Хоин! Қочоқ! Номард! Ҳезалак! Ифлос! Ит! Тур ўрнингдан!

Турсунбой ўрnidан турди. Икромжон яна қўлтиқтаёғига осилиб қаддини ростлаб олди-да, унга буюрди:

– Юр!

Турсунбой қимирламади. Икромжонда қандайдир ҳеч тўхтатиб бўлмас куч пайдо бўлганди. Ҳозир у ҳар қандай ваҳший куч билан олишишга тайёр эди.

Турсунбой безовталиқ билан тутилиб сўради.

– Қаёққа?

– Қишлоққа. Юрт олдига. Сен ярамаснинг жазоингни юрт берсин.

– Дада, дадажон!

– Дада дема. Сендек болам йўқ. Сени аллақачон ўлдига чиқазиб қўйганман. Кўзларинг ўйилсин, ўқрайган кўзларингни қузғунлар чўқисин! Юр, деяпман сенга!

Турсунбой унга ваҳима билан қараб қўйди-да, бирдан орқасига бурилди. Икромжон уни ушлаб қолмоқчи эди, силтаб ташлади. Икромжон ёнбоши билан йиқилди. У ўрnidан турганда Турсунбой анча нари кетиб қолган эди. Икромжон шошиб елкасидан қўштиғни олди. Тирсагини қўлтиқтаёқ чармига тираб туриб мўлжалга олди. Ўқ овози худди чўл устида аллақандай ваҳимали ҳайвон ўқиргандек бир неча дақиқа акс-садо бериб турди. Тутун тарқаганда Икромжон ўғли-

нинг қамишларни қайириб ҳамон чопиб кетаётганини кўрди. Хайрият, тегмабди, деди. Яна милтиқни ўқлади. Бу гал болани мўлжалга олмади. Жаҳл билан дуч келган тарафга қараб тепкини босди...

* * *

...Икромжон Турсунбойни учратган кундан бери тинчини йўқотган эди. У бу тонг ҳам тўқайга қараб кетди. Бу гал у милтиқ олмади. Оталик журъати билан уни кўндиришни ният қилган эди. Ғира-шира тонг ёришиб келаётган эди. Икромжон қамишлар орасида узоқ кезди. Овоз чиқариб ўғлини чақирди. Ҳеч қандай жавоб бўлмади. Бирдан қамиш қапага кўзи тушиб тўхтади. Секин бориб қапа ичига мўралади. Турсунбой тўзиб кетган тўнини бошига қўйиб қимирламай ётарди. Икромжон ажиб бир ҳаяжон билан тепасига келди. Энгашиб:

– Болам, болам, – деб чақирди.

Аmmo Турсунбой жавоб бермади. У ота дийдоридан, она меҳридан, ёр-биродарлар даврасидан олисда, чақирса овоз етмайдиган жойда қувғин бўлиб, оламдан ўтган эди. Икромжон совуқ танани бағрига босиб, қотиб қолган елкаларидан силади. Пешоналаридан ўпди. Унинг кўз ёшлари Турсунбойнинг муздек совуқ юзларини ювди. Икромжон кимсасиз тўқай орасида аламларини, ичини куйдирган дардларини танидан чиқариб юборгудек бўлиб, ўкириб-ўкириб йиғларди.

Турсунбойнинг бари қилмишлари энди жони билан бирга танини тарк қилган эди. Энди у ёлғиз тана отаники эди. У ёшлик пайтларидагидек беозор ухлаётганга ўхшарди. Юзлари норасида юзидек пок эди унинг. Йигирма бир йил ардоқлаб боққан, шамолни раво кўрмай жонига ўраб ўстирган боласи хоинликдан, қўрқоқликдан, она олдидаги ҳеч қачон ювиб бўлмайдиган гуноҳлардан пок бўлолмай, ота қучоғида бегонадек ётарди.

Икромжон йиғлади, йиғлади, йиғидан кўз ёшлари қуриди. Боласининг бошига хашак тўплаб ёстик қилди-да, уни аста ерга ётқизди. Атрофда офтоб яшнаяпти. Янги попуқ чиқазган қамишлар ел билан ўйнашяпти. Осмони заминда қайчига ўхшаб турна карвони қўй ҳайдаган чўпондек қур-қурлаб ўтяпти. Осмон шу қадар сўнгсизми? Унинг ортида нималар бор? Бу зангори йўл қай томонга олиб боради? Қизиқ! Турналар қайга учаётганикин?

Икромжон телбага ўхшаб то турналар уфққа сингиб кетгунча қараб турди. Бирдан сесканиб, яна ерда ётган боласига қаради. Тўнини ечиб устига ёпти-да, бир тиззалаб чўкка тушди-ю, қўлтиқтаёғи билан ер ўя бошлади.

У ўғлига, ягона ўғлига гўр қазирди.

Икромжон ҳам алам, ҳам нафрат билан гўр қазирди. Баҳор селлари мағзи-мағзига сингар, ер қўлтиқтаёқ учига бир кафтдан илиниб чиқарди. Икромжон қора терга тушиб кетди. У қабрни тизза бўйи қазиганда ҳали офтоб ўчмаганди. У қаддини ростлар яна осмонга қаради. Осмон тоза. Унда на қуш учар, на булут сузарди. Ёнига қаради. Унинг чопони тагида Турсунбой ётарди. Икромжон бир дам унга ҳасратли боқиб турди-да, яна ер ўйишга тушиб кетди.

Офтоб сўнди, уфқда қип-қизил шафақ ёнди. Қамишлар учи ўчаётган шам сўхтасига ўхшаб қолди. Икромжон қабрдан чиқиб, терлаб турган танидан яктагини ечди-да, Турсунбойни ўради. Аллақандай ғайритабиий куч билан уни икки қўллаб кўтарди-да, бир тиззалаб сурилиб қабр олдига келтирди.

Чўл устини аста қоронғилик босиб келаётган ёз оқшомида ота ўз боласини шонсиз, шарафсиз, маросимсиз қабрга қўйди. Лой аралаш тупроқ тортди.

Ой синган қизил лагандек бўлиб бўзариб чиқди. У секин-секин ҳаволаниб терак бўйи кўтарилди-да, қимирламай осилиб қолди. Бирин-кетин юлдузлар кўзи равшанлаша бошлади. Осмон заминида арава орқасидан кўтарилган тўзондек бўлиб сомон йўли кўринди.

Икромжон қабр тепасидан кетолмади. Ҳар гал ўрнидан туриб кетмоқчи бўларди-да, яна фарёд уриб ўзини қабр устига отарди.

Савол ва топшириқлар

БИЛИШ →

Нега Икромжон боласини отишга отиб, “Хайрият тегмабди”, деди.

ТУШУНИШ →

Сўзлаш

1. Нега Икромжон боласини онасининг ўлимида айблади?
2. Нега ўлган боласининг юзи норасида юзидек пок кўринди?
3. Қочоқ қисматининг оғирлиги нимада деб ўйлайсиз?
4. Инсон ҳаётда урушдан бошқа яна нималардан қочиш мумкин?

ҚўЛЛАШ →

Гуруҳда ишлаш

1. Матн устида тадқиқот иши юритинг. Жадвални тўлдилинг.

<i>Матннинг асосий ғоясини топинг</i>	
<i>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</i>	
<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>	
<i>Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i>	
<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>	

Ёд олиш

2. Шеърни ёд олинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Ёзиш

«Т-жадвал» усули. Жадвални тўлдиринг.

<i>Икромжон отанинг қарори</i>	
<i>Ўринли томони</i>	<i>Ўринсиз томони</i>

УМУМЛАШТИРИШ

“Оқилнинг олти қалпоғи” усули асосида асар сюжетини тўплаштиринг.

БАҲОЛАШ

Қуйидаги жадвални тўлдиринг.

<i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i>	<i>Бош қаҳрамон образи қандай тасвирланган?</i>	
<i>Асар тилига оид</i>	<i>Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?</i>	
<i>Баҳолашга оид</i>	<i>Асар ёки унинг қаҳрамониغا нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг</i>	

Билиб олинг!

РОМАН ТУРЛАРИ

Романда инсон ҳаёти кўп тармоқли ҳодисалар фонида кенг қамровли акс эттирилганлиги, тасвир кўламдорлиги билан ҳикоя ва қиссалардан ажралиб туради. У, асосан, насрда, баъзан шеърий йўл билан битилади. Роман қамрови, тузилиши ва ҳажмига кўра дилогия, трилогия, эпопея кўринишида бўлиши мумкин.

Роман-дилогия – икки китобдан иборат бўлади. Дилогия бир қанча қаҳрамонларнинг катта бир даврдаги ҳаётини тасвирлайди. М.Исмоилийнинг «Фарғона тонг отгунча», П.Қодировнинг «Юлдузли тунлар» ва «Авлодлар довои» каби асарларини роман-дилогиялар дейиш мумкин.

Трилогия – уч китобдан иборат бўлиб, жамият ҳаётидаги катта бир даврни қамраб олади, дилогиядан кўра ҳам кўпроқ ва кенгроқ тақдирлар қаламга олинади, қаҳрамонлар сони ҳам шунга мувофиқ кўпроқ бўлади. С.Бородиннинг «Самарқанд осмонида юлдузлар», В.Яннинг «Чингизхон», «Ботухон», «Сўнги денгизгача», Ҳожиақбар Шайхоннинг «Туташ оламлар» асарлари роман-трилогия намуналаридир. Сиз юқорида парча ўқиган Саид Аҳмаднинг «Уфқ» асари ҳам трилогия бўлиб, учта алоҳида романдан ташкил топган.

Роман неча китобдан иборат бўлишидан қатъи назар, уларда ички бирлик, боғланиш бўлади. Агар уч китоб бир-бирига боғланмаган давр, масала ва қаҳрамонларни акс эттирса, бундай асар, табиийки, дилогия ҳам, трилогия ҳам бўла олмайди. Дилогия ва трилогия китобларини ўзаро боғлайдиган инсоний тақдир, барча китобларда иштирок этадиган қаҳрамонлар бўлиши талаб этилади.

Учдан ортиқ китобдан иборат бўлган романлар тетралогия деб аталади. Лекин бундай роман шакли кам учрайди.

Айрим романлар эпопея деб ҳам аталади. Романнинг неча китобдан иборатлиги унинг эпопеялигини белгиламайди. Эпопеянинг асосий белгиси миллат ҳаётидаги муҳим даврни яхлит жараён тарзида қамровли акс эттириш, қаҳрамон сифатида эса бирор ижтимоий қатлам ёки бутун халқ оммаси олинishi кераклигидир. Л.Толстойнинг «Уруш ва тинчлик», М.Шолоховнинг «Тинч Дон», А.Нурпеисовнинг «Қон ва тер» асарлари роман-эпопеялардир.

ХАЙРИДДИН СУЛТОНОВ (1956 йилда туғилган)

Адиб 1956 йил 18 январда Тошкент вилоятининг Қибрай туманида Тузэл қишлоғида туғилган. 1963–1973 йиллар орасида Паркент туманидаги 42-ўрта мактабда таҳсил олди. 1973–1978 йилларда Ўзбекистон Миллий унверситети журналистика факультетида ўқиди. Унинг меҳнат фаолияти «Гулистон», «Ёшлик» журналлари, Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти билан боғлиқ.

Х. Султонов бир қатор ҳикоя тўпламларининг, шунингдек, «Саодат соҳили», «Ёзнинг ёлғиз ёдгори», «Ажойиб кунларнинг бирида» каби қиссалар, «Бобурийнома» романи ва бир қанча киносценарийларнинг муаллифидир.

Ўқиш

САОДАТ СОҲИЛИ (Қиссадан парчалар)

* * *

Ҳофиз Кўйкий юз шамли муҳташам қандиллар ёғдусига чўмган бўм-бўш саломхонага кириб борганда Бобур тўрдаги кумуш лавҳ¹ ортида барқут болишларга ёнбошлаганча мутолаага берилган эди. Олим лавҳ устидаги китобга аста разм соларкан, ўзи топширган тортиқни таниди. Бу фавқулодда ҳады туфайли Бобурнинг дилида қўзғалган ўша ботиний ҳаяжон, ўша ўтли таассурот хануз сўнмаган эди. У дўстона жилмайиб, сассиз бир ҳаракат билан меҳмонга жой кўрсатди, сўнг яна «Насойим ул-муҳаббат»нинг очиқ турган саҳифасига тикилди. Зум ўтмай жимжит саломхонада шоҳнинг ўйчан, тиниқ овози янгради.

– «Биров алардин савол қилдиким, дарвишлик сизга маврусдир² ёки муктасаб³? Алар дедилар: тангри ҳукми била бу саодатқа мушарраф бўлдук, – дея

¹ Лавҳ – китоб қўйиб ўқиладиган мослама.

² Маврус – мерос.

³ Муктасаб – касб, яъни ўрганилган, ўзлаштирилган сифат.

кўнглига беҳад марғуб¹ бўлган парчани таъкидлади Бобур. – Дедиларки, аларга ҳаргиз қул ва додак² бўлмас эрмиш. Алардин бу маънида сўрабтурлар. Алар деб-турларки, қачон бу бандалиғ хожалиғ била рост келур³?!»

У китобдан нигоҳини узиб, қад ростлаб ўтирди, кунгирадор қандилга, унинг порлоқ ёғдусида зар сочиб ёнган нақшларга илк бор кўраётгандек хийла вақт термилиб қолди, ниҳоят, толғин бир товуш билан хаёлчан такрорлади:

– «Қачон бу бандалиғ хожалиғ билан рост келур?!»

Ва ўз саволига жавоб ахтарган каби нигоҳи яна чароғон саҳифалар узра кеза кетди.

– Алишербек беназир зот эрди, – деди Бобур китобдан бош кўтариб. Қийиқ кўзларида ҳорғин қувонч учқунлари чақнар эди. – Ҳар дафъа ўқиб ҳайрат қиламенки, туркий тилда ҳеч ким ашъорни ул ҳазратдек кўп ва хўб айтқон эмас.

– Яхши китоб – киши руҳининг жон озиғи, – деди Ҳофиз Кўйкий уни қувватлаб.

– Ҳар қандай кишининг ҳам эмас, – дея бирдан эътироз билдирди Бобур.

– Албатта, олампаноҳ. Лекин яхши китобни ўқиган кишига ҳам яхшилиқ шарофати юқмоғи шубҳасиздир.

– Ўқиганга юқмайдир, мавлоно! – Бобур Мирзонинг қайсар қошлари мардона чимирилди. – Уққанга юқадир.

Орага оғир жимлик кирди.

– Олампаноҳ... – Ҳофиз Кўйкий шоҳга қимтинибгина мурожаат қилди. – Менинг қутлуғ ҳузурингизга келмоқдан мақсадим, аввало, сиз зоти шарифларини зиёрат этмоқ бўлса, сўнг шуҳрати етти иқлимга машҳур алломаларингиз билан танишмоқ, кутубхонангиздаги ноёб дурдоналардан баҳраманд бўлмоқлик умиди ҳамдир. Камина қулингиз не вақтлардан буён илми тарихга доир бир рисола битмак орзусида юрадирман. Кутубхонангизда тиллога топилмас мўътабар китоблар бисёр деб эшитаман. Агар зоти муборақлари ижозат этсалар...

Бобурнинг чеҳрасига таажжуб ифодаси қалқиди:

– Мавлоно Абдулвоҳид Фориғий сизни кўп улуғ аллома деб таърифлаб эди, таассуф...

Ҳофиз Кўйкий кутилмаган бу гапдан гангиди, каловланиб бошини кўтарди:

– Олампаноҳ...

– Ниятингиз холис эканига шубҳа йўқ, мавлоно, бироқ... – Бобур суҳбатдошини аягандек, бир зум тараддудланиб қолди, – бироқ илм кўйида ўзларини бозордан олиб бозорга солгувчи алломаларнинг алломаликлари менга ҳар вақт кулгули ва қалбаки туюлур!

Олим дув қизарди, ўрнидан оғир қўзғалиб қўйди: ер ёрилса киргудек ҳоли бор эди, аммо ер ёрилмади! У сўнгги журъатини тўплаб, ҳаяжон ичра изоҳга оғиз чоғлади:

– Олампаноҳ менинг тилагимни янглиш англадилар чоғи...

¹ Марғуб – ёқимли, маъқул, яхши.

² Додак – чўри.

³ Жумланинг мазмуни: Яратганга қул бўлган одамнинг бировга хўжайин бўлиши маъқул эмас.

– Сизни ранжитмоқ мақсадим йўқ эди, – деди Бобур кулимсираб. – Фақат сўз ўрни учун айтдим, холос. Зеро, умрим мобайнида қалбаки тангалардан қалбаки алломаларни кўпроқ учратдим... – Бобур товушининг алланечук кескин пардаларда янграб кетганини сизди шекилли, хиёл тин олиб, вазмин оҳангда сўзлай бошлади. – Раҳматли падари бузургворим айтур эдилар: жаннатмакон имом Муҳаммад Ғаззолий ҳазратлари Бағдод мадрасасида таҳсилни тугаллаб, карвон билан ўз юртларига қайтар эдилар. Йўлда карвонни қароқчи босибдир. Қароқчилар савдогарларнинг мол-мулкларини тортиб олибдилар. Ҳазрати имом қароқчи бошига рўбарў бўлиб арз этибдилар: «Мен бир толиби илмман, на олтин, на кумушим бор. Бор буд-шудим икки сандиқ китоб эрди, одамларинг тортиб олдилар. Эй марҳаматлиғ сардор, амр этким, китобларимни қайтариб берсинлар. Барибир аларнинг сенга ҳам, йигитларингга ҳам ҳеч нафи йўқдир». Қароқчибоши қаҳрга миниб сўроққа тутибдир: «Хўш, алардин сенга не наф бор?» Имом ҳазратлари бениҳоя таажжубга қолиб: «Ахир, бу менинг ўн йил мусофирликда риёзат чекиб орттирган илмларим-ку!» «Сен ўзингни олим санайсанми?» дебди қароқчибоши. «Оллоҳнинг инояти билан...», – дебдилар имом ҳазратлари. «Йўқ, сен олим эмассан! – дебди қароқчибоши. – Чиндан ҳам фозил бир кимса бўлсанг эрди, китобларинг буткул йўқолса-да, парвойингга келтирмаган бўлур эдинг. Чин олим кишининг илми сандиқда эмас, юрагида бўлур, уқдингми?» Қароқчибоши шундай дея имом ҳазратларига марҳамат кўрсатиб, сандиқларини қайтариб беришни амр этибдир. Ул зоти шарифга ваҳший бир қароқчининг бу янглиғ маломат-миннатлари ғоят оғир ботибдир. Йўлнинг қоқ ўртасидан ортга – Бағдодга қараб қайтибдилар. Қайтадан мадрасага кириб, ўшал икки сандиқ китобни хатми кутуб қилиб чиқибдилар ва барча эгаллаган илмларини кўнгилнинг қатларига жо қилиб олгунларига қадар мадраса остонасини тарк этмабдилар. Шундан сўнг имом ҳазратлари ҳаргиз китобга қарамабдилар: илм ул зоти бобаракотнинг қалб чаманида яшнаётган бошлабдир.

Ҳофиз Кўйкий бутун вужуди қулоқ бўлиб тингларди.

– Оқибатда имом ҳазратлари илмда шундоғ улуғ мартабага етибдиларким, кишилар: «Агар бу ёруғ оламдан Қуръони шариф йўқолгудай бўлса, имом Муҳаммад Ғаззолий қайта тиклаб берадир», – дейдиган бўлибдилар, – дея сўзини тугатди Бобур ва олимга синовчан тикилди.

Олим ич-ичидан изтироб чекар, унинг сўзлари ҳақ эканини чин дилдан эътироф этса-да, ўзга бир фикр хаёлидан кетмас эди: «Қилич сиққан қинга қалам сиғмас экан-да...» Юрагининг тубидан эътироз ғалаёни тошиб келса ҳамки, бошини қуйи солиб, тасдиқ аломати билан чекланмоққа тиришди:

– Кўп ибратомуз ривоят экан, олампаҳо.

Бобур шаҳодат бармоғи билан кумуш лавҳни аста чертганча ҳамон саволомуз тикилиб турарди:

– Хўш, мавлоно?

– Олампаҳо... – Ҳофиз Кўйкийнинг манглайдаги чизиқлар янада чуқур тортиди, мулоҳаза юки елкаларидан харсангтош бўлиб босди, андиша тиғи тили-

га кўндаланг келди – қийналди, аммо барибир... чидаёлмади: – Шаккок қулингни маъзур тутинг, олампаҳо, бироқ, таассуфки, сизни ҳам кўп донишпарвар зот, илм-маърифатнинг чин ҳомийси, деб таърифлаб эдилар!

Олимнинг кўксини босиб турган безовта оғриқ бирдан тинди, сўнг ўртага чўмган қалтис сукунат ичра, бутун вужудини ларзага солиб гурсиллаётган юрагининг дукури яққол эшитила бошлади.

Ва баногоҳ... дарғазаб фармон ўрнига момоқалдироқдек қаҳқаҳа янгради. Ҳофиз Кўйкий қулоқларига ишонмай бошини базўр кўтарди-ю, кўзларига ҳам ишонмай қолди: шоҳнинг юзида табассум балқирди!

– Боракалло, мавлоно! – деди Бобур кўзларига қалққан ёш томчиларини артиб, – Дов юракли кимса экансиз! Асли бу истеҳзоларни сизни бир синаб кўрмоқ йўлига айтиб эдик. Эътиқодингиз шаъни учун, анинг поклиги учун бизнинг на савлатимизни, на давлатимизни истиҳола этдингиз! Билсангиз, шу чоққа қадар камдан-кам одам бизнинг бу йўсин даъволаримизга эътироз айтган. Аксинча, бундай дамлар аксарият киши йўқ гуноҳларига ҳам иқрор бўлиб, тавба-тазарруга зўр берадур. Тасанно, журъатингизга, мавлоно! Чин фозил инсон асли шундай бўлмоғи лозим. Зеро, одамизод иймонининг барқарорлиги аввало унинг не чоғ мард ва ҳақгўй экани билан ўлчанур.

Ҳофиз Кўйкий бори-борлиғи ҳаяжондан титраб, қуллуқ қилди.

– Бизнинг ҳузуримизга не-не муҳтарам зотлар ганжу давлат тилаб, рутба-ю унвон тилаб қадам ранжида қилдилар, – дея сўзда давом этди Бобур. – Лекин шу вақтгача китоб излаб, маърифат истаб келган бир кимсани кўрганамиз йўқ эди. Шукур тангригаким, алҳол иноят айлаб, зориқиб кўз тутган кишимизнинг дийдорига етиштирди. Ҳар қандай китобимиз бўлса, сиздан айлансин... Дарвоқе, рисолагиз нима хусусда?

– Олампаҳо, не вақтларки Чингизхон ва унинг оли¹ ҳақида бир рисола битмак орзуси кўнглимга ором бермай келадир. Маълумингизким, бу улуг салтанат эди, анинг такомил ва тараққиёти ҳам, таназзулу инқироzi ҳам мени бирдек ҳаяжонга соладир. Алалхусус, Чингизхон зурёдларининг тақдири, жорий этган тартиб ва қонунлари, давлатни идора этмак усуллари... Муқояса² ибратига сизнинг мамлакатдорлик сиёсатингизни ҳам бир сидра назардан кечирмоқ умидидамен.

Бобур унинг сўзларини диққат бериб эшитди.

– Ғоят мушкул юмушга қўл урибсиз, мавлоно, – деди у. – Хайр, оллоҳ мадад берсин, йўлингиз оқ, йўлдошингиз Ҳақ бўлсин. Илло, бу бебақо дунёда фақат ҳақ сўз боқий қолур. Қасрлар емирилур, салтанатлар тўзар, асъасаю дабдабалар йитар... Ёруғ жаҳонда қирқ саккиз йил умргузаронлик қилиб англаган ягона ҳақиқатим шу, мавлоно. Шундай машаққатли бир ишни уҳдангизга олган экансиз, имконимиз етган кўмакни бермоқ биз учун фарзул вожибдур. Марҳамат, хонадонимизнинг ҳам, кутубхонамизнинг ҳам тўри сизники. Фаҳми ожизимча,

¹ Оли – авлоди.

² Муқояса – қиёс, солиштириш.

мутолаани Баҳоваддин Муҳаммад Жувайнийнинг «Тарихи жаҳонгушой»¹ китобидан бошласангиз чакки бўлмас.

Ҳофиз Кўйкийнинг кўзлари чакнаб кетди:

– Мен ул муборак зотнинг бу табаррук асарини не вақтлардан буён излайман, олампаноҳ!

– Хайр, неки излаганингиз бўлса, топмоққа биз балогардон, – дея кулимсиради Бобур. – Валекин бизнинг салтанат хусусида бирор нима демоқдан ожизман. Мавлоно, бу сиз хавас қилгудек барқарор салтанат бўлмоғига кўзим етмай-дир, бу зарурат туфайлидан пароканда элатларининг боши қовуштирилган бир вилоят, холос. Умид қиламенки, сўзларимни камтарликка йўймагайсиз. Зеро, зукко муаррихсиз, барчага эрса-да, сизга махфий эмаским қон дарёси узра қурилган салтанатнинг замини ҳамиша омонат бўлур...

Улкан сарой сув қуйгандек жимжит эди.

– Сизни менга худо еткурди, – деди Бобур. – Мен ҳам бошимдан кечмиш воқеаларни қоғозга тушуриб, тартиб бермак орзусида эдим. Баъзи ниҳояга еткан саҳифалар бор, насиб этса, ўқуб кенгашурмиз.

– Бош устига, олампаноҳ. Бу азиматингизни² тангри таоло муборак қилсин!

– Иншооллоҳ.

– Шу олижаноб мақсадингиз кўнгилдагидек ўринланса, кўп улуг иш бўлур эди. Қандоқ ном билан атамоққа қарор бердингиз, олампаноҳ?

– Номи? – Бобур икки-уч дақиқа ўйланиб қолди, сўнг узил-кесил бир тарзда: – Номи «Воқеоти Бобур» бўлур, – деди.

– Маъқул, олампаноҳ.

– Сиз йўлдан ҳориб келгансиз, – деди Бобур, – толиқмадингизми?

– Йўқ, йўқ, олампаноҳ.

– Ҳа-а... Тошканддан қачон чиқиб эдингиз? Эл-улус, раиятнинг³ кайфияти нечук? – Бобур кутилмаганда суҳбат мавзуини ўзгартирди. – Фаркатда⁴ истиқомат қилурми эдингиз?

– Ҳа, олампаноҳ.

– Самарқанддан қувулиб, Андижондан айрилган саргардон кунларим ул манзилда бир муддат туриб эдим, – дея Бобур хаёлчан сўзларкан, туйқусдан товуши хайратомуз оҳанг кашф этди. – Ёдимда, бир оқшом бир юзу ўн олтига кирган кампирнинг кулбасида ёмғирдан жон сақлаб эдим. Кўп умр топқон табаррук кампир эди. Бир оғоси соҳибқирон Темурбек замонида черикка⁵ қўшилган экан, муттасил шуни айтиб, сўйлар эди. Оғасини «Ҳиндистонда ўлган», деб эди. Манг-лайимга битмиш ғаройиб савдони кўрингим, ўша кўҳна кампирнинг тилидан тушмаган етти ёт юртда ўлтириб, уни эслаётирман...

¹ «Тарихи жаҳонгушой» – «Жаҳонгирлар тарихи».

² Азимат – ният.

³ Раият – эл-улус, тобе халқ.

⁴ Фаркат – Паркент.

⁵ Черик – лашкар, аскар.

БИЛИШ

Сўзлаш

1. Бобур Ҳофиз Кўйкийни қандай йўл билан синаганлигини аниқланг.
2. “Аларнинг ақли бошидаги тождан ҳаргиз ташқарига чиқмайди. Йўқса, бирининг этини бири еб, юртини ганимга берармиди?” – деган шоҳнинг аламли гаплари кимларга қаратилган эди деб ўйлайсиз?
3. Саодат соҳили деган манзилни сиз қандай тасаввур қиласиз?

ТУШУНИШ

1. Бобурнинг: “Умрим давомида қалбаки тангалардан кўра қалбаки алломаларни кўпроқ учратдим”, – деган жумласига қандай изоҳ бера оласиз?
2. Китобни ўқиш ва уқиш орасида қандай фарқ бор деб ўйлайсиз?

ҚўЛЛАШ

“Бобур” сўзига «Синквейн», яъни беш мисрали шеър усулини қўлланг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Асардан ҳозирги кунда ишлатилмайдиган гўзал жумла, сўз, атама, ибораларни излаб топиб, иш дафтарингизга кўчириб олинг.

УМУМЛАШТИРИШ

“Кластер” усули орқали Бобурга хос хусусиятларни ёритинг.

БАҲОЛАШ

“Инсерт” усули орқали Бобур ҳақида олган билимларни мустаҳкамланг.

“√” – биламан	
“+” – билмайман	
“-“ – янги ахборот	
“?” – тушунмадим	

* * *

Тун. Олам фароғат оғушига чўмган. Сарой этагидаги қатор хос ҳужралардан бирининг даричасида милтиллаётган танҳо чироқ шуъласигина поёнсиз зулмат салтанатига таҳдид солади. Елкасига енгсиз жубба¹ ташлаган Ҳофиз Кўйкий мутолаадан толган кўзларини бир зум қоғоздан узиб, аста деворга суянди. Манг-лайини сийпаганча, даричадан ташқарига тикилди. Осмоннинг қафтдек бурчи оқариб кўринарди.

Кеча оқшом суҳбат боқеъ² бўлгач, Бобур унга бир жуз қоғоз узатиб, секин кулимсиради.

– «Воқеот»ми, олампаноҳ?

– «Воқеот».

«Воқеот»нинг қудратли сеҳри Ҳофиз Кўйкийнинг ақлу хушини тамоман мафтун этган эди. Бобурнинг улуғвор, шавкатли сиймоси олимнинг кўз ўнгида сатрма-сатр юксалиб борарди. Унинг нигоҳи яна қоғоз бетида кезишга тушди.

«Фарғонанинг жануби тарафидаги қасабалардан³ бири Андижондурким, васатта⁴ воқеъ бўлубтур⁵, – деб ёзарди Бобур соғинчдан ўртаниб. – Андижон эли турктур. Шаҳар ва бозорида туркий билмас киши йўқтур. Элининг лафзи қалам била росттур. Анинг учунким, Мир Алишер Навоийнинг мусаннафоти бовужуд-ким Ҳирийда нашъу намо топибдур, бу тил биладур...»

Осуда, оромбахш тун. Бесар ой кўкдан маюс термилади. Боғда мастона ҳидлар гуркирайди. Юрак аллақандай исмсиз туйғулардан оҳиста орзиқади. Олим мижжаларини юмган кўйи ана шу исмсиз туйғуга исм топмоққа тиришади: нима бу – соғинчми, андуҳми, ҳасратми, балки ушбу гўзал лаҳзаларнинг энди асло такрор бўлмаслигини, дақиқалар ҳосиласи – умрнинг бебақолигини яна бир карра англагани туфайли кўнгил пинҳоний изтиробда сирқираётгандир?

Олим хўрсиниб кўйди, қалам оқ қоғоз узра шодон югура бошлади:

«...Кўп вақт ҳазратнинг файзиёб суҳбатларидан баҳраманд бўлиб, ушмундоқ ғариб ҳолни фаҳм этдимки, ҳазрат соҳибқирон Амир Темур Кўрагоний ва жаннатмакон Мир Алишерга бирдек улуғ эътимод⁶ боғлағон эдилар, аларнинг қутлуғ номларини ҳаргиз тилдан қўймасдилар. Ҳазрати Мир ҳаётлигида дийдор насиб этмаганини муттасил таассуф била сўйлар эдилар...»

¹ Жубба – кенг ва енгил тўн.

² Боқеъ – тугаш, тамомланиш.

³ Қасаба – шаҳарча.

⁴ Васат – ўрта, ўрталик.

⁵ Воқе бўлубтур – пайдо бўлибди.

⁶ Эътимод – ихлос.

У қаламни лавҳнинг бир четига қўйиб, ўйга толди. Суронли замонларнинг шиддатвор тўлқинларида саросар суринган, ўз дилига беҳад яқин бу икки буюк зот: Мир Алишер Навоий ва Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳақида ўйлаб кетди.

...Ҳаёт уларнинг дийдор кўришувини хуш кўрмаган эди. Улар то тирик экан, бир-бирлари сари мислсиз ихлос ва иштиёқ билан талпиндилар. Иккисининг ҳам қалбида бир-бирига айтилиши шарт ва муқаррар бўлган жуда кўп гаплар пинҳон қолди.

Ва фақат ўлим, шафқатсиз, одил ўлимгина уларни дафъатан яқинлаштиради – улар ягона бир замин тупроғида, бир-бирларидан бор-йўғи юз эллик чақирим масофа нарида, бир-бирларидан буткул беҳабар мангу масканда фароғат топадилар, уларнинг боқий ва мардона руҳи юлдузларга тўлган ягона осмон остида беором кеза бошлайди.

Юз эллик чақирим... Ёвқур, ўктам чавандоз бу масофани учқур тулпорда икки кечаю кундузда босиб ўтмоғи тайин. Аммо орадан асрлар ўтса ҳамки, улар шу манзилга абадиян мутеъ бўлиб қолаверадилар, бир-бирларининг истиқболларига ҳеч вақт пешвоз чиқа олмайдилар ва қалбларидаги бир-бирларига айтилиши шарт ва муқаррар бўлган жуда кўп гапларни ҳеч қачон айта олмайдилар...

Тонг яқин эди. Ҳофиз Қўйкий Ҳиндистон тупроғида бедор қарши олаётган ўн иккинчи тонг ёришиб келарди.

* * *

Боғи Нурафшон – ер юзининг жаннати – сирли фароғат ва шукуҳга тўлиб шовуллайди. Ҳофиз Қўйкий бу дилкаш масканга биринчи кунданоқ қизгин меҳр кўйди. У кун бўйи гоҳ кутубхонада, гоҳ ҳужрасида мутолаадан бош кўтармай ўтиради, оқшом тушиб, қош қорая бошлагач, адоқсиз боғ саҳнида хаёлкаш кезиб, ҳорғинликни буткул унутади. Шундай оқшомларнинг бирида у Бобур Мирзога дуч келиб қолди.

Боғ этагида, азим шамшод ва дафна дарахтлари орасида қад кўтарган муаззам тоқи равоқда Бобур ёлғиз ўтирар эди. Умрининг сўнгги йилларида у саройидаги хушчақчақ сурон билан тўла базму томошалардан совиган, ҳинд раққосаларининг ишвалари ҳам, булбулигўё шоирларнинг ўртаниб айтгувчи дилрабо байтлари ҳам энди кўнглига завқ бағишламас эди. У кўп вақтини кўздан йироқ хилват шу тоқи равоқда танҳо ўтказар, аҳён-аҳён, хуши келган чоғлардагина Юсуфийни чақириб, чоғир буюрар эди. Бундай пайтларда Боғи Нурафшонга тегаран сукунат чўқар, олампаҳоқнинг дардманд, мискин кайфиятини сезган сарой аҳли, мулозимлар ун чиқармасликка тиришар эдилар.

Ҳофиз Қўйкий Бобурни қаттиқ хаёл оғушида кўриб, секин изига қайтмоқчи бўлди. У қизғиш қум сепилган йўлакдан мўъжаз хиёбонга бурилганида, ортидан Бобурнинг:

– Мавлоно, марҳамат қилғайлар! – деган сархуш овози эшитилди.

Тоқи равоқда, қизил сандал оғочидан ишланган пастак хонтахта устида олтин баркашда мунаққаш кўзачалар, нафис чинни пиёлалар тизилиб турар эди. Ҳофиз Қўйкий оҳиста таъзим қилиб, пойгакка тиз чўкди.

– Истироҳатму? – Бобур кўзларини қисганча қулимсираб унга қаради.

– Ҳа, олампаноҳ, бу кун оқшом ғоят латиф...

– Ҳа-ҳа... – Бобур бош ирғади. – Латиф, латиф...

Хийла вақт сўзсиз-садосиз қолдилар. Қуёш боғ ортида жимираб оқаётган Жамна сувига зар кокиллари ювмоқда эди. Ниҳоят, Бобур интиҳосиздек туюлган жимликни бузиб:

– Ўшнинг оқшомлари ҳам кўп сўлим, тароватли бўлур, – деди.

Ҳофиз Қўйкий бош ирғаб қўйди.

– Бу оламда мен кезмаган юрт кам қолди, – деб давом этди. Бобур ўйчан оҳангда. – Не-не гўзал масканларни забт этмадим! Лекин ҳеч қайда Ўшдек ла-тофатлиғ бир вилоятни кўрмадим...

У хаёлга чўмганча тагин жим бўлиб қолди.

– У ерда устувор тоғ бор, Бароққўҳ дерлар. Мен Ўшни олганимда – тарих тўққиз юз иккида – тангри таоло инояти билан ушбу тоғнинг тумшуғида бир айвонлик хужра солдим... Тамом шаҳр ва маҳаллот оёқ остида эди. Ҳануз ўша хужра кўз ўнгимдан кетмайдир. Айниқса, шу кунлар... Қани эди, инон-ихтиёрим ўзимда бўлса-ю беш кунлик гуноҳкор умрнинг қолганини ўша хужрада ўтказсам! – дея туйқусдан шивирлади Бобур.

Ҳофиз Қўйкий унга ҳайронлик билан қаради. Бобур гўё суҳбатдошини унут-гандек паришон ўлтирар эди.

– Минг таассуфки, дард бор, дармон йўқ. – У оғир тин олди. – Салтанат шундай бир тилсим эканки, мавлоно, уни қўлда тутмоқ учун киши аввало қўлидаги инон-ихтиёридан халос бўлмоғи лозим экан...

Ҳофиз Қўйкий нима деярини билмай қолди.

– Мени «соҳибқирон», «етти иқлимнинг шамси анвори», «шаҳаншоҳи олам», деб кўкларга кўтарадилар, – дея ҳасратли товуш билан сўзларди Бобур. – Лекин бирор кимса билмайдики, мен ҳам асли шу ёғоч тахтга қарамман, мана шу ялтироқ тожга қулман...

Олим бирдан қизаринди. Ахир у ҳам Бобурни неча дафъа такрор ва такрор айни ўша сўзлар билан мадҳ этмаганмиди? Лекин азал-абад шундай бўлгач, унда не ихтиёр? Чиндан-да, мушкул муаммо бу: ахир ҳукмдорни инсон инсонни атаганидек, «биродар» ёхуд «оға» ёхуд «ини» деб атаб бўлмаса!..

Демак, бу сўзларни у ҳар сафар ботиний истеҳзо ва ижирғаниш билан тинглар экан-да... Ҳофиз Қўйкий ҳиндлар Бобурга «Қаландар шоҳ» дея ном берганликлари бежиз эмаслигини дафъатан англади.

– У юртлар энди бизга ҳаром... – Бобур қўлидаги пиёладан пайдарпай бода сипқарарди. – Олманинг сархилини қурт ермиш. Юрт бузғувчи, бадфеъл бойқуш шоҳларга қолди у вилоятлар... Аларнинг ақли бошидаги тожидан

ҳаргиз ташқари чиқмағай. Йўқса, бирининг этини бири еб, юртини ғанимга берармиди?

Олимнинг вужудига симобдек титроқ югурди. «Аларнинг ақли бошидаги тождан ҳаргиз ташқари чиқмағай...» Бобурнинг сармаст, аммо маънодор бу сўзлари унинг юрагида илҳом ўтини ёқди – шу бир жумла не вақтдан буён тўхтаб ётган асарига нажотбахш кўприк бўлиб тушуви муқаррар эди... У олампааноҳдан тезроқ ижозат олиб қўзғалиш истагида ўртана бошлади. Яна сукунат чўкди. Ҳофиз Кўйкий на бу осойишта, дилбар сукунатни, на ўйга толган Бобурнинг хаёлини бузишга журъат этарди.

– Мавлоно... – Бобур туйқусдан унга ўгирилди. – Сиз кўп мушкулотларни кечирган соҳиби ақлсиз. Мен сиздан яна бир сўроқ сўрасам майлими?

– Бош устига... – Олимнинг бирдан тили тутилди, сўнг журъатсизгина:

– Бош устига, олампааноҳ, – деди.

– Мана, сиз... Йўқ, оллоҳнинг ҳар бандаси гоҳ ҳуд, гоҳ беҳуд тушлар кўрур. Тушда кишига кўп биликсиз нарсалар аён бўлғусидир. Шундай эмасми, мавлоно? Аммо менинг... Не вақтларким, мен муттасил бир туш кўриб мазмунини англамоқдин ожизман. Тунлар баъзан яккаш бир йўсин манзара намоён бўлур, ўша Фаркатда¹ кўрганим – тошқин сой ҳудудсиз бир денгиз каби айқириб ётади. Сув бетини юпқа муз босган. Қўлимда асо, муз узра шитоб ила қайгадир елиб бораман, ҳар қадам қўйганимда оёғим остида муз қирс-қирс ушалар, муз ҳар қисирлаганда юрагим қалқиб-қалқиб кетар... На денгизнинг поёни бор, на йўлимнинг, ваҳм ичра қаро терга ботиб тентиб юраман. Саҳар чоғи хушим бошимдан учиб, не вақт ҳайрону паришон ўтираман. Сўнг аркони давлат, мунажжимлардан таъбир сўрайман. «Олампааноҳ, муборак назарингиз тушган ул канора², иншооллоҳ, саодат соҳили бўлур», дейдилар...

Мағрибдан шамол турди. Гулларнинг боши эгилди. Қуёшнинг сўнгги жилваси тоқи равоқнинг гулгун нақшларини яллиғлантирди.

– Саодат соҳили! – Бобур ёниқ бир хўрсиниш билан хитоб қилди. – Қайда у? Қай бахтиёр кимса унга етибдир?

Ҳофиз Кўйкий ҳануз сомеъ бўлиб ўтирар экан, лаблари беихтиёр шивирлади: «Дарҳақиқат, қайда у? Бу рубъи маскунда саодат истаган банда ҳеч вақт унинг чин дийдорига эришурмикан? Дунёни зир титратган жаҳонгирки унга етмаган экан!»

– Кўп алломалардан, уламои киромлардан сўроқладим: «Қайда у?» Кўнгил тингудек бир жавоб топмадим, – дея давом этди Бобур. – Гоҳ айтдиларки, у чоғир денгизининг қирғоғида, гоҳ дедиларки, маърифат дарёсининг канорасида... Гоҳ эса уқтирдиларки, савоб уммонининг сарҳадларида...

Ҳофиз Кўйкий дилидаги гап тилига қай йўсин қалқиб чиққанини билмай қолди:

– Саодат соҳили – ватанда, олампааноҳ...

¹ Фаркат – жой номи, Паркент.

² Канора – қирғоқ.

Бобур бирдан ялт этиб қаради. Шоҳнинг сархуш кўзларида ногоҳ ўкинч кўланкаси пайдо бўлганини кўриб, Ҳофиз Кўйкий ғайришуурий тарзда унинг дилидаги битмас жароҳатга тиғ тортганини пайқади-ю хижолат чекиб ерга тикилди.

Уфқ қуёшни ўз бағрига дафн этди. Булутларнинг кўкси қонга тўлди. Олисдаги тоғлар унсиз фарёд чекди.

Ёруғ оламда бу фарёдни муаззам тоқи равоқда ўз хаёлларига ғарқ бўлиб ўтирган икки кишидан бўлак бирор кимса эшитмади...

* * *

Эртаси оқшом Бобур уни одатдагидек яна ҳузурига чорлади. Бу кун унинг кайфи чоғ кўринар, кечаги маҳзун ўйларида асар ҳам сезилмас эди. У фикҳнинг¹ баъзи бир масалалари юзасидан олимдан фикр сўради, сўнг «Воқеоти Бобур»нинг янги саҳифалари хусусида сўз очди. Вақт шомга яқинлашганда, йирик лашкарбошилардан бири – амир Султон Муҳаммад Дўлдой кириб бош эгди:

– Олампаноҳ, шаҳнатун нажаф² Ҳумоюн Мирзодан чопар келди!

– Хўш? – Бобур ўткир кўзларини амирга қадади.

– Ҳумоюн Мирзо кеча оқшом муборак ҳузурингиз сари отланган экан. Бироқ тонгласи Жунпурда боши бузуғ хиндилар яна исён кўтармишлар. Ҳумоюн Мирзо зудлик билан мадад тилайдир.

Бобур бир зум ўйланиб қолди:

– Ҳа... Хожа Калон қайда?

– Хожа Калон ҳали Банголадан қайтгани йўқ эди. Олампаноҳ ижозат этсалар, туркман навқарини олиб, ҳозироқ йўлга чиқур эдим.

Бобур бош ирғади:

– Маъқул, отланинг. Фақат Фиёсиддин қўрчига етказинг: Қандаҳор йўлига киши чиқарсин. Ҳасан Алининг бир тўп йигитларини андин олиб Лоҳурга юбормоқ даркор.

– Лоҳурга?

– Жунпур рожаси Лоҳур бегининг қайниси бўлур. Мақол борким, ўзингга эҳтиёт бўл-у, қўшнингни ўғри тутма. Бас, эҳтиёткорлик ҳеч кимсага зиён келтирган эмас.

– Бошим билан, олампаноҳ!

– Оллоҳ ёр бўлсин. – Бобур кафтларини фотиҳага очди. – Омин ё раббил оламин!

Султон Муҳаммад Дўлдой юзига фотиҳа тортди-да, эшикка йўналди. У бўсагага етганда Бобур:

– Амир Султон Муҳаммад! – деб чақирди янгроқ товуш билан. – Бир лаҳза сабр этинг! Ҳумоюн Мирзога амримизни етказингким, токи фақат ақл ва тадбир

¹ Фикҳ – диний ҳуқуқ илми.

² Шаҳнатун нажаф – мамлакат посбони.

билан иш кўргай. Уқдингизми? Сиздек соҳиб тажриба кишига ҳеч бир ўргатгулик ери йўқтур.

Султон Муҳаммад Дўлдой таажжуб билан остонада қотиб қолди.

– Нечун тағофилланасиз?¹ Англамадингизму? Бу сафар ҳам Балодардагидек қиргин-қиёмат қўпмасин, дейман!

Амирнинг силлиқ мийиқлари пирпиради:

– Амрингиз вожиб, олампаноҳ, аммо бу содиқ қулингизнинг фикри ожизига ҳам қулоқ берсангиз: бузуқбошларнинг давоси – ёлғиз қилич!

Бобур кескин бош чайқади:

– Ғалат сўйлайсиз, амир Дўлдой! Мамлакатдорликда ҳар бир ишнинг ўз мавриди бордир. Сиз бу юртда бугун бир бошни узсангиз, эрта сизга қарши иккиси бош кўтаради. Сўнг унутмангким... – У бир лаҳза тин олиб таъкидлади: – «Муруват ва марди пеши холиқ ва халойиқ маҳмуд аст²». Бу ҳикматни ким лутф этган, билурмисиз?

– Олампаноҳ...

– Соҳибқирон Амир Темур Кўрагоний! – деди Бобур ўктам бир ғурур билан ва суҳбатга яқун ясагандек, ўрнидан турди. – Хўп, ижозат, боринг. Сўзларим қулоғингизда бўлсин!

БИЛИШ

	<i>Жуфтликда ишлаш</i>		<i>Сўзлаш</i>
--	------------------------	--	---------------

1. Асарда Амир Темурнинг қандай ҳикмати тилга олинди?
2. Ҳофиз Кўйкий устидан Бобур қандай шикоят қилди?

ТУШУНИШ

1. Нима сабабдан Бобур ўзи соҳибқирон бўла туриб: “Мен асли ушбу ёғоч тахтга қарамман, мана шу ялтироқ тожга қулман”, – деб шикоят қилади?
2. Ҳиндларнинг Бобурга “Қаландар шоҳ” деган ном бериши сабабларини аниқланг.

Қўллаш

Жадвални тўлдилинг.

Асардаги жумла	Тугуни	Ўқувчи фикри
Инсонпарварлик ва мардликни оллоҳ ҳам, халқ ҳам улуғлайди		

¹ Тағофил – ғофиллик, тушунмаслик, билмагандай кўриниш.

² «Инсонпарварлик ва мардликни оллоҳ ҳам, халқ ҳам улуғлайди».

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“Ақлий ҳужум”: Нега олимнинг: “Саодат соҳили – ватандадур, олампаноҳ”, – деган сўзлари Бобурга қаттиқ таъсир қилди деб ўйлайсиз?

УМУМЛАШТИРИШ

“Кластер” усули ёрдамида Кўйкий табиатига хос жиҳатларни тўпланг.

БАҲОЛАШ

Рефлексия «3-2-1»

Асардаги 3 зарурий ахборот;

Қийинчилик туғдирган 2 масала;

Асардан ёққан 1 аспект.

* * *

...Бобур уни шу пайтгача ҳали бирор марта эрталабдан йўқламаган, оқшомларигина суҳбатга чорлар эди. Олим кутилмаган таклифдан таажжубланиб, сарой сари йўл олди. Девонда Бобур негадир ёлғиз, аркони давлатдан ҳеч бир кимса кўринмас эди. Ҳофиз Кўйкий таъзим адо қилиб, кўрсатилган жойга ўлтираркан, Бобур унга синчков назар солиб:

– Устингиздан шикоятлар бор, мавлоно, – деди.

Ҳофиз Кўйкий азбаройи гангиганидан талай вақт тили калимага келмай қолди. «Ё раббано! Қуруқ тухматдан ўзинг асра!» Ниҳоят, юрак ютиб, бўғиқ овоз чиқарди:

– Ғофил қулингиздан не гуноҳ содир бўлибдир, олампаноҳ?

– Гуноҳ шулким, – деди Бобур қатъий оҳангда, – баковулларимиз сиздан қаттиқ ранжибдилар: тортган таомларидан лоақал бир лўқма танаввул этмас эмишсиз. Шу гап чинми, мавлоно?

Ҳофиз Кўйкий вужуди зириллаб бўшашди. «Хайрият!»

– Ҳа, олампаноҳ, – деди у бош ирғаб.

– Сабаб? – деб сўради Бобур чимирилиб.

– Сабаб... Олампаноҳ, хотирингизга бад гумонлар келмасин, баковулларингизда ҳам, таомларда ҳам ҳеч бир айб йўқтур, – деди олим оҳиста тин олиб. – Алардин танаввул этмаслигимнинг боиси шундаким, мен тутмиш тариқат йўли бунга имкон бермайдир. Маълумингизким, мақомати нақшбандияга биноан, ўзганинг миннатисиз, ўзганинг меҳнатисиз, ўз меҳнати билан топилган нарсагина кишига ҳалол саналур...

Бобур бирдан сўзсиз қолди, сукутга чўмди.

– Хўп, бу узрингизни инобатга олайлик, – деди у ниҳоят, ҳамдардона бир йўсинда. – Лекин сизнинг кўча-кўйларда сув ташиб, ер супуриб юришингиз ўз шаънингизга ҳам, бизнинг шаънимизга ҳам ярашмас. Оғзига кучи етмаган мардум айтмасмики, мусофир меҳмонини сиғдирмабдир, деб?

Ҳофиз Кўйкий ҳижолат чекиб қулимсиради:

– Кўнгил тўғри бўлгач, мардумнинг ҳар не гап-сўзи ҳеч эмасми, олампаноҳ?

Бобур яна узоқ ўйга толди.

– Хайр, майли, бироқ хизматингизга берилган мулозимларни жўнатиб юбормоқ на ҳожат эрди?

– Олампаноҳ – деди олим қўлини кўксига кўйиб, – ўтиниб сўрайдирмен, бу ҳаракатларим зинҳор ношукурлик деб баҳоланмаса... Начора, бу нотавон банда мулозим сақламоққа қодир эмас. Мен – бир оллоҳ қули, бас, ўзим қул бўлганим ҳолда, яна қай йўсин қул сақламоққа ҳаддим сиғсин?

– Нечун хотиримдан фаромуш бўлубтур? – дея бош тебратди Бобур. – Ахир «Қачон бу бандалиғ хожалиғ била рост келур?!» Шундай эмасми, мавлоно?

– Ҳаққаста рост, олампаҳо.

Гап-сўз тугагандек, ҳар ким ўз фикр-ўйларига ғарқ бўлгандек эди. Бир пайт Ҳофиз Кўйкийнинг қулоғига аллақандай ҳасратли шиквакор шивир чалинди:

– Унда бизнинг аҳволимиз не кечур, мавлоно?

Олим бошини кўтариб, Бобурнинг мубҳам изтироб чўккан кўзларини кўрди, кўрди-ю, ботиниб қараёлмади.

– Лаббай, олампаҳо?

– Бизнинг аҳволимиз не кечур? – Шоҳнинг сезилар-сезилмас таассуф оҳанги зоҳир овози аста титраб кетди.

Ҳофиз Кўйкий шошиб:

– Сизнинг йўриғингиз бўлак, олампаҳо, – деди.

– Нечук, мавлоно? Ёинким, тангрига бандаликни бизга раво кўрмайсизми?! Яна эзгин жимлик, яна безовта сукут...

– Гоҳи дамлар озодваш дарвиш бўлгим келади, – дея ногоҳ тилга кирди Бобур. – Барчасига этак силкиб, «Ҳайё ҳуйт!» деб оёқ етгунча кетсам, дейман... Мундин икки йил муқаддам Чандара отлиғ бир вилоятда бўлгон қаттиқ чопқиндан сўнг шу хаёл хотирамга бот-бот келадиган бўлиб қолди. Ул қаттол бир жанг эдиким, тўкилган қон дарё бўлиб, мурдалар эса ўшал дарёда хас-чўп бўлиб оққан эдилар. Тангри бизга яна бир бор иноят қилиб, қўлимиз баланд келган эди. Чопқиндан сўнг барча беклар базмга йиғилиб, зафар нашасидан тўлиб-тошиб сўйладилар: ким филлар подасини талотўп этган, ким зарбзан палахмонларни ғанимнинг ўзига қараб ўқ отмоққа мажбур қилган... Мен эса бир сўз демай ўтирардим, паришон, афтодаҳо. Кўз ўнгимда содир бўлмиш қўрқинч бир жасорат ақлу хушдан тамом айирган эди: жувонғор¹ қуршовида қолган қалъа девори остида ҳинду аскарлари навкарларимиз зарбидан бир-бир қирилиб битдилар, ахири, ўн беш нафар ёв аскари муқаррар бандилик хавфида қолди. Шу чоғ алардин бири ағдарилиб ётган ароба узра чиқиб, қилич яланғочлади, бошқа ўн тўрт нафари бир-бир келиб қилич тиғига бошларини тутиб бердилар... Ниҳоят, қилич тутқон навкар қўйнидан дудама ханжар чиқариб, ўз кўксига санчиди... Аларнинг жасоратига сидқидилдан тонг қолдим. Ва сўнгроқ гуноҳкор дилимга ситам кирди.

Ҳофиз Кўйкий қаршисида кўнгил ёриб истиғфор² келтираётган музтариб³ бу кимсага ич-ичида оллоҳдан шафқат ва мурувват тилар эди.

– Англадимки, бу ўлкада аларнинг ёлғиз жисмларини бўйсундира олар эканман, руҳларини итоат эттирмакка ҳаргиз қудратим етмас экан... Ва яна англадимки, алар ўз юртларидан тириклайин жудо бўлмоқдан кўра ўлимни афзал кўрдилар. Мен эса, не юз қаролиғким, ўзга юртни ўз юртимдан афзал билдим...

¹ Жувонғор – қўшиннинг сўл қаноти.

² Истиғфор – тавба, гуноҳининг кечирилишини сўраш.

³ Музтариб – изтиробда қолган.

Бобурнинг мискин кайфияти олимга ҳам юқди. Тўсатдан олис тоғ этагидаги қишлоғини, китобларга тўла ҳужрасини бениҳоя соғинганини ҳис этди, ҳозироқ йўлга отлангиси келди.

– Қайтгим келадир, мавлоно! – деди Бобур тўлиқиб. – Аммо имкон қайда? Сиз билан кўришганимдан буён ғариб бир хаёл туну кун тиним бермайдир: ул вилоятларни энди зўру зарб билан ола билмасман. Хайр, олайн ҳам. Лекин дастимдан шунча ситам кўрган она юртимга яна ситам ўтказаманми?!.. Йўқ, балки ўзга чора излаб кўрмоқ даркордир. Розимен, киндик қоним тўкилмиш юртга шоҳлик миннатидан халос бўлиб, қаландар либосида қайтай...

Яна дилгир сукунат ҳукм сурди. Бобур туйқусдан қуйи эгилиб, сирли товуш билан шивирлади:

– Мавлоно... Йўлга бирга отлансак, не дейсиз?

Ҳофиз Кўйкий Бобурдан ҳар не сўз кутса кутган, бироқ унинг бундай ногаҳоний кенгаш тилашини ҳаргиз хаёлига келтирмаган эди – эс-ҳушидан айирилгандек анграйиб қолди.

– Нечун жимсиз, мавлоно? – деди Бобур ўртаниб. – Сўйланг, бир сўз денг!

– Олампаноҳ... – Олим ночор тин олди. – Салтанат не бўлур?

Бобур паришон қўл ситади:

– Эҳ, салтанат... Не бўлса – оллоҳдан! Шу салтанат миннати умр бўйи оёғимга кишан бўлди, муродимга – ғов. Лекин... – У кучланиб, ўрнидан қўзғалиб қўйди. – Лекин энди бир зўр билан жаҳд қилурмену, бу кишанни тилка-тилка этурмен!

Шу пайт хосхонага нафис шоҳи кўйлак устидан ёқутранг зарбоф камзул кийган етти-саккиз ёшлар чамалиғ дуркун қизалоқ – Гулбаданбегим югурганча кириб келди. Отаси ҳузурида бегона киши борлигини кўриб, пойгакда бир дам тўхтади, сўнг бошидаги нимпушти ҳарир рўмолини тузатиб, таъзим билан салом берди.

– Ваалайкум ассалом, она қизим, – деди Бобур чеҳраси ёришиб.

– Бегимлар канизлар билан байт айтаётирлар, падари муборак, – деди Гулбаданбегим туйғун кўзлари чақнаб. – Мен тинглаб ўтириб эдим, ногоҳ бир рубоийни ёд олдим.

– Боракалло зеҳнингизга, она қизим! – деди Бобур жилмайиб ва Ҳофиз Кўйкийга қараб қўйди. – Қани, йўқса эшитайлик, не рубоийни ёд олдингиз экан?

– Сиз битмиш рубоийни, падари муборак.

Гулбаданбегим бийрон тил билан бурро-бурро ўқий кетди:

Туз оҳ, Заҳириддин Муҳаммад Бобур,
Юз оҳ, Заҳириддин Муҳаммад Бобур,
Сирриштаи айшдин кўнгилни зинҳор
Уз оҳ, Заҳириддин Муҳаммад Бобур.

Бобур, кўнгли эриб, қизини бағрига босди, манглайдан, юз-кўзларидан ўпди.

– Илоҳим, тангри ўз паноҳида асрасин сизни, – деди. – Ҳофизангиз дуруст, она қизим. Фақат жузъий бир сахв қилдингиз, майли, ҳеч бокиси йўқтур.

Гулбаданбегим лоладек қизариб, отасига ҳайрон боқди:

– Қай нуктада¹, падари муборак?

– «Сирриштаи айш», деб ўқидингиз. Бу маъни форсийда асли «сарриштаи айш» бўлур, яъниким, «калаванинг учи» демакдир, – деди Бобур кулимсираб.

– Бегимлар ҳам, нозималар ҳам ҳали мен айтгандек ўқиб эдилар, – деди Гулбаданбегим хиёл тараддудланиб.

– Бегимлар ҳам, нозималар ҳам шундоқ ўқиган бўлсалар, – деб кулди Бобур, – у ҳолда, калаванинг учи хўб чувалган экан!

Ҳофиз Кўйкий беихтиёр кулгига қўшилди. Гулбаданбегим ҳам қўнғироқдек товуш билан кулиб юборди.

– Йўқ, мен бориб айтай, калаванинг учини топиб олсинлар, – деди у ва югурганча чиқиб кетди.

Бобур унинг ортидан термулиб қоларкан, лаҳза ўтмай, кўзларидаги меҳр ўрнини андуҳ эгаллади.

– Мана, мавлоно, – дея хўрсинди у олимга юзланиб, – ҳол-кунимни кўриб турибсиз. Дарвиш бўлиб ватанга қайтмоқ орзусини қилурман-у, бироқ... бу донадек фарзандларимдан қандоқ кўнгил узармен? Йўқ, мавлоно, менинг имконим етмас мушкул савдо кўринадир бу... Дарвиш шоҳ бўлмоғи мумкиндир, аммо шоҳнинг дарвиш бўлмоғи...

Остона ортида бетоқат қадам шарпаси, ивир-шивир товушлар эшитилди. Бобур сергак тортиб, эшик томон қаради. Ранг-қути қум ўчган, фавқуллода бесар-безовта сарой муҳрдори Кичик Хожа эшик оғасининг ортидан шошиб ичкари кирди.

– Не гап? – Бобур унинг бежо авзойини кўриб, илкис ўрнидан қўзғалди.

– Нохуш хабар, олампаноҳ! – деди муҳрдор нафаси тиқилиб. – Афғон амирлари Бибан ва Боязид Қануждан қочиб, Шамсиобод қалъасини ишғол этмишлар, Абул Муҳаммад найзадор ожиз қолибдур. Фитнакорлар Гангдан ўтиб, Сарвар сари жадал босиб келмоқда эмишлар, Фотиҳхон Сарбоний ҳам аларнинг ҳимоятига таяниб, қайта бош кўтармиш. Банорасдан ҳам чопар келди: Шерхон Сурнинг чериги шаҳарни тамом қуршов тутмишдир. Бангола ҳукмдори Нусратшоҳ ҳам алар билан иттифоқ тузган эмиш!..

Кичик Хожа келтирган бу хабарлари учун ёлғиз ўзи айбдордек, бошини қуйи солган кўйи тош қотди.

Бобурнинг маҳкам қимтилган юпқа лаблари сезилар-сезилмас пириллаб уча бошлади, бодом қовоқлари остидаги қийиқ кўзларида Ҳофиз Кўйкийга бегона шиддат ва қаҳр алангаси ёнди.

– Уҳ, малъунлар! – деди у тишларини қисиб. – Қасам кўр қилгур муртадлар! Неча дафъа аларнинг сулҳ ва итоат бобида берган пуч ваъдаларига инондим, бироқ ҳар сафар ҳам мана шундоғ ғофил қолдим. Бу хаёли бузуғлар салтанатни

¹ Нукта – сўз, маъно.

эгасиз деб, Бобур Мирзони ўлган деб гумон қиладилар, чамаси. Хайр, майли, ўзларидан ўтди – ўзларидан кўрсинлар! Лафзни унутқонларга шафқатни унутмоқ керак!

У кескин юриб эшик олдига борди, ҳануз музтар турган Кичик Хожага шижоатли нигоҳини тикди:

– Хўш, Кичик Хожа?

– Лаббай, олампаноҳ? – Кичик Хожа кўзлари жавдираб унга юзланди.

– Ранг-рўйингиз бир ҳолат?

– Олампаноҳ...

– Нечун абдирайсиз? Бундоғ қаро кунларни ҳеч кўрмабмидингиз? Сиздек суянган тоғимизки шумхабар шабадасига тебранса, хўб бўлғон экан! Тағин ўзгалардан не гина қилайлик!

– Олампаноҳ... – Кичик Хожа бемажол титраб тилга кирди: – Камина қулингизнинг садоқати ҳам, жасорати ҳам зоти муборақларига кундек равшандур. Давлатингиз соясида кўп марҳаматлар кўрдим, шавкатли кунларингиз саодатига шерик бўлдим, энди жаҳаннам комига йўлласангиз ҳам бош тортмай бормоқ мен учун фарздур. Фақат, кўнглингизга келмасин, паршонлигим боиси бўлак: мундин ярим соат бурун Шамсиобод қалъасидан фарзанди аржумандим Малик Хожанинг ўлигини келтирдилар...

Тош қотмоқ навбати энди Бобур Мирзога етган эди. У бир сўз дея олмай, жойида туриб қолди. Барлос бекларидек алпкелбат, мутаассир чехрали Малик Хожага уч ҳафта муқаддам ўз қўли билан исфаҳоний қилич тортиқ этган, мўйлаби эндигина сабза ура бошлаган бу баҳодир йигитни юзбошилиқ мартабаси билан қутлаб, лутфу карамлар кўрсатган эди. Мана, букун энди у йўқ. Унинг ўша лутфу карамларини деб шаҳид бўлибди! «Ё раб! Қандоғ навқирон эди!»

– Оллоҳ сабр берсин, ҳабибим, – деди у кўкси хўрсиниққа тўлиб ва муҳрдорнинг ғам букиб қўйган жуссасини бағрига босди. – Бошингизга шундоғ мусибат тушибди-ю, сиз нечун бунда юрибсиз?

– Олампаноҳдан ижозат...

– Ижозати не! – деди Бобур койиниб. – Боринг, маърака тадоригини кўринг. Тўхтанг! Раҳматлининг ёши ўн саккизмиди, ўн тўққиз?

– Ҳамал келса, ўн тўққизга чиқур эрди, – деди Кичик Хожа ўзини базўр тутиб.

– Во дариг! Жувонмарг кетибди... – Бобур Мирзо сўз тополмай қолди, ҳозир ҳар не таскин-тасалли айтмасин, жабрдийда отанинг мискин кўнглини кўтармоққа ҳарчанд тиришмасин, барча ҳаракатлари зое, барча маҳрами асрорлиги сохта бўлиб чиқадигандек туюлди – эзилди, ўртанди...

Хуфтон намози ўқилгач, Заҳириддин Муҳаммад Бобур бошчилигидаги йигирма минг отлиқ-яёв қўшин шаҳар дарвозасидан гурас-гурас чиқиб, Агра сари мўр-малахдай бостириб келаётган душман қаршисига – ҳаёт-мамот жангига жўнади.

Малик Хожанинг жанозасида Бобур Ҳофиз Кўйкийга тасодифий кўзи тушиб: «Ҳали учрашурмиз, мавлоно», деган эди, аммо оқшом олим у билан хайрлаша олмади.

Шу бўйи улар олти ойдан сўнг – Бобур Шимолий Ҳиндистонда тинчлик ва осойишталик ўрнатиб қайтгандан кейингина кўришдилар.

* * *

...Ҳофиз Кўйкий юраги увишиб ичкарига қадам қўяркан, остонада кўзлари қизарган, чехраси паришон Ҳумоюнга дуч келди. Четланиб йўл бераркан, енгил таъзим билан сўради:

– Қиблагоҳингизни сиҳатлари нечук?

Ҳумоюн ғамли кўзларини ерга тикди.

– Шукур, – деди бўғиқ овоз билан. Кейин ипак салласининг печи билан кўзларини артаркан: – Кириг, – деди.

Ўртадаги баланд ўринда Бобур Мирзо ётарди. Ранглари синиққан, киртайган кўзларида интиҳосиз бир андуҳ...

– Саломатмисиз, олампаноҳ?

Бемор сезилар-сезилмас бош ирғади, кўзларини шифтдан узиб, олимга қаради. Мавлоно Абулбақо унинг ёстиғини тўғрилаб қўйди-да, Ҳофиз Кўйкийнинг пойқадамига фотиҳа ўқиди:

– Омин, дард берган тангрим ўзи шифо берсин!

Хобгоҳ жим-жит бўлиб қолди. Ҳофиз Кўйкий икки кун муқаддам Бобурнинг хузурида Тошкентга қайтиш учун ижозат сўраганини эслади. «Бемаврид бўлган экан», дея кўнглидан ўтказди афсусланиб.

Бобур бошини болишдан куч билан узиб, унга юзланди-да:

– Аҳволингиз нечук, мавлоно? – деб сўради.

– Оллоҳга минг қатла шукур, олампаноҳ.

– Сафарингиз қарибди-да?

Олим қўлини кўксига қўйди:

– Зоти шарифлари ижозат этсалар...

– Ижозат этурмиз! – деди Бобур ички бир зўриқиш билан, сўнг мушкул бир вазиятда қолгандек, бошини ёстиққа ташлади. – Мавлоно, менинг сизни бунга чорламоқдин мақсадим... – Уни бирдан йўтал тутиб, сўзи бўлинди. – Мақсадим шулки, битмак орзусида юрган таснифларингизга ривож тиламакдир, холос. Биздан не кўмак лозим бўлса, зинҳор тортинмангиз.

– Қуллуқ, олампаноҳ.

– Хотирингиздан фаромуш бўлмоғон эрса, илк бор суҳбат қурганимизда қалбаки алломалар хусусида сўзлаб, сизга ноҳақ ранж еткурган эдим, – деди Бобур. – Азбаройи ўшал кўзи очиқ, қалби басирларга қаҳрим туфайлидан... Аларнинг китоб кемиргувчи сичқонлардан не фарқи бор? Маърифат хазинасининг чин қадрига ёлғиз сиздек аҳли фазлларгина ета олур. Бизни ҳам ўзингизга тенг

кўриб, кўп мутаассир этиб эдингиз, билмам, не йўсин ташаккур айтурмиз... Китобдорга фармойиш берилур: кўнглингиз тилаган жамики китобни ўзингиз билан олмоғингиз мумкин.

Борлиғи ҳаяжондан титраган Ҳофиз Кўйкий қайта-қайта қуллуқ қилди.

– Бирор «сичқон»га емиш бўлгандан кўра, сиздек заршунос қўлига тушса, одамизодга кўпроқ нафи тегур...

Оғир жимлик чўкди. Муҳташам тилла қандиллардаги шамларнинг липиллаб ёнишигина сукунатга раҳна соларди. Анчагача ҳеч кимдан садо чиқмади. Бу ўнғайсизликдан яна Бобурнинг ўзи қутқазди.

– Кеча оқшом ғариб хаёлимга бир нимарсалар келиб, қоғоз қоралаб эдим, – дея заиф жилмайди у.

Бобур бир зум ўйланиб қолди, сўнг ҳорғин кўзларини ёнидаги лавҳга¹ тикди. Юсуфий ўрнидан илдам турди-да, лавҳ устидаги сахтиён² муқовали китобни Бобурга узатди. Бобур китоб қатидан букланган юпқа қоғоз олиб, тиззасига қўйди, бемажол лабларига нимпушти қизиллик югургандек бўлди:

Ё қаҳру ғазаб бирла мени туфроқ қил,
Ё баҳри иноятингда мустағроқ³ қил.
Ё раб, сенгадур юзим, қаро хоҳ, оқ қил...

Бобурни тагин қуруқ, қаттиқ йўтал тутди, нафаси бўғилиб, сўнгги мисрани куч билан базўр шивирлади:

Ҳар нав сенинг ризонг эрур, андоқ қил...

Рубоийнинг ажиб оҳангига сеҳрлангандек, ҳамма бир лаҳза тек қолди. Ниҳоят, бирин-кетин аёнларнинг олқишлари эшитила бошлади:

– Хўп айтибдурсиз, олампаноҳ, бисёр гўзал!

– Ҳақ сўз, ғоят хуштакаллум байтлар...

– Ошиқона гўзал лутф бўлибдир, олампаноҳ...

Бобур Мирзо оҳиста бош чайқади, ҳазин жилмайгандек бўлди. Синиққан чеҳрасида бир лаҳза аламнок таассуф ифодаси кўринди...

Бу дардли мисраларнинг «ошиқона гўзал лутф» эмас, балки суронли умри сўнгги манзил сари бораётган улкан музтариб қалбнинг келгуси насллар олдида беражак изтиробли ҳисоби, даврон ҳукми қаршисидаги маънос ўкинчи эканини ёлғиз Ҳофиз Кўйкийгина ўз савқи табиийси билан англади. Бобур бунини сезди, миннатдор кўзлари олимга жавдираб боқди... Оламнинг қарийб ярмини қилич билан, қарийб ярмини қалам билан забт этган, бир оғиз каломига минг-минглаб одамларни мунтазир итоатда тутган, ҳаминша шаъну шавкат оғушида музаффар яшаган бу улуғ заковат соҳибини бундай маҳзун ва ғариб ҳолда кўрмоқлик ғоят оғир эди – Ҳофиз Кўйкий мутаассир бўлиб, беихтиёр нигоҳини олиб қочди...

¹ Лавҳ – китоб қўйиладиган мослама, ёзув тахтаси.

² Сахтиён – чарм, чидамли.

³ Мустағроқ – ғарқ.

Эрталаб беморнинг аҳвол-руҳияси хийла енгиллашди, аммо ҳамон дармон-сиз эди. Ҳофиз Кўйкий бомдод намозидан сўнг у билан хайр-хўшлашиб, барча яхшиликлари учун қайта-қайта ташаккур айтди, оллоҳдан шифо тилади. Хоб-гоҳда талай одам бор эди, бироқ Бобур мижжаларида йилтираган томчиларни ишак чорси билан артишдан истиҳола қилмади.

– Сизга нечоғли ҳавасим келишини билсангиз эди!

Унинг Ҳофиз Кўйкийга айтган сўнгги сўзлари шу бўлди...

Карвон эндигина Ҳиндистон сарҳадидан чиққанида кўпириб кетган чавкар отда Қобул сари елиб бораётган чопар орқадан қувиб етди: «саодатманд» шоҳ Заҳириддин Муҳаммад Бобур Мирзо оламдан ўтган эди...

Савол ва топшириқлар

БИЛИШ

Сўзлаш

1. Бобур баъзида нега озодваш дарвиш бўлгиси келди?
2. Бобурнинг қизи Гулбаданбегим билан бўлган суҳбати шоҳнинг қай хусусиятини намоён қила олди?
3. Умрининг охирги дамлари Бобур Ҳофиз Кўйкийга қандай бебаҳо совға тортиқ қилди?
4. Бобурнинг ўзини ҳинд аскарлари билан солиштирганини қандай баҳолайсиз?

ТУШУНИШ

Жуфтликда ишлаш

Муҳокама қилиш

1. Нега шоҳ ҳинд аскарларининг жисмини бўйсундира олди-ю, руҳларини бўйсундиришга қудрати етмади? Фикрингизни асар матнига таянган ҳолда изоҳланг.
2. Буюк империянинг ҳукмдори бўлган Бобур оддий инсон Ҳофиз Кўйкийга ҳаваси келишини сабабларини топинг.

Қўллаш

Қуйидаги тизимдан фойдаланиб, матнга таянган ҳолда бадиий асар тилини аниқланг.

<i>Бадиий тасвир воситалари</i>	<i>Далиллар</i>

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Ёзиш

«Ўйлан, изла, топ»

<i>Асар нима учун қизиқарли бўлди?</i>	<i>Асардан сизга ёққан жумлаларни айтинг</i>	<i>Асар сарлавҳасини яна қандай аташ мумкин?</i>

УМУМЛАШТИРИШ

Концептуал жадвални тўлдириг.

<i>Бобур</i>	<i>Ҳофиз Кўйкӣ</i>	<i>Кичик хожа</i>	<i>Гулбаданбегим</i>
<i>Кимлар?</i>			

БАҲОЛАШ

1. Саодат соҳилини сиз қандай тасаввур қиласиз?
2. Сизнингча, асарда тўқима тимсоллар тарихий шахслар шахсиятини очиб беришда қандай роль ўйнаган?

ТЎРА СУЛАЙМОН (1934 йилда туғилган)

Миллий йўсиндаги битиклари билан китобхонлар меҳрини қозонган шоир Тўра Сулаймон 1934 йил 15 февралда Жиззах вилоятининг Бахмал туманига қарашли Алдашмон қишлоғида туғилган. Бўлажак шоир гўдаклигида отаси Сулаймонқул қулоқ сифатида қамалади. Тўранинг онаси кишилар юмушларига қарашиб юриб, оилани очлигу парокандаликдан сақлаб қолади. Ана шу оғир турмуш таассуротлари Тўра Сулаймон руҳиятида бир умрга қолади ва у яратган асарларида мазкур мавзуга бот-бот мурожаат қилади. Қамоқ муддатини ўтаган отаси 1939 йилда она юртидан Сирдарёнинг «Малик» деб аталмиш гўшасига кўчиб боради. 1951 йилда ўрта мактабни тугатган йигит бир неча йил

физика, математика, география сингари фанлардан дарс беради. Бадиият сирларини ўрганмоқчи бўлган Т. Сулаймон 1958 йилда Тошкент давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети) ўзбек филологияси факультетига сирдан ўқишга кириб, уни 1964 йилда тугаллади. Олий таълимдан сўнг Гулистон туманидаги мактабларда она тили ва адабиётидан дарс берди. Айни вақтда, болалиқдан меҳр қўйгани – бадий ижод билан астойдил шуғулланади. Кейинчалик, Гулистон туманида чоп этиладиган «Гулистон», вилоятда чиқариладиган «Сирдарё ҳақиқати» газеталарида меҳнат қилди. Т. Сулаймон 1972–1981 йилларда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Сирдарё вилоят бўлимининг масъул котиби, адабий маслаҳатчиси лавозимларида ишлади.

Шоирнинг биринчи китоби – «Истар кўнгил» 1962 йилда чоп этилди. 1965 йилда «Қорасоч» достони босилди ва кўпчиликнинг тилига тушди. Шу йилнинг ўзида «Мен қайга борар бўлсам» шеърлар китоби босилди. Шундан бери шоирнинг «Жаҳонгашта» (1970) достони, «Ҳамқишлоқларим» (1973) ва «Интизор» (1973) тўпламлари, «Сирдарё қўшиқлари» (1974), «Илтижо» (1976), «Алҳазар» (1976), «Тўйбоши» (1977), «Сизни эслаيمان» (1980), «Қоракўзгинам» (1981), «Истар кўнгил» (1984), «Гулшан» (1988), «Сарвиноз» (1989), «Ҳарсанг» (1994), «Жаҳоннома» (1996), «Гул бир ён, чаман бир ён» (1996), «Ёвқочди» (1998) номли китоблари нашр этилди. Ўнлаб қўшиқлари Ўзбекистоннинг энг машҳур хонандалари томонидан севиб куйланмоқда.

Ўзбек бадий тафаккурини юксалтириш, замондошларда эзгу маънавий сифатларни шакллантириш борасидаги хизматлари учун 1999 йилда Тўра Сулаймонга «Ўзбекистон халқ шоири» унвони берилди.

ИЛТИЖО

Баҳор келса бошланар боғда булбул хониши,
Саъва, қумри нағмаси, суралай товланиши.
Қирларда лола сайли, қишловларда йилбоши,
Тўхтагай табиатдан ҳаққушлар зорланиши.
Баҳор, кетма менинг боғимдан.

Ўлмасликка ишора – ўланга ошиқлигим,
Саодатга ишора – замонга ошиқлигим.
Теранликка ишора – уммонга ошиқлигим.
Гўзалликка ишора – бўстонга ошиқлигим.
Баҳор, кетма менинг боғимдан.

Букун қай бир ерда қиш, қайда хазонрезгилик,
Қайларда ёз, қайда куз, қайда жондан безгилик,
Кўкламнинг ҳар нафаси умрга арзигулик,
Боғсиз, боғбонсиз ерда не ҳам қилсин эзгулик...
Кетма, баҳор, менинг боғимдан.

Гиёҳ билан қопланмиш кўҳна қабр бошлари,
Майсадаги шудринглар кимларнинг кўз ёшлари?
Бу ерда ётар отам ҳам узангидошлари¹,
Ҳар баҳор эслар уни қавми-қариндошлари,
Баҳор, кетма менинг боғимдан.

Ёз бўйи қорга зорман, қишда баҳорга зорман,
Чаманда гул бўйига интиқман, интизорман,
Куз келмай хазон бўлган севги, гулдан безорман,
Баҳорсиз ҳам диёрсиз эл ичра беназарман,
Баҳор, кетма менинг боғимдан.

БИЛИШ

¹ Узангидош – елкадош, дўст, тенгдош, жўра маъноларида.

Сўзлаш

1. Баҳорнинг кириб келиши қандай тасвирланган?
2. Қишловларда йилбоши деганда адиб нимани назарда тутяпти?
3. “Букун қай бир ерда қиш, қайда хазонрезгилик, Қайларда ёз, Қайда куз, қайда жондан безгилик” мисралари фақат табиат ҳолатларигагина дахлдор деб ўйлайсизми?
4. Одамзод табиатининг жудаям мураккаблиги қай мисраларда ўз ифодасини топган?

ТУШУНИШ

1. Кўкламни сиз нима учун севасиз?
2. Кўкламнинг ҳар нафаси нега умрга арзигулик деб ўйлайсиз?

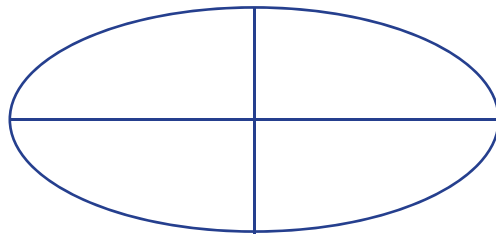
ҚўЛЛАШ

«Ўйлан, изла, топ»

<i>Асар нима учун қизиқарли бўлди?</i>	<i>Асардан сизга ёққан жумлаларни айтинг</i>

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“SWOT” таҳлил жадвалини асар мазмунидан келиб чиқиб тўлдилинг.

2. Асарда қўлланилган ўхшатишларни тўпланг ва нима учун қўлланганлигини таҳлил қилинг.

УМУМЛАШТИРИШ

“Кластер” усули асосида кўкламга хос хусусиятларни аниқланг.

Баҳорнинг хусусиятларини “*Оқилнинг олти қалпоғи*” усули асосида баҳоланг.

АРМОН

Бобомнинг орзулари амалга ошмас бўлса,
 Юрган йўлимда ўлан, қўшиқ қалашмас бўлса,
 Қўшиқларим боғлардан, тоғлардан ошмас бўлса,
 Эл-юрт бахтини куйлаш менга ярашмас бўлса,
 Кўнглимда армон ётар,
 Чўкиб қолган нор мисол.

Бемаврид хешларимнинг кўзларида ёш кўрсам,
 Бир мард билан нопокнинг тақдирин туташ кўрсам,
 Қайси бир бегуноҳни кенг йўлда адаш кўрсам,
 Бир бетайин кимсанинг оёғида бош кўрсам,
 Кўнглимда армон ётар,
 Терскайдаги қор мисол.

Гулзорни алаф босса, зоғ босса, боғбон туриб,
 Муаллақ қолса кимдир, ер туриб, осмон туриб,
 Бир газанда топтаса, тупроқни посбон туриб,
 Бир йўртоқ йўл бошласа, қудратли карвон туриб,
 Кўнглимда армон ётар,
 Бузилган рўзғор мисол.

Савол ва топшириқлар

Сўзлаш

Мулоқот

1. Орзу ва армоннинг фарқларини аниқланг.
2. Лирик қаҳрамонда армоннинг пайдо бўлишига қандай сабаблар бор?

ТУШУНИШ

Муҳокама қилиш

1. Нима учун асарда адибнинг норозиликлари акс эттирилган?
2. Ҳаётда шундай ҳодисалар рўй бериши мумкинми? Фикрингизни исботланг.

ҚўЛЛАШ

1. “*Ақлий ҳужум*”. Сизнинг ҳаётда қандай армон-у, қандай орзуларингиз бор?
2. Армон”, “Орзу” сўзларига «Синквейн», яъни беш мисрали шеър усулини қўлланг, сўнгра уларнинг ўхшаш ҳамда фарқларини аниқланг

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Матн устида тадқиқот иши юритинг.

1-гурух	Матннинг асосий ғоясини топинг	
2-гурух	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
3-гурух	Фикрингизни расм билан тасвирланг	
4-гурух	Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг	
5-гурух	Тарбиявий хулоса чиқаринг	

УМУМЛАШТИРИШ

Ёзиш

“*Т-жадвали*” усули орқали асардаги орзу ва армонларни ажратинг. *Жадвални тўлдиринг.*

«Армон» шеъри	
Армонлар	Орзулар

“Армонларим чегара билмас”, деган фикрга ўз муносабатингизни билдиринг.

ГУЛ БИР ЁН, ЧАМАН БИР ЁН

Чаман ичинда бир гул, гул бир ён, чаман бир ён.
Сарву санобармидир – соч бир ён, суман бир ён.
Саҳар, субҳи содиқда мушк бир ён, мужгон бир ён.
Тун пардасин тортса гар, ой бир ёр, осмон бир ён.

Ўсган боғига олқов¹, ўстирган боғбонига,
Хавфу хатардан сақлаб келган соябонига,
Андалиб қўнар, зоғлар қўнолмас бўстониغا,
Мақтовига мен бир ён, борлиқ суҳандон бир ён.

Ҳаким зоти бор ерда дард бир ён, дармон бир ён.
Ёринг жафокаш бўлса, уй бир ён, зиндон бир ён.
Икки жон бир бўлмаса, шам бир ён, шамдон бир ён.
Айри бўлса йўллари, туғ бир ён, қалқон бир ён.

Бу оламда Ой танҳо, муборак қуёш танҳо,
Бўй қизларнинг ичинда бир шу эгма қош танҳо.
Унингдек ҳеч ким менга бўлмаса сирдош танҳо,
Гўрўғли султон бир ён, Тўра Сулаймон бир ён.

Савол ва топшириқлар

Гуруҳда ишлаш

1. «Ўсган боғига олқов, ўстирган боғбонига, Хавфу хатардан сақлаб келган соябонига» сатрларида олқиш кимнинг шаънига айтиляпти деб ўйлайсиз?
2. «Ўргимчак уни» усули ёрдамида ифодали ўқиш мусобақасини ўтказинг.
3. Шеърни ёд олинг.

¹ Олқов – олқиш, мақтов, дуо, раҳмат маъноларида.

ТАВАЛЛО

Нелардандир кўнгил бўлиб ғаш,
Ҳам эгилиб, бу эгилмас бош,
Кўзларимда қалқиб турса ёш,
Бу ҳолимга беролмай бардош,
Бир муштипар Онам йиғлайдир,
Қолганлари ёлғон йиғлайдир.

Қайтар бўлсам қуруқ қўл овдан,
Қора қозон қолса қайновдан,
Ҳам айрилиб ўлжа, уловдан,
Қарзга ботар бўлсам бировдан
Таскин бериб Онам йиғлайдир,
Қолганлари ёлғон йиғлайдир.

Бирда ҳақдин, бирда ноҳақдин,
Жабр кўрсам бир бетавфиқдин,
Ортада турсам қалби қуроқдин,
Қадрим хароб бўлса тупроқдин,
Оҳлар уриб Онам йиғлайдир,
Қолганлари ёлғон йиғлайдир.

Оға-ини ўртасида гап...
Алҳол, келиб чиқса ихтилоф,
Бири иззат, бири мулк талаб,
– Бу оқ сутим, меҳримга хилоф, –
Дея шўрлик Онам йиғлайдир,
Қолганлари ёлғон йиғлайдир.

Синалмоқнинг гали келганда,
Ногоҳ мағлуб бўлсам майдонда,
Номим қолмас бўлса жаҳонда,
Ким дўст-душман билинар онда
Аҳволимга Онам йиғлайдир,
Қолганлари ёлғон йиғлайдир.

Ғаним бир ён, мен бир ён бўлсам,
У устувор, мен урён бўлсам,
Бу ҳам камдай ногирон бўлсам,
Ёғоч отга ёнма-ён бўлсам,

Ой тутилиб, Онам йиғлайдир,
Қолганлари ёлғон йиғлайдир.

Бўлсам гумроҳ, бўлса гуноҳим,
Вужудимга солмасдан ваҳм,
Қабул айлаб тавалло – оҳим,
Дариғ тутмай меҳринг, Илоҳим,
Йиғлатмагин мушфиқ Онамни,
Волидаи муҳтарамамни.

Савол ва топшириқлар

1. «Қолганлари ёлғон йиғлайдир» жумласи замирида қандай маъно яширин деб ўйлайсиз?
2. Шеър мазмуни асосланиб онага хос хусусиятларни **«Кластер» усулида** жамланг.
3. «Бетавфиқ», «муштипар», «ёғоч от», «мушфиқ» сўзларининг маъносини гуруҳда шарҳланг.

Ўқиш

ҲАЛИМА ХУДОЙБЕРДИЕВА (1947 йилда туғилган)

Таниқли шоира Ҳалима Худойбердиева 1947 йилнинг 17 май куни Сирдарё вилоятининг Боёвут туманида туғилди. Отаси ҳам, онаси ҳам гўзалликнинг, бадиий сўзнинг қадрини биладиган кишилар эди.

Табиат ато этган истеъдод туфайли Ҳалима Худойбердиева машҳур шоира Зулфиянинг назарига тушиб, унинг кўмагида пойтахтга келиб қолди. Ҳалима Тошкент давлат университетининг талабаси бўлди. 1972 йили дорулфунуннинг журналистика факультетини битирди. Янги марраларни забт этишга интилган ёш шоира 1975–1977 йилларда Москвада Горький номидаги жаҳон адабиёти институтининг Олий курсларида таҳсил олди.

Ўқувчилик йилларидаёқ шеърлар ёза бошлаган ва ўзига хос истеъдоди, ифода тарзининг таровати билан шеърхонлар эътиборини тортган Ҳалима Худойбердиева дастлабки шеърий мажмуаси – «Илк муҳаббат»ни ҳали талаба эканида – 1969 йили чоп эттирди. Биринчи китобча ўзбек шеъриятига ўзига хос шоира кириб келаётганлигидан далолат берди. Ёш Ҳалима учун ижод эрмак эмас, ҳаёт-мамот масаласи эди. У бир шеърида: «Шунчаки ёзмоқлик шоирга ўлим», – дейди. Шу боисдан унинг шеърларини шунчаки ўқиб бўлмайди. Шоиранинг «Оқ олмалар» (1973), «Чаман» (1974) китоблари кетма-кет босмадан чиқди. Сўнгра «Суянч тоғларим» (1976), «Бобо қуёш» (1977), «Иссиқ қор» (1979), «Садоқат» (1983), «Муқаддас аёл» (1987), «Юрагимнинг оғриқ нуқталари» (1991), «Бу кунларга етганлар бор» (1993), «Хурлик ўти» (1993), «Тўмариснинг айтгани» (1996), «Сайланма» (2000) сингари тўпламлари дунё юзини кўрди.

Шоиранинг шеърлари қатор чет тилларга таржима қилинган. Унинг ўрисчага таржима этилган шеърлари «Гордость» (1976), «Белое яблоко» (1979), «Решимость» (1985) номли тўпламларда Москва ва Тошкентда чоп этилган.

Ҳалима Худойбердиева 1990 йили «Муқаддас аёл» тўплами учун Ҳамза номидаги жумҳурият давлат мукофотиغا сазовор бўлган. 1991 йилда Ҳ. Худойбердиевага «Ўзбекистон халқ шоираси» унвони берилди.

	<p><i>Ўқиш</i></p>		<p><i>Ёд олиш</i></p>
---	--------------------	---	-----------------------

ДОРИЛОМОН КУНЛАР КЕЛДИ...

Онагинам!
Дориломон кунлар келди, шафақлари ол,
Қаён боқсанг, шайланишлар ва созлашлар тор.
Олча гулин кўзларингга суртасан беҳол:
«Бу кунларга етганлар бор, етмаганлар бор».
Сўлғин-сўлғин лабларингдан учаркан шу сўз,
Отагинам хаёлимда ростлай бошлар қад.
Дориломон кунларга қайт, она, юмиб кўз
Ўксик дилда бошланмасин десанг қиёмат.
Бу табиат суюмлидир ҳам кўзлари кўр,
Гоҳ шаробдан, гоҳ оғудан қилар бизни маст.
Белгинангга тиргак бўлай, онажоним, тур,
Дориломон қуёшга боқ, унга қасдма-қасд.
Юзинг ардоқли қуёшдай иссиқ ва маҳваш.
Кўзларингда умид ёнар тикилган они.
Қорли кунлар билан кетсин дилингдаги ғаш.
Қизғиш лоларанг қоплайдир бу кун дунёни.
Бу дунёнинг қир-дарасин хосияти мўл,
Ерни яланг оёқ боссанг яйрайди танинг.
Яшамоқ – бир тансиқ таом, унга урсанг қўл,
Борган сари очиладир иштаҳанг санинг.
Боғлардаги етилгуси ҳар мевали шох,
Ризқдир бизга, ризққа доим дил илинжликдир.
Ўғлонларинг келар ана очишиб қучоқ,
Ўғлонларинг мева қадар бир ширинликдир.
Онагинам!
Ўзинг тортма давралардан эл чорлаганда,
«Тирикликнинг байрами», деб созлаганда тор.
Ўзинг сўлғин лаблар билан пичирлагандай:
«Бу кунларга етганлар бор, етмаганлар бор».

	<p><i>Савол ва топшириқлар</i></p>
---	------------------------------------

БИЛИШ

Муҳокама қилиш

Сўзлаш

1. “Бу кунларга етганлар бор, етмаганлар бор” сатрида ўзбек оналарига хос бўлган қандай хусусиятлар акс эттириляпти деб ўйлайсиз?
2. Фарзанднинг онага нисбатан муҳаббати айниқса қайси сатрларда ёрқин ифодаланган?
3. “Қорли кунлар” иборасини қандай тушунасиш?

ТУШУНИШ

1. Дориломон кунлар деганни қандай тушунасиш?
2. Нега ерни яланг оёқ боссанг дилинг яйрайди?
3. Нима учун ўғлонлар ширин мевага ўхшатиляпти?

ҚЎЛЛАШ

Ёзиш

Асарда қандай бадиий тасвир воситалари ишлатилган? Жадвални тўлдиринг.

Бадиий тасвир воситалари	Далиллар
Ўхшатиш	
Сифатлаш	
Қиёслаш	
Қаршилантириш	
Риторик сўроқлар	

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Ёзиш

1. Матн устида тадқиқот иши юритинг.

1-гурӯҳ	Матннинг асосий ғоясини топинг	
2-гурӯҳ	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
3-гурӯҳ	Фикрингизни расм билан тасвирланг	
4-гурӯҳ	Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг	
5-гурӯҳ	Тарбиявий хулоса чиқаринг	

УМУМЛАШТИРИШ

Асар мазмунига асосланиб, қаҳрамонга хос хусусиятларни тўпланг.

БАХОЛАШ

«Онажоним-қадрдоним» мавзусида эссе ёзинг.

Ўқиш

Ёд олиш

БЕГИМ, СИЗНИ ХУДОЙИМ

Бегим, сизни худойим расо қилиб яратган,
Кимларнидир ўйчану, сизни кулиб яратган.
Ногаҳон бериб қўйиб бу ҳусни, камолни
Ўзи ҳам рашк, ҳасадга тўлиб-тўлиб яратган.
Қия тушган нигоҳни армонга йўймагайсиз,
Қиз қалбига севмоқни осонга йўймагайсиз.
Қийнамангиз, у ўзи ўртангучи бир бағир,
Бу бағирни кенгликда осмонга йўймагайсиз,
Сиз худдики Фарҳодсиз, Ширин қайдадир, бегим.
Орзуларим дилда-ю, нолам найдадир, бегим,
Сиз десам, бар тутқазмай, сочилган ўйларимдай,
Бу тонг қаро сочларим майда-майдадир, бегим.
Сизни мен ўзимга ҳам лойиқ кўрмам, рости гап,
Ўзгага бермоқ эса, тушимга кирмас ухлаб.
Ўзга билан кетсангиз, равон йўллар қолмасин,
Бегим, иккиланмасдан ер юзин ташланг миҳлаб.
Миҳнинг, тиғнинг захрини сезмай ёниб бораман,
Ишқ зардобли шаробдир, қониб-қониб бораман.
Ҳеч ким билан сирлашмай, ҳеч кимсага тутмай май,
Ўз қоним билан ўзим алвонланиб бораман.
Ҳайратларда қотгайсиз мени кўрганда ул дам

Ёнингиздаги совуқ сулудан совурсиз ҳам,
 Сизни обдан музлатгач, ўзим қайтарман чунки
 Бунгача йўқ садоқат, бундан сўнг ҳам бўлар кам.
 Ўзга тортмам чексам ҳам шунча жабру жафони,
 Ўзгага ҳам бермасман Сиздек бир бевафони!
 Бегим, Сизни худойим расо қилиб яратган...

Савол ва топшириқлар

БИЛИШ

Муҳокама қилиш

Сўзлаш

1. Шеърнинг дастлабки байтлари маъносини очинг.
2. Қиз қалбининг нозик тебранишлари шеърнинг қайси сатрларида, айниқса, гўзал тасвир этилган?

ТУШУНИШ

“Бегим” сўзининг шеърдаги самимийликни чуқурлаштиришга қай даражада хизмати бор деб ўйлайсиз?

Қўллаш

Жуфтликда ишлаш

1. Асарга яна қандай бошқача ном бериш мумкин?
2. Лирик қаҳрамоннинг ёрга эришиш учун қатъий интилиши ифодаланган сатрларини топиб, мазмунини ўз сўзингиз билан етказишга ҳаракат қилинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Ҳозирги кунда ҳам аёл ўз турмуш ўртоғига эҳтиром билан “бегим” деб мурожаат этадими?

УМУМЛАШТИРИШ

Гуруҳда ишлаш

“Инсерт” усули орқали шеър ҳақида олган билимларни мустаҳкамланг.

“V” – биламан	
“+” – билмайман	
“–” – янги ахборот	
“?” – тушунмадим	

Шеърдан олган таассуротларингизни синфдошларингиз билан муҳокама қилинг.
Сўнгги сатрларни давом эттиришга ҳаракат қилинг.

ШУНЧАКИ

Менинг шунчаки ўйлагим келмас,
Хаёл шароб мисол қилсин сархуш, маст.
Менинг шунчаки куйлагим келмас,
Овоз пардаларим чидаб берса бас.

Шунчаки севилмоқ – бахти қоралик,
Тўла толе учун бу кемтик, бу кам.
Менинг қалбим шундай севгига молик,
Бир чарсиллаб ёнай, сўнгра сўнсам ҳам.

Оҳангга шунчаки солмасдан қулоқ,
Таржима қилиб ёз сим садоларин.
Ахир булоқмасмиш тоғдаги булоқ,
Кўзёшларимиш ишқ гадоларин.

Шунчаки кулмоқ ҳам истехзодек гап,
Бирдан қаҳ-қаҳ урай чўчиб кетсинлар.
Бошларига осмон тушгандай қулаб,
Ғафлат бандалари ёқа тутсинлар.

Шунчаки йиғлаш ҳам ярашмас бизга,
Уни эплар фақат юраги тошлар.
Шундай йиғлай, ҳожат қолмасин сўзга,
Қурғоқ кўзлардан ҳам қуйилсин ёшлар.

Шунчаки ёзмоққа кўнгил тўлмайди,
Шунчаки ёзмоққа бормайди қўлим.
Шунчаки ёзганга чидаб бўлмайди,
Шунчаки ёзмоқ бу – шоирга ўлим.

Савол ва топшириқлар

Қуйидаги берилган гаплар дуруст бўлса (+), дуруст бўлмаса (-) белгиси қўйиб чиқинг.

<i>Шунчаки куйлагим келар</i>	
<i>Бир чирсиллиб ёнай, сўнгра сўнсам ҳам</i>	
<i>Тогдаги булоқ ишқ гадоларининг кўз ёшларимиш</i>	
<i>Шунчаки йиглашни ҳамма эплайди</i>	
<i>Шунчаки ёзмоққа кўнглим тўлмайди</i>	
<i>Шунчаки ёзганга чидаса бўлади</i>	

ТУШУНИШ

Сўзлаш

1. “Шунчаки севилмоқ” жумласини қандай тушунасиз?
2. Қачон қурғоқ кўзлардан ёш қуйилади?
3. Шунчаки куладиган инсонларнинг мақсади нима деб ўйлайсиз?
4. Нега шунчаки шеър ёзиш шоирга ўлим деб ўйлайсиз?

ҚўЛЛАШ

1. Диктофон орқали шеърни ифодали ўқишингизни кузатинг.
2. Шеърый матнни насрий матнга айлантириб иш дафтарингизга ёзинг.

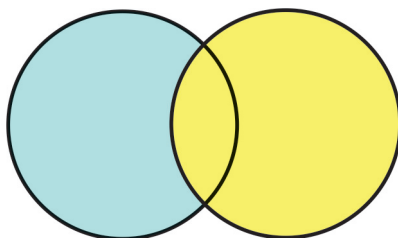

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“Шеър” сўзига «Синквейн», яъни беш мисрали шеър усулини қўлланг.

УМУМЛАШТИРИШ

Венн диаграммаси орқали матн юзасидан инсоннинг сохта ва самимий хатти-ҳаракатларини таққосланг.

БАҲОЛАШ

3. “Қалбакилик менга бегона” мавзусида эссе ёзинг.

БУГУН ТУРККА НЕ КЕРАК ...

Бугун туркка не керакдир,
Чуқур англар онг керак.
Гўдаклари эртанги кун,
Таратажак донг керак.

Гарчанд ҳар кун юки ортар,
Аробаси дилни ўртар,
Отни тинмай олдга тортар,
Бир ёвқур султон керак.

Бор кўнгил, чил-чил керакдир,
Бор узилган қил керак.
Бор кесилган тил керакдир,
Бор бутун иймон керак.

То Турон заминда турк бор –
Ўлмагай ор, ўлмагай ор.
Жон эмас, эрка талабгор,
Эрк учун қурбон керак.

Тилларидан учмагай оҳ,
Кул-кул бўлур зиндону чоҳ.
Фақат бор туркка бир Оллоҳ,
Биттадан Қуръон керак.

БИЛИШ

1. “Турк” сўзининг маъносини аниқланг.
2. “Чуқур англар онг” мисрасининг мазмунини қандай изоҳлайсиз?

ТУШУНИШ

1. Нега туркнинг гўдаклари эртанги кун донг таратиши керак?
2. Нима учун Турон заминда турк бор экан ор ўлмайди?

ҚўЛЛАШ

Қуйидаги жадвални тўлдиринг.

Шеърдаги жумла	Мазмуни	Ўқувчи фикри

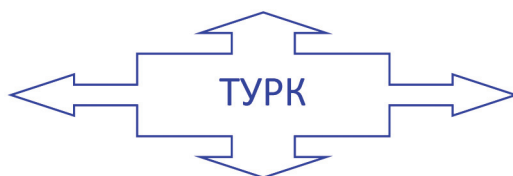
ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Қуйидаги жадвалдан фойдаланиб, матнга таянган ҳолда бадий асар тилини аниқланг.

<i>Тасвирий воситалар</i>	<i>Далиллар</i>
<i>Ўхшатиш</i>	
<i>Сифатлаш</i>	
<i>Қаршилантириш</i>	
<i>Жонлантириш</i>	

УМУМЛАШТИРИШ

Туркий халқларга қайси миллат вакиллари киришини тўплаштинг.

БАҲОЛАШ

Рефлексия «3-2-1»

Асардаги 3 асосий ахборот;

Қийинчилик туғдирган 2 масала;

Дарсда ёққан 1 жиҳат.

РОБИНДРАНАТҲ ТҲОКУР
(Рабиндранат Тагор)
 (1861–1941)

XX аср жаҳон адабиёти тараққиётига кучли таъсир ўтказган таниқли ҳинд адиби, мутафаккири, шоири, композитори, педагоги Робиндранатҳ Тҳокур 1861 йилнинг 7 майида Калькутта шаҳрида бадавлат хонадонда дунёга келди. Робиндранатҳнинг отаси мустамлакачилик зулмига қарши бўлган кишилардан эди. Шу боис у фарзандларини миллий мактабларга бериб, уларнинг ҳинд маданиятини ўрганишларига, ўз миллий тарихларини билиш ва уни севиб қолишларига жиддий эътибор қаратди. Тҳокурлар хонадони ҳур фикрли, ўқимишли, ижодкор кишилар тез-тез тўпланиб турадиган жой эди. Шу сабабли ҳам табиатан истеъдодли Робиндранатҳда

ижодга ҳавас, ўзлигини таниш ва ифодалашга иштиёқ жуда эрта уйғонди.

Ўша пайтда қарор топган анъанага кўра, инглиз тилини ҳам жуда пухта ўрганган Р. Тҳокур 1878 йилда Англияга ўқишга келади. Салкам икки йил давомида инглиз ва у орқали жаҳон адабиёти ҳамда санъати намуналари билан кенг танишади. Англиядан ўқишдан қайтиб, ўзининг мерос мулки бўлмиш қишлоқда қашшоқ, эзилган деҳқонлар билан бирга яшай бошлаган адиб ҳинд ҳалқининг инсоний ҳуқуқлари нечоғлик топталаётганлигини кўрди. Бу ҳол уни миллий мустақиллик учун курашчилар сафига тортди.

Тҳокур ижодини шеърлар ёзиш билан бошлади. 1881 йилда шоирнинг «Оқшом қўшиқлари» шеърий тўплами нашр этилди. Бу китоб ёш шоирнинг номини шеърхонлар орасида машҳур қилди ва унинг поэтик асарлари шу йилдан бошлаб кетма-кет чоп этила бошлади. «Гитанжали» тўпламидаги шеърларини шоирнинг ўзи инглизчага ўғирди. 1912 йилда Лондонга боришганда адибнинг ўғли китобнинг инглизчага таржима қилиниб чоп этишга мўлжалланган нусхаси солинган портфелни метро вагонларидан бирида қолдириб кетади. Яхшиямки, таржима солинган портфел топилади ва ундаги шеърлар шу йилиёқ Англияда нашр қилинади. Орадан бир йил ўтар-ўтмас, Тҳокурга Нобель мукофоти берилади.

Робиндранатҳ Тҳокурнинг ижодий қамрови – жуда кенг. У ҳинд ҳикояна-вислигининг энг истеъдодли намояндаси сифатида машҳур. Адибнинг шундай

романлари борки, дунёдаги асосий тилларнинг жуда кўпчилигига ағдарилган. Адиб насрий асарларида инсоннинг эркин руҳи ва етук ақли турли йўсинда тарафдор қилинади. Ёзувчи ҳинд халқини озод кўришни истади. Лекин унинг тасвирида бутун ҳинд халқининг ҳурлиги ҳар бир ҳинднинг ғафлатдан, дангасаликдан, жаҳолатдан, лоқайдликдан озод бўлишига боғлиқ ҳолда кўрсатилади.

Халқини маърифатли кўришни истаган адиб ўз қишлоғида мактаб очди. Ўзи дастур тузиб, шу асосда ўзи дарсликлар яратиб, ўз ҳисобидан бу мактабда халқнинг фарзандларини ўқитади. 1921 йилда эса ўз ҳисобидан дорулфунун ташкил этади. Робиндранатх Тҳокурнинг ҳинд миллий тафаккури, маданияти, тараққиётидаги ўрни шу қадар улканки, уни ҳақли равишда «Ҳиндистоннинг виждони» деб аташади. Шоирнинг ватанпарварлик ва миллий ғурур куйланган «Жанганамана» шеъри озод Ҳиндистон республикасининг давлат мадҳиясидир.

Р. Тҳокур 1941 йилнинг 7 августида вафот этди.

НУР ВА СОЯЛАР (қисқартиб олинди)

II

Бутун қишлоқ аҳолиси бир-бирларига қарши иғво тарқатадилар ва шакарқамиш экадилар, чақимчилик қиладилар ва жут экадилар. Фақат Шошибушон билан Гирибалагина фалсафа ва адабиёт ўрганиш билан машғул. Бу дўстлик ҳеч кимни таажжублантирмас ва қизиқтирмас эди, чунки Гирибала ўн ёшлик қизча бўлиб, Шошибушон яқиндагина санъат магистри¹ ва ҳуқуқ бакалаври² унвонини олган. Улар қўшни эдилар.

Гирибаланинг отаси Хоркумар бир вақтлар ўз қишлоғида ижарага ер олиб деҳқончилик қиларди, аммо кейин қўли танг келиб, бисотида бор нарсани сотди-ди, ўз хўжайинига ноиб бўлиб ишга кирди; хўжайини сира қишлоқда яшамас эди. Хоркумарнинг қишлоғи ўзи ер ижараси йиғиб юрадиган вилоятда, шу сабабли у ўз уйдан узоққа боролмасди.

Санъат магистри унвонини олганда Шошибушон ҳуқуқ фанидан ҳам яхши имтиҳон берди, лекин ҳеч қандай иш билан машғул бўлмади. Ҳеч ким билан ортиқча иноқ ҳам бўлмади; мажлисларга қатнашса ҳам, бирор марта икки оғиз сўзлаган эмас. Кўзи заифроқ бўлганидан, баъзан ошналарини танимай қоларди – у кўзларини қисиб қарарди, одамлар эса, буни нописандлик нишонаси деб ҳисоблар эдилар. Шошибушонни ишлашга мажбур этиш учун қилинган ҳаракатлари ҳеч қандай натижа бермагач, отаси уни қишлоққа келтириб, хўжаликка қарашиб туришни топширди. Шошибушон қишлоқ аҳолисидан кўпгина мазаммат ва таъналар эшитди. Бунинг ўзига хос сабаблари бор эди: Шошибушон

¹ Магистр – юқори олий маълумот олган мутахассис.

² Бакалавр – қуйи олий маълумотли мутахассис.

осойишталик, тинчликни яхши кўрарди, шунинг учун уйланишни ҳам хоҳламасди. Қизлари балоғатга етиб, ўзларига юк бўлиб қолган ота-оналар эса унинг уйланишга майли йўқлигини манманлик деб, шўрликнинг бу «айбини» сира кечирмасдилар.

Қишлоқда у билан муомала қиладиган бирдан-бир одам Гирибала эди. Гирибаланинг акалари мактабда ўқирдилар; мактабдан қайтгач, эси паст сингилларига ернинг шакли қандай, ер каттами, қуёш каттами? – дегандай саволлар берар эдилар. Қизча буларга нотўғри жавоб берганда, дарғазаб бўлиб, унинг хатосини тузатардилар. Кўзга ташланиб турадиган нарсалар қуёшнинг ердан катталиги ҳақидаги фикрга зид келарди, аммо Гирибала жасорат қилиб баъзан бу ҳақда ўз тушунчаларини баён этганда, акалари янада кеккайиб:

– Сен нима деяпсан? – дердилар. – Бизнинг китобда шундай деб ёзилган ахир, сен бўлсанг...

Босма китобларда шундай ёзилганини эшитгач, шўрлик Гирибала қаттиқ зарба егандай жим қолар, унинг учун бошқа далиллар керак бўлмасди. Қизча акалари сингари ўқишни ўргангиси келарди. Баъзан у ўз хонасида ўтириб, китобни очар, алланималар деб гапирар, ўзини ўқиётгандай кўрсатиб, тез-тез китоб варақлар эди. Гирибала акаларидан, ўқишни ўргатинглар, деб илтимос қилди, аммо акалари буни эшитишни ҳам хоҳламадилар. Унга фақат Шошибушон ёрдам қилди.

Биринчи даврда Шошибушон қизчага сирли ва тушуниб бўлмайдигандай туюлди. Темир панжарали деразалари кўчага қараган кичик хонада ёш бир йигит диванда ўтирар, унинг атрофида китоблар қалашиб ётарди. Гирибала ташқаридан дераза панжарасига осилиб, ўқишга ортиқ берилган бу ғалати одамга тааж-жуб билан боқар, китобларнинг кўплигини кўриб, бу одам менинг акаларимдан ҳам билимдонроқ бўлса керак, деган хулосага келарди. Шошибушон китоб варақлар, қизча бўлса, жим туриб, унинг билими чегараларини аниқлаш учун беҳуда уринарди.

Бора-бора Шошибушон бу қизчага эътибор қила бошлади. Бир кун у ёрқин муқовалик бир китобни очиб, қизчага қаради:

– Гири, бери кел, сенга суратлар кўрсатаман!

Гири дарҳол қочиб кетди. Аммо эртасидаёқ йўл-йўл сорий кийиб яна дераза олдига келди-да, ўқиётган йигитга жимгина тикилиб тура берди. Шошибушон уни яна чақирди, қизча сочларини силкитиб яна қочиб кетди. Уларнинг ошналиги шу тариқа бошланган эди, аммо ошналикнинг кейин қайси йўл билан дўстликка айланганини, қачондан бери қизчанинг Шошибушон диванидаги китоблар орасидан ўзига муқим жой олганини ҳикоя қилиш учун, махсус тарихий текшириш ўтказишга тўғри келади.

Гирибала Шошибушондан ўқишнигина эмас, ёзишни ҳам ўргана бошлади. Бу ўқитувчи ўзининг кичкина шогирдига ўқиш, ёзиш ва грамматикани ўргатиш билан қаноатланмай, унга улугъ ёзувчиларнинг асарларини таржима қилиб бериб, булар ҳақида қизчанинг фикрини сўрар эди десак, ҳамманинг кулиши аниқ. Бу-

лардан қизгина бирор нарса англармиди, йўқми – буни худо билади, аммо ўқитувчининг бу қадар жонбозлиги қизчага жуда ёқиб тушгани шак-шубҳасиз. У жим туриб, кўзларини катта очиб, диққат билан тинглар, ахён-ахёнда ўринсиз саволлар берар ёки бирдан мавзудан четга чиқиб, гапга тушиб кетарди. Шошибушон бундай ҳолларда қизчанинг гапини бўлмас, улуғ асарлар ҳақида кичик танқидчининг фикрларини эшитиб, бениҳоя мамнун бўларди. Бутун қишлоқда унинг дилидагини англайдиган бирдан-бир одам шу қизча эди.

Гирибала Шошибушон билан танишганида 8 яшар эди, ҳозир 10 га кирди. Бу икки йил мобайнида у инглиз ва бенгал алифбосини ўрганиб, бир қанча бошланғич мактабларни ўқиб чиқди. Шошибушон бўлса, ўзининг қишлоқда ўтказган икки йиллик умрини ёлғизликда ўтди, деб шикоят қилолмас эди. Гирибаланинг отаси Хоркумар билан Шошибушоннинг муносабати яхши эмас эди. Хоркумар бу магистр ва бакалаврнинг олдига дастлаб ҳар хил даъволар ва суд жараёнлари муносабати билан маслаҳатга келиб юрди, аммо бакалавр бу хил ишларга қизиқмай, ноибга ўзининг ҳуқуқ бобида ҳеч нарса билмаслигига очиқдан-очиқ иқрор бўлди. Хоркумар буни фақат баҳона деб ўйлади. Шундай қилиб икки йилча вақт ўтди.

Бир куни ўжар бир ижарачининг адабини бериб қўйиш зарурати туғилиб қолди. Ноиб у ижарачини ножўя ҳаракатлари учун судга бермоқчи бўлиб, шу ҳақдаги ариза қандай бўлиши лозим, деган мазмундаги саволлар билан Шошибушонга ёпишиб олди. Шошибушоннинг ноибга маслаҳат бермагани-ку майли-я, аммо у қандайдир осойишталик ва қатъият билан Хоркумарга шундай сўзлар айтдики, бу сўзларни унга ёқиб тушади, деб ўйлаш асло мумкин эмас! Хоркумарнинг ижарачиларга қарши бошлаган ҳамма даъволари ўзининг зарарига ҳал бўлди. Жиғибийрони чиққан ноиб, рақибларимга Шошибушон ёрдам қилган деб, нима бўлса ҳам, йигитчани қишлоқдан чиқариб юбориш пайига тушди.

Шошибушоннинг экин майдонларида сигирлар юра бошлади, кимдир ловияларига ўт қўйди, ерларининг увати ҳақида низолар пайдо бўлди. Шошибушоннинг ижарачилари ҳақ тўлашдан бош тортдилар ва ҳатто, устидан ёлғон махфий хабарлар ёзмоқчи бўлдилар; охири иш шу даражага бориб етдики, агар кечроқ кўчага чиққудай бўлса, ўзини калтаклаб, уйига ўт қўймоқчилар, деган овозлар ҳам тарқалди.

Осойишталикни яхши кўрадиган ювош Шошибушон охири Калкуттага кетишга қарор қилди. У жўнай деб турганда, қишлоққа округ судяси келиб қолди. Унинг югурдаклари, хизматчилари, полициячилари, итлари, отлари ва отбоқарлари бутун қишлоқни ларзага келтирди. Болалар йўлбарс орқасидан кузатиб борган чиябўри галасидек, қизиқиш ва қўрқув билан судя тушган ҳовли атрофида тўдалашиб юрардилар.

Ноиб жаноблари меҳмондорчиликка кетган харажатларнинг ортиғи билан қайтишини эслаб, суд раисини товуқ, тухум, ёғ ва сут билан таъминлаб турди. Ноиб жаноблари фавқулодда тиришқоқлик билан суд раисига озиқ-овқатни керагидан ортиқ етказиб берди, аммо бир куни эрта билан суднинг фарроши

келиб, соҳибнинг итларига тўрт шер¹ ёғ талаб қилганда, Хоркумарнинг тоқати тоқ бўлди. Агар соҳибнинг итлари маҳаллий итлардан кўра кўпроқ ёғни уялмай ҳазм этсалар ҳам, ҳар ҳолда бу қадар ёғ уларнинг саломатликларига зиён қилади, деб фаррошни қуруқ қайтарди.

Фаррош бориб ўз хўжасига: мен ноибнинг олдига бориб итлар учун қаердан гўшт сотиб олиш мумкин деб сўрасам, у кўпчилик олдида паст тоифага мансублигимни пеш қилиб ҳайдайди, нописандлик қилиб, ҳатто сизга ҳам тил теккизди, деди. Соҳиблар² учун брахманларнинг³ – тоифавий ғурури тоқат қилиб бўлмайдиган ҳол эди, бунинг устига ноиб унинг фаррошини ҳақорат қилган, бунга суд раиси чидай олмади, дарҳол «ноиб чақирилсин» деб буйруқ берди.

Ноиб титраб-қақшаб, калима ўгириб, соҳибнинг эшигига келди. Оёқ товушлари эшитилганда суд раиси ташқарига чиқди.

– Нега сен менинг фаррошимни ҳайдаб юбординг? – деб қичқириб сўради у ажнабий таллафуз билан.

Хоркумар таъзим қилиб, шошилган ҳолда, ўзининг ҳеч вақт бу хил безбетликка йўл қўймаслигини айтди; тўғри, дастлаб 4 шер ёғ беришга кўнмаган бўлса ҳам, кейин тўрт оёқлиларга эзгулик қилиш ниятида мазкур нарсаларни топиш учун кишилар юборган.

Соҳиб, кимни, қаерга юбординг, деб сўради.

Хоркумар оғзига келган биринчи исмни айтди. Соҳиб инобатли кишиларга бу масалани аниқлашни топшириб, ноибни ўз уйида олиб қолди, юборилган одамлар кечқурун келиб, ҳеч кимни ҳеч ёққа юборган эмас экан деб хабар қилдилар. Энди суд раисида ноибнинг сўзлари ёлғон, фаррошнинг гаплари тўғри эканига шак-шубҳа қолмади.

Суд раиси ғазаб билан қичқириб, фаррошга буюрди:

– Қани, қулоғидан чўзиб, уйдан чиқазиб юбор!

Фаррош фурсатни бой бермай, атрофга тўпланган халқнинг кўз олдида соҳибнинг буйруғини бажарди.

Бу ҳақдаги хабар дарҳол қишлоққа таралиб кетди. Ҳақоратланган Хоркумар уйига келгач, томоғидан овқат ҳам ўтмай, ўликдай чўзилиб ётди. Хокумарнинг лавозими унга кўпгина душманлар орттирган эди, бу хабар уларни жуда мамнун этди. Аммо Калкуттага жўнашга ҳозирланган Шошибушон бу хабарни эшитганда ғоят дарғазаб бўлиб, туни билан ухлай олмади. Эрта билан у Хоркумарнинг уйига келди. Хоркумар Шошибушоннинг қўлидан ушлаб, ўпкаси тўлиб йиғлади.

– Ҳақорат даъвоси билан суд раисини жавобгарликка тортиш керак. Мен сенинг ҳимоячинг бўламан.

Соҳибни судга бериш ҳақидаги фикрни эшитиб, ноиб кўрқиб кетди. Лекин Шошибушон ўз фикрида туриб олди. Хоркумар ўйлаб кўриш учун фурсат сўради. Бироқ ўзининг хўрлангани ҳақидаги овоза ҳамма ерга тарқалиб, душманла-

¹ Шер – оғирлик ўлчови – 900 граммга тенг.

² Соҳиблар – жаноб олийлари, яъни инглизлар.

³ Брахман – ҳиндларнинг олий табақаси номи.

ри ўз қувончларини яширмай юрганларини билгач, у ортиқ чидаб тура олмай, Шошибушондан ёрдам сўраб келди.

– Бабу, менинг эшитишимча, сен Калкуттага кетишга қарор қилибсан. Бу фикрингдан қайт. Қишлоқда сендай бир одамнинг бўлиши бизларни руҳлантиради.

Савол ва топшириқлар

БИЛИШ

Жуфтликда ишлаш

Асарни қай даражада диққат билан ўқидик?

Қуйидаги берилган гаплар дуруст бўлса (+), дуруст бўлмаса(-) белгиси қўйиб чиқинг.

<i>Шошибушон ва Гирибала ўртасида илиқлик муносабати бўлмаган</i>	
<i>У ҳамма билан иноқ эди</i>	
<i>Қишлоқ аҳолиси бир-бирлари билан жуда иноқ эди.</i>	
<i>Хоркумар Шошини ёқтирар эди</i>	
<i>Фаррошлар соҳибнинг итларига нон сўради</i>	
<i>Ким иккиюзламачилик қилди?</i>	

ТУШУНИШ

Муҳокама қилиш

1. Нега Шошибушон қишлоқдагиларга ёқмай қолди?
2. Шошибушон нима сабабдан қишлоқдан кетолмай қолди?
3. Хоркумардан қанча ёмонликлар кўришига қарамай, Шоши нима учун унинг шаънини ҳимоя қилмоқчи бўлди?

ҚўЛЛАШ

Ҳозирги ҳаётда ҳам Хоркумарга ўхшаш инсонлар бор деб ўйлайсизми?

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

1. Парчанинг авж нуқтасини топинг. Фикрингизни асосланг.
2. “*Ақлий ҳужум*”. «Бутун қишлоқ аҳолиси бир-бирларига қарши ифво тарқатадилар ва шакарқамиш экадилар, чақимчилик қиладилар ва жут экадилар» жумласи замирида қандай маъно бор деб ўйлайсиз?

УМУМЛАШТИРИШ

Шошибушоннинг қишлоқдан кетмоқчи бўлганлиги ва кетолмай қолиши сабабини топиб, жуфтингиз билан ўртоқлашинг.

БАҲОЛАШ

“*Инсерт*” усули орқали адиб ва у ёзган парча ҳақида олган билимларни мустаҳкамланг.

“V” – <i>биламан</i>	
“+” – <i>билмайман</i>	
“–” – <i>янги ахборот</i>	
“?” – <i>тушунмадим</i>	

Ўқиш

Сўзлаш

III

Ҳамиша одамлардан яшириниб юрган Шошибушон бугун судга келди. Шошибушоннинг гапларини эшитиб бўлгач, суд раиси уни ўз кабинетига чақириб, шундай деди:

– Шоши бабу, шу ишни овоза қилмай, ўзаро ҳал қила қолсак яхши бўлмасмикан?

Шошибушон заиф кўзларини қисган ҳолда столда ётган қонунлар тўпламининг муқовасига диққат билан назар ташлади.

– Мен ўз ҳимоям остидаги одамга бундай маслаҳат бера олмайман. У халқ орасида ҳақоратланган. Шундай бўлгач, қандай қилиб бу ишни «овоза қилмай» ҳал этиб бўлади?

Қисқагина суҳбатдан соҳиб шуни билдики, бу камгап, кўзлари заиф одамни ўз йўлига киритиши осон эмас экан.

– Ол райт, бабу, кўрамиз, қани бундан нима чиқар экан.

Суд бўладиган кунни белгилаб, раис чиқиб кетди. Бу орада у заминдорга шундай деб ёзди:

«Сенинг ноибинг менинг хизматкорларимни ҳақорат қилди. Бу билан у менга ҳурматсизлик кўрсатди. Унга муносиб чоралар кўришингга ишонаман».

Заминдор Хоркумарни чақириб келтирди. Хоркумар ҳам заминдорга бўлиб ўтган воқеани батафсил сўзлаб берди. Буни эшитиб заминдор жуда ғазабланиб кетди.

– Ахир, гапни чўзиб ўтирмасдан фаррошга 4 шер ёғни бериб юборсанг бўлмасмиди? Нима, бу билан қашшоқ бўлиб қолармидинг?

Хоркумар ўзининг янглишганини сизди, дарҳақиқат, бундан у ҳеч зиён қилмас эди. Ўз айбига иқдор бўлиб деди:

– Кўриниб турибдики, мен шу кун чап ёнимдан турган эканман. Шунинг учун шундай аҳмоқлик қилибман.

– Сенга соҳиб устидан шикоят қилишни ким маслаҳат берди?

– Марҳаматлим, мен шикоят қилмоқчи эмас эдим. Бу менинг ҳамқишлоғим Шошининг иши. Унинг суд ишларида ҳеч қандай тажрибаси йўқ, бу ғавғони менинг розилигимсиз шу бола қўзғади.

Заминдор Шошибушондан қаттиқ хафа бўлди: бу янги чиққан ишсиз адвокат ном чиқариш учун ҳар қандай олди-қочдига тайёр! У, иш дарҳол тўхтатилсин, деб ноибга буйруқ берди.

Хоркумар совғага бир қанча мева-чева олиб, округ суди раисининг ҳузурига кирди. Соҳиб устидан шикоят қилиш менинг таъбимдаги иш эмас, бу ҳалиги она сути оғзидан кетмаган ҳамқишлоғим адвокат Шошибушоннинг иши, у менга ҳеч нарса демасдан, ўзича, шундай беҳуда ишни бошлаган, деди. Соҳиб буни эшитиб, Шошибушоннинг хатти-ҳаракатидан бениҳоя дарғазаб бўлиб, ноибнинг узрларидан тўла қаноат ҳосил этди.

Округ судининг раиси ва хизматкорларига келтирган совғасини бўлиб бергач, Хоркумар маҳаллий суд раисини кўриш учун унинг олдида борди. Шошибушоннинг юзсизларча ҳаракатини эшитган суд раиси бундай деди:

– Мен ҳам таажжубда қолдим. Мен ҳамиша ноиб бабу ақлли одам деган фикрда эдим, тўсатдан менга: у киши бу ишни бости-бости қилишга рози эмас, ишни судга бериш ниятида, дедилар. Мен ўз қулоқларимга ишонмадим. Энди менга ҳамма нарса тушунарли...

IV

Шошибушон Хоркумар иши юзасидан ҳаракат бошлаб, катта китоблардан шу ишга доир йўл-йўриқ излаганда, фикран ўз нутқини машқ қилар, гувоҳларни такрор сўроққа чақирар, ҳаяжон билан титраб, терга пишган ҳолда, ўзини суд мажлисида, кўп халқ орасида тўла ғалабага эришгандай ҳис этарди, ёш шоғирди эса ҳар кун белгили бир вақтда унинг эшигига келиб турарди. Биринчи кунларда Шошибушоннинг қандайдир суратсиз, ваҳимали китоб ўқиётганини кўрди. Илгари у қандай китоб ўқимасин, ундан бирор нарсани Гирибалага тушунтиришга уринарди. Наҳотки, энди шунча кўп катта, қора китобларда унинг учун икки оғиз сўз топилмаса! Наҳотки, бунинг сабаби китобларнинг катталигида-ю, унинг кичиклигида бўлса!

Дастлаб ўқитувчисининг диққатини жалб қилиш учун ашула айтди, сўнг хат ёзди, охири ёзганларини тебрана-тебрана бор товуши билан қичқириб ўқиди, ҳеч қандай натижа чиқмади. Қизча катта қора китобдан жуда ҳам хафа эди. Бу китоб унга қандайдир бадбуруш, бераҳм, ёвуз маҳлуқдай туюлди. Унинг тушуниб бўлмайдиган ҳар бир саҳифаси Гирибалага сўзсиз нафрат билан қараган қандайдир ёмон одамнинг башарасидай кўринарди. Агар бирор ўғри шу китобни ўғирлаб кетса, уни мукофотлаш учун Гирибала аясининг сандиқчасидан бутун ширинликларни олиб чиққан бўлар эди. Шу китоб нобуд бўлсин деб қиз бечора не-не дуолар билан худоларга мурожаат қилмади. Аммо худолар унга қулоқ солмадилар, шунинг учун мен ҳам бу дуоларнинг мазмунини ўқувчиларимга сўзлаб ўтиришни лозим кўрмадим.

Шунда хафа бўлган қизча уч кунгача ўқитувчисининг олдига бормасликка қарор қилди. Кейин, кўрган чораларининг натижасини аниқлаш мақсадида яна борди, албатта, бу бориш тамом бошқа иш билан эди. Йўлда яширинча Шошибушоннинг деразасига қаради: энди Шошибушон ёнида қора китоблар йўқ эди. Ўзи хона ўртасида туриб, қўлларини чўзиб, деразанинг темир панжарасига мурожаат этиб, чет тилда нутқ сўзларди. Эҳтимол, у ўз нутқи судларнинг юрагини эритадими-йўқми деб темирда синаб кўраётгандир. Ҳаётни фақат китобдан ўрганган Шошибушон агар қадим замонларда Демосфен, Цицерон, Барк, Шеридан¹ каби нотиклар ўз нутқлари билан мўъжизалар кўрсатган бўлсалар, сўз ўқлари билан адолатсиз-ликни тор-мор этиб, зўравонликни фош этган, такаббурни ерга қаратган бўлсалар, бизнинг замонда ҳам имкондан ташқари ҳеч нарса йўқ-ку, деб ўйлар эди. У ўзининг кичкина қишлоқчадаги уйида ўтириб, мансаб майидан маст бўлган бу инглизни бутун дунё олдига уялтираман, уни ўз қилмишларидан пушаймон бўлишга мажбур этаман деб ўйларди.

Шундай фикрларга шўнғиб кетган Шошибушон ўша куни Гирибаланинг келганини сезмади. Қизчанинг этагида олхўри йўқ эди – у олхўри данакларининг таъсирига ишонмай қўйди. Энди Шошибушон бепарволик билан: «Гири, бугун олхўри йўқми?» деб сўраганда, бу гап қизчага худди масхаралагандай туюлиб: «Бор-э» деб, қочиб кетарди... У орқасига қарамай, ўз изидан бирор киши келяптими-йўқми, шуни билишга тиришарди. Кетидан ҳеч ким келмаётганини сезгандан кейин ҳам бир нарсага умид қилгандай, яна орқасига қайрилиб қаради, ҳеч кимни кўрмагач, хўрлик ва алам шиддатидан тўзғиб кетган дарслигини йиртиб-йиртиб, ўзининг сўнгги умидлари билан бирга ерга ташлади. Агар шу топда Шошибушондан ўрганган билимларини қайтариб бериш йўли топилса, уларни ҳам йигитнинг эшиги олдига олхўри данакларидай иргитиб кетарди. Қизча Шошибушон билан кўришгунча у ўргатган ҳамма нарсаларни эсдан чиқаришга қаттиқ қарор қилди. У ҳолда, ўқитувчи ундан сўрайди, у эса бирортасига жавоб қайтара олмайди. Ҳа, биттасигаям, биттасигаям. Ўшанда у йигит ўзининг қандай ёмон иш қилганини пайқайди!

Алаmidан Гирибаланинг кўзлари жикқа ёшга тўлди. Ҳамма нарсани унутганини билиб Шошибушоннинг хафа бўлишини ўйлаганида, қизчанинг эзилган

¹ Демосфен, Цицерон, Барк, Шеридан – турли даврларда яшаган моҳир нотиклар.

юраги бирмунча тинчланди, аммо Шошибушоннинг айби билан келажакда нодон бўлиб қолишини ўйлаганида эди, бахтсиз Гирибаланинг ўзига раҳми келган бўларди.

Осмонда булутлар сузарди. Ёмғир фасли бошланганда, бу хил булутларни ҳар кун кўриш мумкин. Гирибала йўл бўйида дарахт орқасига бекиниб йиғлаб юборди. Кунига қанча қизлар шу хилда сабабсиз кўз ёши тўкадилар. Бунда диққатга сазовор ҳеч нарса йўқ.

V

Шошибушоннинг юридик изланишлари ва нотиклик машқлари нечун беҳуда бўлиб чиққани ўқувчиларга маълум: судга берилган шикоят тўсатдан қайтариб олинди. Хоркумар ўз вилоятига фахрий судья этиб тайин қилинди. Энди у кир чакмон кийиб, ёғи чиқиб кетган салла ўраб, тез-тез судга борар, шунинг билан бирга ҳар гал, соҳиб ҳузурига кириб, унга таъзим қилиб чиқишни тарк этмасди.

Бир неча кунда Шошибушоннинг қора, катта китоби Гирибаланинг қарғишига учради – уйнинг қоронғу бурчагига ташлаб қўйилган, устини чанг босиб эсдан чиқиб кетган эди. Ахир Гирибала қаерда, бу мудҳиш китобга бўлган эътиборсизликдан қувонадиган қизча қаерда?

Ўша куни Шошибушон қонун тўпламини ёпиб қўйгач, Гирибаланинг кетиб қолганини фаҳмлади. У хаёл суриб, сўнгги кунларда қизчанинг қилган ҳаракатларини эслади, ўшанда у қизчага қайрилиб ҳам боқмаган эди. Қизча эса дастлаб ўзини йўқотаёзди, лекин кейинча, сорийсидан игна-ип олиб, бошини эгиб, гулларни бирин-кетин ипга тиза бошлади, у бу ишни жуда секин қилса ҳам, охири тугатди. Шошибушон бўлса, ҳануз ўқиш билан машғул эди. Қиз ғоятда хафа бўлиб, гулларни диванда қолдириб чиқиб кетди. Йигитча бу хил бепарволик қизнинг иззат-нафсига текканини фаҳмлаб қолди. Қизча унинг олдига кирмай қўйди, фақат аҳён-аҳёнда уйи ёнидан ўтиб қоларди, холос. Қизчанинг бутунлай келмайдиган бўлиб қолганига ҳам анча вақт бўлди. Қизчанинг иззат-нафси бу қадар эътиборсизликка бардош беролмаслиги муқаррар эди. Шошибушон чуқур уф тортиб, гўё бир нарсасини йўқотгандай деворга суянди. Энди унинг кичкина шогирди йўқ эди, ўқишга бўлган ҳар қандай ҳаваси ҳам йўқолди.

Шошибушон Гирибала оғриб-нетиб қолмадимикан деб қўрқди. Эҳтиёт билан суриштириб, хавотирининг ўринсиз эканини билди. Гирибалани яқинда эрга берадилар, шунинг учун уйдан чиқиши мумкин эмас.

Савол ва топшириқлар

БИЛИШ

1. Яхшилик кўрганига қарамай, Хоркумарнинг Шошини ёмон кўриб қолиши сабабини биласизми?

ТУШУНИШ

Нега Хоркумар совға олиб округ суди раиси ҳузурига борди?

ҚЎЛЛАШ

Қуйидаги жадвални тўлдиринг.

Мазмун ва мавзунинг мослиги	Шошибушон образи қандай тасвирланган?	
Асар тилига оид	Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?	
Баҳолашга оид	Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг	

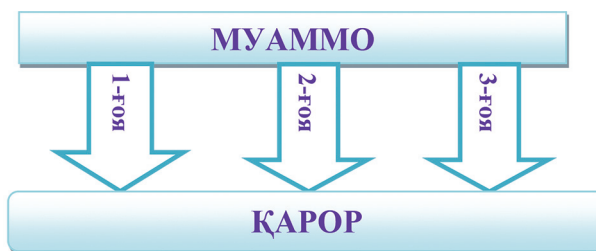
ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Шошибушонга хос хусусиятларни ёритинг.

УМУМЛАШТИРИШ

“Қарорлар шажараси” усули асосида асардаги Шошибушоннинг дуч келган муаммолари устида ишлаш.

БАҲОЛАШ

“Шошибушон сингари йўл тута олармидим?” мавзусида эссе ёзинг.

	Ўқиш		Сўзлаш
---	------	---	--------

VI

Гирибаланинг тўйида сурнайлар чалинган куни, тантанага таклиф этилмаган Шошибушон қайиқда Қалкутта томон сузиб кетди.

Хоркумар ўз шикоятини қайтиб олгандан бери Шошибушонни кўрарга кўзи йўқ эди. У Шоши мендан нафратланади, деб қаттиқ ишонарди. У ўзининг бир вақт хўрланганини қишлоқ аҳолиси аллақачон унутган, фақат Шошибушонгина эслаб юради деб ҳисоблар, шунинг учун йигитчанинг кўзига қаролмасди. У Шошини қишлоқдан кеткизаман, деб аҳд қилди. Бундай одамни ўз уйдан чиқиб кетишга мажбур қилиш оғир иш эмас. Ноиб жаноблари тез фурсатда ўз муроди-га ета қолди. Шоши қайиққа китоблари билан бир неча темир сандиқни юклади. Уни бу қишлоққа боғлаб турган бирдан-бир ип шу кунги тўй туфайли узилди.

Қайиқ оқим бўйлаб кетган бўлса ҳам, қарши томондан эсан қаттиқ шамол йўлни оғирлаштирар эди. Шу пайт дарёда бир воқеа юз бериб Шошибушон саёҳатининг тўхтатилишига сабаб бўлди. Яқинда темир йўлни кўшни кентлар билан боғлайдиган янги пароход йўли очилган эди. Пароход парраклари билан сувни тўлқинлантириб, пишқирганча оқимга қарши сузиб келарди. Унда янги пароход йўли бошқармасининг раиси ёш соҳиб ва бир қанча пассажирлар бўлиб, бирмунчаси Шошибушоннинг ҳамқишлоқлари эди.

Қандайдир савдогар қайиғи пароходни қувиб ўтишга интилиб, гоҳ ўзиб кетар, гоҳ ортда қоларди. Қайиқчи бу мусобақага ҳаддан ташқари қизиқиб, биринчи елкан устига иккинчисини, иккинчиси устига учинчисини кўтарди. Шамолнинг тазйиқидан узун лангар олдинга қараб эгилди. Қайиқ кесиб ўтган баланд тўлқинлар унинг ёнларига келиб урилар, қайиқ эса, сувлуқни тишлаб чопган отдай тез кетар эди. Дарё бир оз қайрилиб оққан ерда қайиқ пароход йўлини кесиб ўтиш учун шиддат билан илгари ҳаракат қилди, пароходдан ўзиб кетди. Панжарага тирсагини тираб турган соҳиб бу мусобақани зўр қизиқиш билан кузатиб борарди. Қайиқнинг юриши тезлашиб, пароходдан жиндек ўтганда, бирдан соҳиб милтиғини олиб, шишиб турган елканни нишонга олиб отди. Елкан йиртилиб, баркас¹ тўнтарилди. Пароход дарёнинг қайрилишида ғойиб бўлди. Бошқарма раиси нега бундай қилди, буни айтиш қийин. Биз, бенгалликлар, инглизларнинг нимадан қувонишларини сира англай олмаймиз. Эҳтимол, у ҳинд қайиғининг мусобақадаги ғалабасига чидамагандир; балки шишган елканнинг бир лаҳзада бурда-бурда бўлиб кетишини кўриш унинг учун бир ҳаловатдир, балки дадил кемачининг ўйинини бирдан бузишда, унинг бир неча жойидан тешилишида бирор иблисона лаззат бордир, билмадим. Аммо бир нарса шубҳасиз: инглиз бу ҳазили учун ўзига ҳеч нарса бўлмаслигига қаттиқ ишонади ва тўғриси айтганда, қайиқ эгасини ҳам, командани ҳам одам қаторида санамас эди.

¹ Баркас – қайиқ тури.

Соҳиб милтиқни отгач, қайиқ ғарқ бўлганда, Шошибушон ҳодиса рўй берган жойда бўлиб, ҳамма ҳодисани ўз кўзи билан кўрди. У ағдарилган қайиқ олдида дарҳол сузиб бориб, қайиқчи ва эшкакчиларни ҳалокатдан қутқарди. Фақат бир кишини қутқазиб бўлмади, у фалокат юз берган чоғда қайиқ айвончаси остида зиравор янчиб ўтирган экан. Шошибушоннинг томирларида қон қайнаб кетди. Адолат фавқулодда секин ҳаракат қилади, у худди катта ва мураккаб машина: ҳамма «тарафдор» ва «қаршиларни» ўлчаб, далиллар тўплайди ва тўла совуққонлик билан жазо беради, унда одам юрагидай юрак йўқ. Аммо Шошибушоннинг назарида жазо билан ғазабни бир-биридан айириб қараш тўқликни очликдан, хоҳишни қаноатдан айириб қараш каби ғайритабиий бўлиб кўринади. Кўп жиноятлар борки, улар томошабиндан тезда бирор чора кўришни талаб этади, акс ҳолда, у – томошабин, ўз қалбида яширинган самовий жазога гирифтор бўлади. У ҳолда адолатга ишониб ўзини тинчитиш кишини уқубатли андишага солади. Бироқ адолат машинаси ҳам пароход бошқармаси раисини Шошибушондан узоққа олиб кетди.

Шоши ўзи халос этган кишилар билан қишлоққа қайтди. Қайиқ юксиз ётарди. Уни чиқариб олиш учун кишилар юборди ва қайиқчига бошқарма раиси устидан судга шикоят қилишни таклиф этди. Қайиқчи рози бўлмади.

– Қайиқ-ку ғарқ бўлди, нима, мен энди ўзимни ҳам ғарқ қилайми? – деди у. – Аввало, бунинг учун пул тўлаш зарур, сўнгра, ишни ташлаб, емоқ, ухламоқни унутиб, судма-суд юриш керак, бундан ташқари, соҳибга қарши бошланган бу ишнинг нима билан тамом бўлишини бир худодан бўлак ҳеч ким билмайди.

Охири Шошибушоннинг адвокатлигини, суд харажатларини унинг ўзи тўлашга тайёрлигини ва ҳамма фактлар унинг фойдасига ишлаб, суд қайиқчининг кўрган зиёнларини тўлашга ҳукм чиқариши муқаррарлигини билгандан кейин, қайиқчи рози бўлди. Бироқ Шошибушоннинг пароходда келган ҳамқишлоқлари судда гувоҳлик беришга рози бўлмадилар. Улар Шошибушонга бундай дедилар:

– Жаноб, биз ҳеч нарсани кўрганимиз йўқ, биз пароходнинг бошқа томонида эдик, сувнинг шариллаши ва машинанинг пишқиришидан милтиқ товушини эшитганимиз ҳам йўқ.

Юрагида ватандошларини лаънатлаб, Шошибушон бошқарма раиси устидан ўзи шикоят қилди. Гувоҳларга эҳтиёж ҳам сезилмади. Бошқарма раиси милтиқ отганига иқрор бўлди. У бундай деди: осмонда қатор турналарни кўриб, нишонга олдим. Пароход ғоят тезлик билан юриб, милтиқ отилган пайтда дарёнинг қайрилиб оқадиган ерига келиб қолган эди. Бинобарин, қарғани ўлдирдимми, турнани отдимми ёки қайиқни ғарқ қилдимми, билолмадим. Ҳавода ва ерда ов тўлиб ётганда, ҳеч бир ақли бутун одам, гарчи бир ўқ чорак пайса турса ҳам, уни бекорга ҳайф қилиб, ифлос латтага отмайди.

Соҳиб оқланди ва сигарет тутунини бурқсатиб, карта ўйнаш учун клубга кетди. Зиравор янчиб турган одамнинг ўлигини ҳодиса юз берган жойдан тўққиз мил¹ нарида, тўлқин қирғоққа чиқариб ташлаган жойдан топиб олдилар.

¹ Мил – масофа ўлчови, 1 мил 24,5 км.га тенг.

VII

Шошибушон нарсаларини йиғиштириб, яна Калкуттага жўнади. Калкуттада унинг ҳеч қандай иши йўқ, сирасини айтганда, боришга ҳам эҳтиёж йўқ эди. Бинобарин, у темир йўл билан эмас, дарё билан жўнашга қарор қилди. Саёҳат бошланганда, ёмғир сувида ювилган дарахтлар қуёш нурида порлаб турардилар, бироқ тезда булут тўпланиб, ёмғир ёға бошлади. Қайси томонга боқманг, ҳамма нарса қайғули ва чиркин. Ёмғир бўшашмади. Қайиқ айвончасида ўтириб безор бўлган Шошибушон поезд билан кетишга қарор қилди. У бир дарё иккинчи дарёга қуйилган жойда қайиқни қирғоққа боғлаб, овқат қидириб кетди.

Оқсоқ одам чуқурга тушиб кетар экан, бунга фақат чуқур айбдор эмас, оқсоқнинг оёғи ҳам ҳамиша чуқурга қараб тортади. Ўша куни Шошибушон буни жуда яхши исбот қилди.

Икки дарёнинг қуйиладиган ерида балиқчилар тўр солиб, уни қирғоқ яқинидаги бамбук дарахтига боғлаб қўйган эдилар. Фақат бир жойдагина қайиқ ўтиши учун йўл қолган эди. Балиқчилар узоқ вақтлардан бери шу йўсинда балиқ овлаб, шунга муносиб солиқ тўлардилар. Бахтга қарши, бош полиция амалдорига, бирдан, худди шу йўлдан сузиб ўтишга тўғри келибди. Унинг қайиғини узоқдан кўрган балиқчилар, қичқириб, тўр солинганидан огоҳлантириб, йўл кўрсатдилар. Аммо соҳибнинг қайиқчиси кишилар яратган тўсиқлар билан ҳисоблашиб ўрганмаган, у қайиқни тўппа-тўғри тўрга қараб бурди, тўр сувга ботиб, қайиқ унинг устидан ўтди, бироқ эшкак илиниб қолди. Уни ажратиш учун бироз вақт ва ҳаракат зарур эди.

Соҳибнинг қаҳр-ғазаби жўш уриб, қайиқни тўхтатишга фармон берди. Унинг юзидаги ғазабни кўрган балиқчилар тумтарақай бўлиб қочиб кетдилар. Соҳиб ўз эшкакчиларига, тўрни қирқиб ташланглар, деб буюрди. Улар етти-саккиз юз рупия турадиган тўрни бир нафасда кесиб, бурда-бурда қилиб ташладилар. Соҳиб ғазабини бир даража босиб, балиқчиларни тутиб келишни буюрди. Полициячилар қочган балиқчиларни тополмай, дуч келган тўрт одамни тутиб келдилар. Улар соҳибга ёлвориб, қўйиб юборишни сўрадилар ва ҳеч нарсадан хабарлари йўқлигини сўзлаб, уни ишонтиришга уриндилар. Полиция бошлиғи асирларни олиб кетишни буюрди. Шу пайтда кўзларида кўзойнак, устидаги кўйлакнинг тугмаларини солишга ҳам улгурмаган Шошибушон туфлисини шапиллатиб, хансираганча, соҳибнинг қайиғи олдига чопиб келиб, қалтираган овоз билан деди:

– Тўрни кесишга ва тўрт одамни қийнашга сизнинг ҳеч қандай ҳаққингиз йўқ!

Катта амалдор унга ҳинд тилида қўпол жавоб берди. Шу пайтда Шошибушон қайиққа сакраб тушди-да, соҳибга ташланиб, уни ёш боладай, жиннидай дўппослаб кетди. Сўнгра нима бўлганини у эсламайди. Кўзини очиб ўзини полиция участкасида кўрди, у ердаги муомалалардан унинг маънавий қаноат ҳосил қилиши ёки жисмоний енгиллик ҳис этиши эҳтимолдан узоқ эди, деб гапиришга эҳтиёж бўлмаса керак.

VIII

Шошибушоннинг отаси адвокат ёллаб, ўғлини кафилга олишга муваффақ бўлди. Шундан сўнг суд жараёнига доир ташвишлар бошланди. Тўрлари қирқиб ташланган балиқчилар Шошибушон яшаган округда истиқомат қилиб, ўша заминдорга муте эдилар, улар бахтсизликка учраганда Шошибушоннинг олдига қонунга доир маслаҳатлар сўраб келардилар. Соҳиб тутиб кетган тўрт киши ҳам Шошибушоннинг танишлари эди.

Шоши ҳамқишлоқларини чақириб, уларни шу можарога гувоҳ тариқасида кўрсатиш ниятида эканини айтди. Улар ҳаддан ташқари кўрқиб кетдилар: ахир уларнинг оилалари, болалари бор, борди-ю полиция билан жанжаллашиб қолсалар, уларни бу балодан ким қутқазади? Ахир ҳар кимнинг биргина жони бор! Тўғри, улар зарар кўрдилар, бироқ ҳозир уни қайтариб бўлмайди. Шуни кўра-била туриб, гувоҳлик бериш эса балогоа гирифтор бўлишнинг ўзгинаси.

– Жаноб, сен бизни катта мусибатга дучор қилдинг, – дер эди улар.

Узоқ чўзилган гап-сўзлардан кейин, улар бўлган ҳақиқатни батамом сўзлаб беришга рози бўлдилар. Хоркумар бир иш билан судга бориб, соҳибларга салом бериш ниятида идорага кирганда, полиция бошлиғи кулиб туриб, унга:

– Ноиб бабу, эшитишимча, сенинг ижарачиларинг полицияга қарши ёлғон гувоҳлик берар эмишлар? – деди.

Ноиб кўрқиб кетди:

– Қандай, йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас! Бу ифлос тоифанинг болалари жуда ҳам юзсиз-да!

Судда адвокат Шошибушонни ҳимоя қила олмагани тез фурсатда газетадан маълум бўлди. Балиқчилар бирин-кетин туриб, полиция бошлиғи тўрни кесгани йўқ, бизларни чақириб, отларимизни ёзиб олди, холос, дедилар. Бугина эмас. Шошибушоннинг бир неча ҳамқишлоқлари, биз ўша куни тўй муносабати билан дарёда саёҳат қилиб, воқеа юз берган жойнинг яқинига бориб қолган эдик, Шошибушоннинг бирдан полиция соҳибига ташланиб, уни бекордан-бекорга урганини ўз кўзимиз билан кўрдик, – дедилар.

Шошибушон, ўзини таҳқирлаган соҳибни унинг қайиғига тушиб урганига иқрор бўлди. Лекин бунинг бош сабаби соҳибнинг тўрни кесиши ва айбсиз тўрт балиқчини қамаши эканлигини айтди. Бундай шароитда Шошибушон устидан чиқарилган ҳукмни адолатсиз деб ҳисоблаш мумкин эмас. Ҳукм қатъий бўлиб, Шошибушон бир неча хил жинойтда айбланган эди: бировни уриш, қайиққа бостириб кириш, полициянинг қонуний ҳаракатига қаршилиқ кўрсатиш ва ҳоказо... ҳар қайсисининг исботи учун етарли далиллар бор эди.

Шошибушон севикли китобларини кичик уйда қолдириб, беш йил муддатни турмада ўтказишга мажбур эди. Унинг отаси Олий судга мурожаат қилмоқчи бўлганда, Шошибушон қатъий қаршилиқ кўрсатиб, бундай деди:

– Турмага борганим тузук. Темир занжирлар ёлғон сўзламайди, турма деворидан ташқаридаги «озодлик» эса мени алдаб, мусибатларга гирифтор қилди.

Агар одамлар ҳақида сўз бораркан, шуни айтиш керакки, турма тор бўлганидан у ерда ёлғончилар, қаллоблар, ҳимматсиз ва номард кишилар озодликдагига нисбатан анча оз.

1894 й.

БИЛИШ

	<p><i>Якка тартибда ишлаш</i></p>		<p><i>Ёзиш</i></p>
---	-----------------------------------	---	--------------------

Асарни қай даражада диққат билан ўқидик?

Қуйидаги берилган гаплар дуруст бўлса (+), дуруст бўлмаса (-) белгиси қўйиб чиқинг.

<p><i>Шошибушоннинг миллат гурури, ҳақиқат тантанаси олдида шахсий муносабатларидан юқори тура билди.</i></p>	
<p><i>Шоши инглизларни суд жараёнида фош этиш учун тайёргарлик кўрди.</i></p>	
<p><i>Ҳиндлар ва олчоқ ҳиндлар унга қарши тадбир кўрмади</i></p>	
<p><i>Ҳиндлар инглизлардан қўрқарди</i></p>	
<p><i>Шоши полиция бошлигини дўппослади?</i></p>	
<p><i>Номард кишилар озодликдан кўра турмада оз.</i></p>	

ТУШУНИШ

	<p><i>Жуфтликда ишлаш</i></p>
---	-------------------------------

1. Шошибушонни қандай куч суд раисига қарши иш қўзғашга мажбур қилди?
2. Ҳиндларнинг инглизлар устидан арз қилмаслик сабабларини аниқланг.

Қўллаш

	<p><i>Гуруҳда ишлаш</i></p>
---	-----------------------------

1. Бола-чақасини баҳона қилиб, ўз ҳақ-ҳуқуқи, гурури учун курашишни истамайдиган кишиларни қандай тушуниш мумкин?
2. Бизнинг юртимизда ҳам шунга ўхшаш адолатсиз воқеалар бўлганми?

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

1. Асар мазмуни бўйича “5W” усули асосида саволлар тузинг.

“ҚИМ?”,

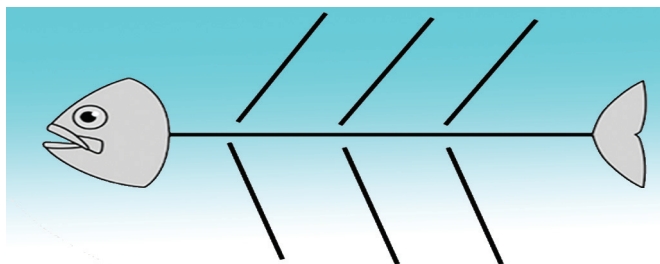
“НИМА?”,

“ҚАЕРДА?”,
“ҚАЧОН”,
“НИМА УЧУН?”

2. Ҳикоянинг «Нур ва соялар» деб номланиш сабабини изоҳланг. Ҳикоянинг рамзий маъносини шарҳланг.

УМУМЛАШТИРИШ

“Балиқ скелети” усули орқали асар сюжетини тасвирланг.

БАҲОЛАШ

Асарнинг асосий ғояси нимада? Фикр-мулоҳазаларингизни 3 жумла билан ёзма равишда баён этинг.

Ўқиш

Сўзлаш

СЕРГЕЙ ЕСЕНИН (1895–1925)

XX аср рус адабиёти тараққиётига жиддий таъсир кўрсатган ёрқин сиймолардан бири, жўшқин лирик шоир ва қайноқ эҳтирослар оғушида яшаган инсон Сергей Есенин ижоди жаҳон бадиий тафаккури тараққиётида ўзига хос ўрин тутди. У коммунистик мафкура талабларига бўйсунганини истамаган ва унинг қолипларига тушмаган эркатой, танти, аммо мислсиз иқтидор эгаси бўлган ижодкор эди.

Россиянинг кўҳна Рязань губерниясидаги Константиново қишлоғида 1895 йилнинг 21 сентябрида оддий деҳқон оиласида туғилиб ўсган Сергей Есенин умрининг охирига қадар қишлоқ ҳаёти ва табиати куйчиси бўлиб қолди. У шеърларида деҳқонларга хос соддалик, тўғрилиқ, самимийлик, табиийлик сингари хислатларни ўта таъсирчан ва мунгли йўсинда ифодалай олиши билан машҳур бўлди. Қишлоқ ҳаёти романтикаси, оддий деҳқоннинг ўй-хаёллари, турмуш тарзи, орзу-умидлари Есенин поэзиясининг образлар тизими ва тасвир воситаларини белгилаб берди. Есенин шеърляти найнинг навоси янглиғ майинлиги билан ўқувчилар руҳига ором беради. У инсонга оташин муҳаббат билан қарайдиган, ҳар бир тирик жон авайланишини орзу қиладиган ижодкор эди.

С. Есенин 1924–1925 йилларда Ўрта Осиё ва Кавказорти минтақаларига саёҳат қилган ва қисқа фурсат бўлса-да, Тошкентда ҳам яшаган. Тошкентда С. Есенин қўнган уй бугунги кунда шоирнинг музейига айлантирилган. Есениннинг «Форс тароналари» деб номланган туркумдаги машҳур шеърлари ана шу саёҳат таъсирида яратилган.

Ғоят тартибсиз ва бесаранжом шахсий ҳаёт кечирган Сергей Есенин авжи гуллаган ўттиз ёшида 1925 йилнинг 27 декабридан 28 декабрга ўтар кечаси Ленинград (Санкт-Петербург) шаҳридаги меҳмонхоналардан бирида ўзини ўлдирди.

Ўзбек шеърхонини Есенин ижодига яқинлаштиришда таниқли шоир Эркин Воҳидовнинг хизматлари каттадир. У Есениннинг «Форс тароналари» туркум шеърларини шу даражада гўзал таржима қилганки, уларни аслида ўзбекча ёзилган, деб ўйлаш мумкин. Икки шоирнинг ҳаётни поэтик идрок қилиш тарзи ва услуби ўртасидаги яқинлик таржималарнинг муваффақиятини таъминлаган.

ШЕЪРЛАР

* * *

Хуросонда бир дарбоза бор,
Остонаси гулга кўмилган.
Унда яшар бир пари рухсор.
Хуросонда бир дарбоза бор,
Ҳайҳот, уни очолмадим ман.

Қўлларимда куч ҳам етарли,
Сочларимдан олтин ранг олган.
Асир этди мени ул пари.
Қўлда гарчи кучим етарли,
Ул эшикни очолмадим ман.

Мардлигим не ишқ майдонида,
Айтинг, кимга қилай шарҳи ғам?!
Севмас бўлса Шаҳи жонидан.
Ул эшикни очолмас бўлсам,
Мардлигим не ишқ майдонида?!

Яна тушди Рус сари йўлим,
Эрон, сендан кетгумми ҳали?
Наҳот, сени боз кўрмас бўлдим.
Она юртга меҳрим туфайли
Яна тушди Рус сари йўлим.

Савол ва топшириқлар

БИЛИШ

1. Шеърнинг ҳар бир бандида такрорланиб келаётган мисраларга қандай таъриф берасиз?
2. Суюқлиснинг дарбозасини очолмаган лирик қаҳрамон руҳий ҳолати авж нуқтада тасвирланган ўринларни топинг.

ТУШУНИШ

1. Нега лирик қаҳрамон иложсиз ҳолатда қолган деб ўйлайсиз?
2. Куч билан кўнгилга йўл топиш мумкинми?

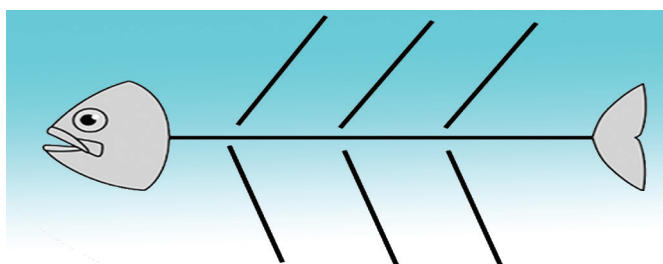
ҚЎЛЛАШ

«Ўргимчак ипи» усули асосида шеърнинг мазмунини очинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“Фишбоун” усули орқали асар сюжетини таҳлил қилинг.

УМУМЛАШТИРИШ

Лирик қаҳрамонга хос хусусиятларни тўпланг.

БАҲОЛАШ

Шеърга сарлавҳа топинг ва уни асар матнига таянган ҳолда исботланг.

* * *

Доғлар кетмиш мажруҳ кўнгилдан,
Маст васваса қўзғамас туғён.
Мен дардимга Техрон гулидан
Чойхонада тополдим дармон.

Чойхоначи – барваста, ўктам,
Қойил қолсин рус, деб, чойимга,

Ўткир ароқ, май ўрнига ҳам
Аччиқ-аччиқ чой тутар менга.

Қуй, мезбоним, аммо ҳад билан,
Боғинг аро турфа гуллар бор.
Оқшом менга ниқоб остидан
Оҳу кўзин сузди гулрухсор.

Россияда гулдай қизларни
Тутқинликда сақламас эрлар.
Сармаст этар бўса бизларни
Беҳанжару, бемакру безар.

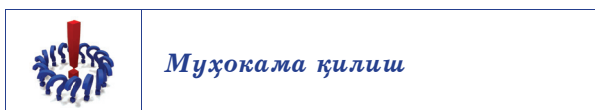
Бу тонг юзли дилдор қошимда
Бир бор хиром этса ноз билан,
Шоҳи рўмол солгум бошига,
Йўлларига шерозий гилам.

Мезбон, чой қуй менга лолагун,
Шоир сенга сўйламас ёлғон.
Эҳтиёт бўл ўзингга бугун,
Сўнгра мендан қилмагин гумон.

Эшикка кўп қарайберма сан,
Гулбоғингга барибир йўл бор....
Оқшом менга ниқоб остидан
Оҳу кўзин сузди гулрухсор.

БИЛИШ

1. “Техрон гули” деб адиб кимни назарда тутяпти?
2. “Сармаст этар бўса бизларни” мисрасида қайси миллат вакиллари хос хусусият акс этган?

ТУШУНИШ

Шеърдан шоирнинг ўзига ишонч билан гапиришига асос бўлган ҳаётий ҳолат ифодасини кўрсатинг.

ҚЎЛЛАШ

Ёд олиш

Шеърда Шарқ ва Ғарб ахлоқи ўртасидаги фарқли жиҳатларни топинг ва шеърни ёд олинг.

УМУМЛАШТИРИШ

Қуйидаги тизимдан фойдаланиб, матнга таянган ҳолда бадиий асар тилини аниқланг.

<i>Ўхшатиш</i>	
<i>Сифатлаш</i>	
<i>Қаршилантириш</i>	
<i>Жонлантириш</i>	

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Лирик қаҳрамонни мувозанатдан чиқарган руҳий ҳолат шеърнинг қайси сатрларида ёрқинроқ ифодаланганини гуруҳда топинг.

БАҲОЛАШ

“*Инсерт*” усули орқали асар ҳақида олган билимларни мустаҳкамланг.

<i>“V” – биламан</i>	
<i>“+” – билмайман</i>	
<i>“-“ – янги ахборот</i>	
<i>“?” – тушунмадим</i>	

* * *

Шоир бўлмоқ – бу-ку тайин гап
Ўз жонингни ўртамоқ фақат.
Ханжар уриб нозик танингга,
Ўзгаларга бахш этмоқ лаззат.

Шоир бўлиш борлиқни куйлаш,
Сенга кўпроқ бўлсин деб ошкор.
Булбул кўнгли бўларми ҳеч ғаш,
Қилар экан бир куйни такрор?!

Ўзгаларнинг овози билан
Тўтиқуш ҳам бийрондир, аммо
Куйла фақат ўз созинг билан
Қурбақадек бўлса ҳам ҳатто.

Қуръонда ман этмиш Муҳаммад¹
Ҳаттоки лаб урма дея шаробга.
Шоир ичар шунинг учун май,
Ташлар экан ўзни азобга.

Шоир келиб ёри олдиға
Ёт қўйнида кўрса уни гар,
Ўт солса ҳам нафрат қалбига,
Қиз кўксига урмайди ханжар.

Рашкда ёниб, кўнглида туғён
Мунгли куйлаб ташлайди қадам:
«Майли, ўлай хору саргардон,
Тақдиримда бор экан бу ҳам».

	<i>Савол ва топшириқлар</i>
--	-----------------------------

БИЛИШ

	<i>Сўзлаш</i>
---	---------------

1. Шоир бўлиш учун нима қилмоқ керак?
2. Шеърдаги “Куйла фақат ўз созинг билан Қурбақадек бўлса ҳам ҳатто” мисраларининг моҳиятини топинг.

ТУШУНИШ

	<i>Муҳокама қилиш</i>
---	-----------------------

“Ўт солса ҳам нафрат қалбига, Қиз кўксига урмайди ханжар” мисраларининг асл маъносини аниқланг.

¹ Кўпчилик номусулмонлар каби С. Есенин ҳам «Қуръон»ни Муҳаммад а.с.нинг ижоди деб билган.

ҚЎЛЛАШ

Ёд олиш

«Ўйлан, изла, топ»

<i>Асар нима учун қизиқарли бўлди?</i>	<i>Асардан сизга ёққан жумлаларни айтинг</i>

ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

Асарда қандай бадиий тасвир воситалари ишлатилган? Жадвални тўлдиринг.

Бадиий тасвир воситалари	Далиллар

УМУМЛАШТИРИШ

Шоирга хос хусусиятларни тўплаг.

БАҲОЛАШ

Қуйидаги жадвални тўлдиринг.

Мазмун ва мавзунинг мослиги	Шоир образи қандай тасвирланган?	
Асар тилига оид	Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?	
Баҳолашга оид	Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз бўйича мустақил баҳо беринг.	

ЎЛЖАС СУЛАЙМОНОВ

(1936 йилда туғилган)

Таниқли қозоқ адиби Ўлжас Сулаймонов 1936 йилнинг 18 майида Қозоғистон Республикасининг Алмати шаҳрида туғилди. Отаси Умар ҳарбий хизматчи эди. Ўлжас ўрбсча мактабда ўрта маълумот олди. Сўнг Қозоғистон давлат университетининг геология факультетини битирди. Ўзида бадиий ижодга тийиб бўлмас иштиёқ сезган Ў. Сулаймонов 1961 йилда Москванинг М. Горький номидаги жаҳон адабиёти институтини ҳам тугатди.

Ў. Сулаймонов бадиий ижоднинг турли жабҳаларида меҳнат қилди. 1962–1971 йилларда «Қозоқфильм» студиясида бош муҳаррир, «Простор» журнали бўлим мудири вазифаларида, 1972 йилдан бошлаб Қозоғистон Республикаси Ёзувчилар уюшмаси бошқаруви котиби лавозимида ишлади, Қозоғистоннинг Италиядаги элчиси сифатида фаолият кўрсатди. Булардан ташқари ҳам турли-туман расмий ҳамда жамоатчилик вазифаларини бажариб келмоқда.

Ўлжас Сулаймонов рус тилида ижод қилади. Лекин қозоқ халқига хос хусиятларни, унинг ҳаётидаги шонли ва оғриқли нуқталарни яхши билади. Шу боис унинг асарлари қозоқ миллий руҳини ифодалаши билан диққатга сазовордир. Шоирнинг биринчи асари «Арғумоқлар» 1961 йилда дунё юзини кўрди. 1962 йилда «Қуёшли тунлар», 1963 йилда «Ажойиб тун», бир йилдан сўнг «Шарофатли вақтлар», 1967 йилда «Маймун йили», 1969 йилда «Лой китоб», кейинги йили «Оловнинг кўчиши», 1975 йилда «Юмалоқ юлдуз» ва «Аз и Я», «Минг бир сўз» каби ўнлаб шеърый, насрий, илмий китобларни чоп эттирди.

Ў. Сулаймоновнинг бадиий асарларида қозоқларнинг ўзига хос турмуш тарзи, ўй-фикрлари, ҳис-туйғулари акс эттирилса, илмий асарларида туркий халқларнинг дунё маданияти тараққиётидаги улкан ўрни тарихий далиллар асосида ёрқин кўрсатиб берилган. Ў. Сулаймонов асарларининг қаҳрамони ғурурли, ўз қадрини биладиган, айни вақтда, ўзганинг ҳам қадрига етадиган шахслар. Улар, асосан, Дашти қипчоққа мансуб кишилар. Уларнинг феълидаги кенглик, тантилик, кечиримлилик, чапанилик сифатлари шу билан изоҳланади.

АРҒУМОҚ

Йилқиси билан машҳур,
Қадим қипчоқ ерида
Оқиб боради уюр,
Куйган ўтлар селида.

Томиримда қайнар қон,
Тулпоридан сайлаб бер.
Елдирай мисли бўрон
Остин-устин бўлсин ер.

Еллар аланга олсин
Арғумоқнинг қонида.
Қиёқ, алафлар қолсин
Туёқлар тўзонида.

Яшаш, кураш нимадир,
Билиб қўйсин арғумоқ.
Жасорат бизга тақдир,
Гулдураб кетсин сўқмоқ!

Савол ва топшириқлар

БИЛИШ

Сўзлаш

Асарда қадим Қипчоқ ери ҳақида қандай фикрлар берилган?

ТУШУНИШ

Муҳокама қилиш

1. Шеърдаги манзарани тасаввур қилиб, ўз сўзингиз билан тушунтиринг.

ҚўЛЛАШ

Шеърнинг зарбига, маромига эътибор қилинг. Унда чопаётган арғумоқлар шиддати назмга қандай кўчирилган?

Ёд олиш

УМУМЛАШТИРИШ

“Жасорат” сўзини таърифланг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Гуруҳда ишлаш

Матн устида тадқиқот иши юритинг.

1-гуруҳ	Матннинг асосий ғоясини топинг	
2-гуруҳ	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
3-гуруҳ	Фикрингизни расм билан тасвирланг	
4-гуруҳ	Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг	
5-гуруҳ	Тарбиявий хулоса чиқаринг	

БАҲОЛАШ

«Ўйлан, изла, топ»

<i>Асар нима учун қизиқарли бўлди?</i>	<i>Асардан сизга ёққан жумлаларни айтинг</i>

Ўқиш

Тинглаш

ОҚСОҚ ҚУЛОН

Еттисув даштида ёввойи отлар
Уймаланиб турар,
Қирлардан ногоҳ
Намхуш ел кифтида келар булутлар,
И-и-и,
Дупур-дупурларга тўлар ҳаммаёқ,
Гумбур-гумбурлар.

Қуёшни бўйлар излар,
Туёқлар чатнайди бу тақир ерда.
Қора қулон оқсаб-тўқсаб югурар,
И-и-и,
Қонлари кўпирар томирда.

Қора қулон –
Очликка балогардон,
Чўнг олишув пайтида синган оёқ-ла
Ожизлигин билдирмай,
Қари билимдон
Қулонларни шитоб ҳайдар сувлоққа.

Ҳар тун у тепада турар қаққайиб,
Оёгин кўтариб қўриқлар уюрни.
Отлар онт ичганлар «Қуръонни қўйиб» –
Мангу итоаткорлик буюрилган.
Ўзиш мумкин эмас.

Сочилиб ёллар,
Ҳилпирайди айғир ортидан бутун.
Уриб-суринишар терлаган танлар,
Бул оқсоқдан ўтиб кетмаслик –
Қонун!
Майсалар топталган,
Дарёлар лойқа.
Айғир сувга кирар биринчи бўлиб.
Сув ичар,

Дам берар салқи қовоққа,
Оёғин сездирмай қўяр кўтариб.

Уюр тек қотди,
Ҳидлайди. Даҳшат.
Бўрилар ҳидлари сузар ҳавода.
Ич!
Бўлма безовта.
Қоровул – сергак.
Тўлқинлар сут каби оппоқ – дарёда.

Ҳа, булар ёввойи,
Титрашмас бироқ.
Вужудин қамраган туйғулар қизғин.
Жангларда асқотар – тишлайман сиртмоқ,
Ҳам шукроналикни ўрганаман мен.

Айғир сувга қонди.
Чиқди қирғоққа,
Силкинди ва кетди тепалик томон.
Отлар-чи, отилди
Бирдан сувлоққа,
Бўғзигача сувга ботдилар шу он.

Дашт дарёси, ёҳу, қуриди секин,
Бетоқат тутоқар пастлик – этаклар,
Ҳансираб, ютоқиб ичишар бетин,
Тентаксой сувини ёввойи отлар.

	<i>Савол ва топшириқлар</i>
---	-----------------------------

БИЛИШ

	<i>Сўзлаш</i>
---	---------------

1. Ҳаётда отлар уюрини учратганмисиз?
2. Уларнинг ҳаракатланишини кузатганингизда ўзаро қандайдир қонунга бўйсунини сезганмисиз?
3. Шеърдаги отлар уюрининг сардорини танидингизми?
4. Унинг бошқаларга ўрнатқан бўладигандай қандай томонлари шеърда ўз аксини топган?
5. “Ич. Бўлма безовта” мисраларидан нимани англадингиз?

ТУШУНИШ

1. Нега қари билимдон ожизлигини бошқаларга билдирмасликка ҳаракат қиляпти деб ўйлайсиз?
2. Отлар қанчалик чопқир бўлмасин, шу оқсоқ қулондан ўтиб кетмасликлари нимага ишора қилиняпти?

ҚЎЛЛАШ

1. Шундай муносабат ҳаётнинг яна қай жабҳаларида ўз аксини топади?
2. Кимларни оқсоқ қулонга ўхшатган бўлардингиз?

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Жадвални тўлдилинг.

<i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i>	<i>Оқсоқ қулон образи қандай тасвирланган?</i>	
<i>Асар тилига оид</i>	<i>Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?</i>	
<i>Баҳолашга оид</i>	<i>Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг</i>	

УМУМЛАШТИРИШ

Бош қаҳрамонга хос хусусиятларни тўпланг.

БАҲОЛАШ

“Инсерт” усули орқали отлар уюри ҳақида олган билимларни мустаҳкамланг.

<i>“V” – биламан</i>	
<i>“+” – билмайман</i>	
<i>“-“ – янги ахборот</i>	
<i>“?” – тушунмадим</i>	

КЎЧМАНЧИЛАР МАНЗИЛИ

Сумбула юлдузи чиқса ярқираб,
Биялар тортади елинларини.
Менинг даштларимдан ғамбода куйлаб,
Оқ ғозларим учиб ўтар тунлари.
Демакким, қовжираб қолибди ўтлоқ,
Қўзғол, эй қипчоқ.

Кўзларимда жон берсин майли,
Сумбула юлдузи ярқироқ.

Савол ва топшириқлар

1. Шеърдаги «Сумбула юлдузи чиқса ярқираб, Биялар тортади елинларини» мисраларидаги тасвирда қандай боғлиқлик бор?
2. «Менинг даштларимдан ғамбода куйлаб, Оқ ғозларим учиб ўтар тунлари» сатрларида ифодаланаётган ҳолатни англатинг.
3. «Демакким, қовжираб қолибди ўтлоқ, Қўзғол, эй қипчоқ» хитоби кимларга, нима учун қаратилган деб ўйлайсиз?
4. «Кўзларимда жон берсин майли, Сумбула юлдузи ярқироқ» тарзидаги тасвир сабабини изоҳлашга уриниб кўринг.
5. Шеърни ёд олинг.

ТУНГИ ТАҚҚОСЛАР

Сен – асалсан гўё,
эсладимми – тишлар сирқирар,
Сен – бир ҳазил,
ки, дастингдан юрак зирқирар.
Мен фақирман, ким ҳам хафа қиларди!
Дўзах кўрдим, энди жаннат истар дил.
Эҳ, нечун бошқалар сени севадир,
севмагин, ў, улар одаммас ахир.
Кишнайти, кишнаб йўқ қилар,
улар одам эмас, улар – айғирлар!
Тилларим тишларни синдирганида,
кўзим киприklarни куйдирганида,
Айт, барчасин кўриб туриб, дош бериб, тагин
одам дея саналмоққа қолурми ҳаққим?
Тунлар қурбақалардек бўзламасликнинг
айтгин чорасин.

Мен сени севаман
 бева – фарёдни,
 балиқ – дарёни,
 тулпор – кенг яйловни севса қанчалик.
 Мен сени севаман
 ношуд – шухрат-шонни,
 қуёш – соф осмонни севгани янглиғ.
 Сен – зикнасан, сенга яшаш осон,
 менга ризқин тутди ҳатто гадо ҳам,
 гўёки гўдакка сут берган каби.
 Ў, мен номард, Хайём бўлсайдим агар,
 Ў, мен нокас, Ҳофиз бўлсайдим агар,
 Ў, Маҳамбет¹ бўлсайдим агар,
 муродимга етардим балки!..
 Фақат, барча шеърлар ёзиб битилган.
 Шундай севгандилар тоғу даштда ҳам,
 Шундай севгандилар қувнаб, қон ютиб,
 Ўзгача севиш ҳам мумкинми ёки?..
 Мен сени севаман, ўзим севгандай.

Савол ва топшириқлар

БИЛИШ

1. “Сен асалсан гўё, эсладимми – тишлар сирқарар. Сен бир ҳазилки, дастингдан юрак зирқарар” тарзидаги иқдорнинг ҳаётий ва бадиий асоси ҳақида фикр юри-тиб кўринг.
2. Фақир деганда кимни тушунасиз?

ТУШУНИШ

1. Тиллар тишларни синдириши, кўзлар киприкларни куйдириши қандай ҳолатга ишора деб ўйлайсиз?
2. Шоирнинг: “Мен сени севаман, ўзим севгандай” иқдорига қандай муносабат бил-дирасиз?
3. Сиз қандай севган бўлардингиз?

ҚЎЛЛАШ

Ўқиш

Шеърни ифодали ўқиб, диктофонга ёзинг ва уни қайта эшитиб, ифодалиликка эъти-борни кучайтиринг.

¹ Маҳамбет, Мамбет – қозоқларнинг озодлиги учун курашган ботир ва шоир.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Гуруҳларга топшириқ:

Матн устида тадқиқот иши юритинг.

1-гуруҳ	Матннинг асосий ғоясини топинг	
2-гуруҳ	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
3-гуруҳ	Фикрингизни расм билан тасвирланг	
4-гуруҳ	Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг	
5-гуруҳ	Тарбиявий хулоса чиқаринг	

УМУМЛАШТИРИШ

“Севги” сўзига “Синквейн”, яъни беш мисрали шеър усулини қўлланг.

БАҲОЛАШ

“Муҳаббат” сўзини “Оқилнинг олти қалпоғи” усули асосида тасвирланг.

МУНДАРИЖА

ТАРИХИЙ ҲАҚИҚАТ ВА БАДИИЙ ҲАҚИҚАТ

34-36 дарс. Усмон Носир	4
Нил ва Рим.....	5
Монолог	12
37-39 дарс. Асқад Мухтор.....	16
Қўрқоқликнинг тўлови («Чинор» романидан парча).....	17
40-42 дарс. Саид Аҳмад.....	41
Қочоқ («Уфқ» романидан парча).....	42
43-45 дарс. Хайриддин Султонов.....	59
Саодат соҳили	59
46-48 дарс. Тўра Сулаймон	81
Илтижо	82
Армон	84
Гул бир ён, чаман бир ён.....	86
Тавалло	87

ИНСОН ҚИСМАТИ

49-51 дарс. Ҳалима Худойбердиева.....	89
Дориломон кунлар келди	90
Бегим, сизни худойим.....	92
Шунчаки	94
Бугун туркка не керак	96

ЖАҲОН АДАБИЁТИДАН

52-55 дарс. Робиндранатҳ Тҳокур (Рабиндранат Тагор).....	98
Нур ва соялар (қисқартиб олинган)	99
46-58 дарс. Сергей Есенин	115
Шеърлар	116
Доғлар кетмиш... ..	117
Шоир бўлмоқ... ..	119
59-61 дарс. Ўлжас Сулаймонов.....	122
Арғумоқ	123
Оқсоқ қулон.....	125
Кўчманчилар манзили	128
Тунги таққослар.....	128

Шахло Джамаловна Наралиева
Нюлюфар Абдикаримовна Крганбаева
Шахноза Бабажановна Алиакбарова

ӨЗБЕК ӘДЕБИЕТІ

Жалпы білім беретін мектептің
8-сыныбына арналған оқулық

2-қисм

(өзбек тілінде)

Редакторы	Ш.Наралиева
Мұқабаның дизайнері	Н. Тазабеков
Техникалық редакторы	З. Бошанова
Дизайнын жасаған және компьютерде қалыптаған	Г. Өтенова

ИБ №7369

Басуға 21.05.2018 ж. қол қойылды. Пішімі 84×108¹/₁₆.

Қаріп түрі «SchoolBook Kza». Офсетті басылым.

Баспа табағы 8,25. Шартты баспа табағы 13,86.

Шартты бояу көлемі 55,44.

Таралымы 7000 дана.

Тапсырыс №

Қазақстан Республикасы “Жазушы” баспасы, 050009.

Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.

E-mail: Zhazushi@mail.ru

ISBN 978-601-200-611-7

9

7 8 6 0 1 2 0 0 6 1 1 7